

KAKO POUČAVATI O SUDSKI UTVRĐENIM ČINJENICAMA O RATU U BiH

Materijal za nastavnike historije

KAKO POUČAVATI O SUDSKI UTVRĐENIM ČINJENICAMA O RATU U BiH

Materijal za nastavnike historije

Melisa Forić Plasto

Izdavač:

Balkanska istraživačka mreža Bosne i Hercegovine (BIRN BiH)

Za izdavača:

Denis Džidić

Autorica:

Melisa Forić Plasto

Novinar:

Haris Rovčanin

Urednici:

Semir Mujkić i Džana Brkanić

Projekt menadžerica:

Katarina Zrinjski

Lektorica:

Maida Mehić

Dizajn i DTP:

Jasmin Leventa

Fotografija:

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju i European Pressphoto Agency

Ovaj priručnik je napravljen u sklopu BIRN-ovog projekta Baza sudski utvrđenih činjenica. Izradu publikacije je finansijski podržao Fonda za demokratiju Ujedinjenih nacija (UNDEF). Publikacija je u elektronskoj verziji dostupna na web stranici: ratnizlocin.detektor.ba

UVOD	7
REGIJA 1: SARAJEVO I OKOLINA	10
Aktivnost 1: ZVUK I SLIKA OPSADE	13
Aktivnost 2. CRTANJE LINIJA OPSADE	13
Aktivnost 3: ZLOČINI U SARAJEVSKOJ REGIJI	15
Aktivnost 4: DJECA U RATU	26
Aktivnost 5: SVAKODNEVNI ŽIVOT POD OPSADOM	27
Aktivnost 6: GRANATIRANJE I MASOVNA STRADANJA	27
Aktivnost 7: SNAJPERSKA VATRA	28
Aktivnost 8: ZATOČENJA	29
Aktivnost 9: PRESUDE I KAZNE	30
REGIJA 2: CENTRALNA BOSNA	32
Aktivnost 1: MAPIRANJE ZLOČINA	35
Aktivnost 2: ZATOČENJA	51
Aktivnost 3: UBIJANJE LJUDI I SELA	52
Aktivnost 4: PRESUDE I KAZNE	53
REGIJA 3: DOBOJSKO BRČANSKA REGIJA	54
Aktivnost 1: MAPIRANJE ZLOČINA	57
Aktivnost 2: ZATOČENJA	64
Aktivnost 3: PRESUDE I KAZNE	65
REGIJA 4: ISTOČNA HERCEGOVINA	66
Aktivnost 1: MAPA I HRONOLOGIJA ZLOČINA	69
Aktivnost 2: SVJEDOČanstva o zločinima	75
Aktivnost 3: PRESUDE I KAZNE	76
REGIJA 5: HERCEGOVINA	78
Aktivnost 1: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA	81
Aktivnost 2: LOGORI I MJESTA ZATOČENJA NA PROSTORU HERCEGOVINE	91
Aktivnost 3: MOSTAR	99
Aktivnost 4: PRESUDE I KAZNE	107

REGIJA 6: PRIJEDORSKO-BANJALUČKA REGIJA	108
Aktivnost 1: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA	111
Aktivnost 2: BIJELE TRAKE	125
Aktivnost 3: LOGORI	125
Aktivnost 4: PREŽIVJELI SMRT	131
Aktivnost 5: PRESUDE I KAZNE	132
REGIJA 7: KRAJINA	134
Aktivnost 1: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA	137
Aktivnost 2: SVJEDOČENJA PREŽIVJELIH	150
Aktivnost 3: PRESUDE I KAZNE	151
REGIJA 8: BIJELJINSKO-ZVORNIČKA	152
Aktivnost 1: MAPIRANJE ZLOČINA	155
Aktivnost 2: LOGORI	163
Aktivnost 3: PRESUDE I KAZNE	169
REGIJA 9: ISTOČNA BOSNA	170
Aktivnost 1: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA	173
Aktivnost 2: ŽENE ŽRTVE ZLOČINA	182
Aktivnost 3: RATNI ZLOČINI I LIČNA SVJEDOČENJA	184
Aktivnost 4: ZATOČENJA	185
Aktivnost 5: PRESUDE I KAZNE	189
REGIJA 10: SREBRENICA I OKOLINA	190
Aktivnost 1: ŠTA ZNAMO O SREBRENICI	193
Aktivnost 2: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA	194
Aktivnost 3: SVJEDOČANSTVA PREŽIVJELIH	207
Aktivnost 4: ŽEPA	208
Aktivnost 5: PRESUDE I KAZNE	209
DODATNA LITERATURA I KORISNI MATERIJALI	210
O AUTORICIMA	213

UVOD

Nakon preporuke Vijeća Evrope 2000. godine da se "privremeno obustavi podučavanje o periodu od 1992. do 1995. godine u BiH, sve dok historičari u BiH – uz podršku međunarodnih stručnjaka – ne utvrde zajednički pristup izučavanju ovog perioda u školi"¹ od 2018. godine, ova tema se vratila u nastavne programe i u udžbenike. Rezultati analize udžbenika za predmet historija završnih razreda osnovne škole urađene 2019. godine pokazuju da se trend u monoperspektivnom pristupu temama iz nacionalne historije koji postoji u udžbenicima odnosi i na sadržaje o posljednjem ratu.² Udžbenički sadržaji su politizirani a polazeći sa stanovišta da je pojam *nacionalna historija* različito interpretiran, a tumačenje prirode rata 1992–1995. godine je također različito. U priređenim udžbenicima uglavnom preovladavaju interpretacije događaja iz etnonacionalne perspektive, uz veoma malo ili nimalo korištenja izvorne građe, sa naglaskom na žrtve samo vlastite nacionalne grupe i skoro uopće bez naznake pristupa suočavanja sa vlastitom prošlošću. Posebno značajno je spomenuti usklađenost nastavnih i udžbeničkih sadržaja sa onim iz susjednih zemalja Srbije i Hrvatske, što je i dalje u službi bolje nacionalne homogenizacije i intencije povezivanja za maticom.

Prema nekim ranije provedenim istraživanjima, nastavnicima je često teško poučavati o nedavnim ratnim sukobima. Neki se nastavnici osjećaju nesigurno, nedovoljno kompetentno, bez adekvatne obuke odnosno nedovoljno podržano od strane obrazovnog sistema.³ Prema drugim istraživanjima, mladi ljudi u Bosni i Hercegovini ne žele mnogo da pričaju o ratu, ne pamte ga ali o njemu znaju preko stavova roditelja, škole i medija. Njihovi stavovi nisu se u velikoj mjeri odmakli od narativa njihovih etničkih grupa koji su dominirali prije rata, tokom rata i nakon rata. Oni se razlikuju u stavovima oko uzroka rata, karaktera rata, percepciji pojedinih događaja, političara i oficira, ulozi sudova koji su se bavili ratnim zločinima, njihovim presudama, kao i budućim uređenjem države u kojoj žive.⁴

1 Preporuka Vijeća Evrope 1454 (2000), Obrazovanje u Bosni i Hercegovini (April 2000)

2 Forić Plasto, M. 2019, Podijeljena prošlost za podijeljenu budućnost!? Rat 1992–1995. u aktuelnim bosanskohercegovačkim udžbenicima historije/ Divided past for the divided future!? War 1992–1995 in the contemporary history textbooks of Bosnia and Herzegovina, *Radovi FF (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, 6, Sarajevo 2019, 231–257.

3 Marić, D. Jovanović, R. *Teachers on Teaching. How practitioners see the current state and future developments of history education in Western Balkans*, 2017.

4 Puhalo S. / Toma, M. 2022, Kako mladi u Bosni i Hercegovini opažaju protekli rat?, Proeduca, Banja Luka 2022.

Baza sudski utvrđenih činjenica o ratu u Bosni i Hercegovini Balkanske istraživačke mreže Bosne i Hercegovine sadrži prikupljeni materijal iz presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, odnosno sudski utvrđene činjenice o događajima i zločinima počinjenim na prostoru Bosne i Hercegovine od 1992. do 1995. godine. Jedan od ciljeva projekta bilo je kreiranje adekvatnog izvora informacija zasnovanih na činjenicama koje se mogu koristiti u obrazovne i informativne svrhe, a što bi trebalo doprinijeti borbi protiv dezinformacija i poboljšanju medijske pismenosti.

Baza sudski utvrđenih činjenica nudi mogućnost brzog pretraživanja, provjere i korištenja činjenica i historijskih izvora koji su sastavni dio presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Iako je Arhiva MKSJ-a dostupna za korištenje, Edukativna baza sudski utvrđenih činjenica o ratu u Bosni i Hercegovini, daje široj javnosti i nastavnicima, te kreatorima obrazovnih sadržaja u pripremi tema o ratu 1992–1995. u Bosni i Hercegovini, skraćen i jasan pregled zaključaka presuda MKSJ-a, obogaćen izvornim sadržajima koji se mogu vrlo uspješno koristiti u nastavi.

Za svaku od regija kreirane su aktivnosti učenja, odnosno modeli aktivnosti koji se mogu prenijeti u učionice kako formalnog tako i neformalnog obrazovanja. Za svaku regiju razrađeni su ciljevi, ishodi učenja, ključna pitanja te konkretni primjeri aktivnosti za rad sa učenicima sa jasno objašnjениm koracima i uputama za izvođenje, materijalima i izvorima za rad. Na taj način nudi se mogućnost analize, upoređivanja i sagledavanja događaja na prostoru Bosne i Hercegovine 1992–1995. godine na osnovu sudski utvrđenih činjenica, ali i – što je posebno važno – snimljenih svjedočenja žrtava, što može poticati učenike na iznošenje vlastitih zaključaka spram sadržaja presuda MKSJ-a.

Lična svjedočenja zastupljena u kratkim filmovima kreiranim za svaku obrađenu regiju daju mogućnost da se kroz kraće videoformate, koji su za školski uzrast puno prijemčiviji u procesu razumijevanja i učenja, događaji razumiju iz perspektive čovjeka, čime se ostvaruje jedan humanizacijski pristup na osnovu kojeg se žrtve ne percipiraju kroz statistiku nego se doživljavaju kao sagovornici koji su dovoljno hrabri da prenesu svoje često vrlo teške i traumatične priče. Kroz multiperspektivan pristup i izvornu građu, baza bi trebala omogućiti lakše sagledavanje hronologije ratnih dešavanja otvarajući prostor za utvrđivanje uzročno-posljedičnih veza između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama MKSJ-a.

Svi kreirani modeli učenja su samo ideje i prijedlozi koje nastavnici mogu prilagodjavati, dopunjavati i mijenjati shodno interesima i potrebama njihovih učenika i uvjeta u kojima izvode nastavu. Aktivnosti učenja su predložene za uzrast završnih razreda srednje škole ali uz odgovarajuće prilagodbe moguće ih je koristiti i u završnim razredima osnovne škole.

Digitalna forma baze koja omogućava pretraživanje lokacija gdje su dokumentovani zločini na karti, pregledanja pisanih i audiovizualnih materijala daje mogućnosti interaktivne upotrebe u nastavi te potiče samostalno istraživanje kod učenika. Nastavnici sadržaje baze mogu u svom radu upotpunjavati dodatnim izvornim materijalima dostupnim u dodatnim poveznicama baze ali i dostupnim materijalima sudskih presuda koje se nalaze u okviru svake regije i nude mogućnost provjera i proširivanja sadržaja.

Svi modeli aktivnosti učenja urađeni su sa ciljem ukazivanja na okrutne i razarajuće posljedice ratnih sukoba ali na drugoj strani promoviranja vrijednosti mira, ljudskih prava, života, jednakosti i tolerancije. Razvijanje kritičkog mišljenja i kreiranje vrijednosnih sudova kojima u osnovi stoje univerzalne ljudske vrijednosti i poštovanje svake žrtve trebao bi biti imperativ u implementaciji predloženih aktivnosti u nastavnom procesu. Fokus je kroz sve aktivnosti dat na presude i kazne, odnosno na odgovornost pojedinca u ratnim zločinima čime se nastoji isključiti mogućnost generalizacija i konstruiranja kolektivne odgovornosti čemu se često kroz pojedine narative u javnom diskursu i teži. U aktivnostima postoji dosta pitanja i mogućnosti za refleksije o emocijama nakon čitanja dokumenata, gledanja svjedočenja, izvođenja radionica i diskusija, što je jako bitno u procesuiranju osjetljivih i kontroverznih tema.

Edukativni dio baze na kraju predstavlja samo ideju od koje nastavnici mogu krenuti u kreiranju vlastitih modela časova i aktivnosti učenja a koje će dati doprinos objektivnom pristupu, empatiji i poštovanju svih žrtava, te dati podršku u borbi protiv negiranja, relativiziranja i minimiziranja zločina i presuđenih činjenica.

Melisa Forić Plasto
Sarajevo, februar 2023. godine

Regija 1

SARAJEVO I OKOLINA

NASLOV	<u>Zločini na području Sarajeva i okoline</u>
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, stradanje civilnog stanovništva, zatočenja, progon, Srpske vojne snage, granatiranje, snajperska dejstva, stradanja djece, svakodnevni život pod opsadom
KLJUČNA PITANJA	Koje su sudski utvrđene činjenice o zločinima počinjenim na prostoru Sarajeva? Postoje li sličnosti u realizaciji zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru sarajevske regije u periodu od 1992. do 1995. godine, a koji su bili tretirani sudskim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Upoznavanje sa načinom života stanovništva pod opsadom i zločinima koji su se nad njima vršili. Analiziranje zločina počinjenih od 1992. do 1995. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama MKSJ-a te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama MKSJ-a. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine. Ukazivanje na značaj slobode kao osnovnog ljudskog prava i njenog kršenja i ugrožavanja. Ukazivanje na značaj mira spram rata i svega što rat donosi.
ISHODI UČENJA	Učenici će: <ul style="list-style-type: none">- Navesti ključne događaje koristeći se bazom podataka kao izvorom informacija (historijski izvor).- Interpretirati događaje koristeći se informacijama iz usmene historije (svjedočenja) analizirajući ih i odgovarajući na pitanja.- Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato.- Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima.- Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora.- Sagledavati posljedice ratnih dešavanja i ratnih zločina.- Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama.- Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje.- Razviti vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.

IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica tekstovi i videomaterijali iz baze https://ratnizlocin.detektor.ba/sarajevo-i-okolina/
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju moraju odgovoriti na pitanje: Šta sam novo naučio/la? Zbog čega je to meni važno?

Aktivnost 1. ZVUK I SLIKA OPSADE

- Trajanje:** 15 minuta
- Ključno pitanje:** Kako su se mogli osjećati građani Sarajeva tokom opsade?
- Plan aktivnosti:** Učenici će pogledati kratki [video iz baze](#) (prve dvije minute videa) obraćajući pažnju na slike i zvukove. Učenici trebaju individualno napisati na papir pojmove koje su primijetili tokom gledanja videomaterijala te opisati kako su se osjećali gledajući i slušajući videosnimke.

Učenici će prezentirati svoje zabilješke s ostatkom razreda, a nastavnik će zapisati ključne pojmove na tabli. Zapisani ključni pojmovi bit će osnova za razgovor o ključnom pitanju kako su se mogli osjećati građani Sarajeva tokom opsade koja je trajala 1.425 dana.

Aktivnost 2. CRTANJE LINIJA OPSADE

- Trajanje:** 45 minuta
- Ključno pitanje:** Kako je izgledala opsada Sarajeva? Šta je to značilo za građane Sarajeva u smislu ograničavanja slobode kretanja?
- Plan aktivnosti:** Na osnovu teksta opisa uspostavljene linije opsade i geografske karte učenici trebaju identificirati lokacije u Sarajevu gdje je bila linija opsade i odbrane Sarajeva. Aktivnost se može realizirati u grupama da svaka grupa dobije jedan dio grada (istočni, zapadni, sjeverni i južni) ili u parovima.

Svaka grupa ili par predstavlja svoj dio analize te zajednički uz pomoć nastavnika ucrtavaju lokacije na kartu izrađujući na taj način kartu opsade.

U završnom dijelu učenici zajedno sa nastavnikom nastoje odgovoriti na pitanje šta znači biti u okruženju? Šta znači ograničenje slobode kretanja i stalna ugroženost pod vojnim dejstvima?

"Dijelovi grada obrađeni u ovom segmentu su dijelovi općina Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, dio općine Vogošća (odnosno dijelovi grada koji su se nalazi pod opsadom, kao i dijelovi općine Ilidža (naselja Hrasnica, Sokolović-Kolonija i Butmir) koji su bili van obruča, a koji su kao i ostatak grada bili pod artiljerijskom paljbom.

Zona odgovornosti VRS-a obuhvatala je južni dio Sarajeva, uključujući naselja Lukavica, Vraca, Grbavica, dijelove Dobrinje, Zlatište i područje do planine Trebević, brda južno i jugozapadno od Sarajeva, područje Rajlovca na sjeverozapadu Sarajeva prema Mrkovićima, uključujući Špicastu stijenu sjeveroistočno od Sarajeva i područje Pala. (str. 39. Milošević)

ABiH je držala istočni dio grada Sarajeva, uključujući gusto naseljene dijelove kao što su Stari Grad i Centar, jugozapadni dio Sarajeva, Hrasnicu, Sokolović-Koloniju i Butmir, te brda na sjeveru grada. (str. 40. Milošević)

Dokazi pokazuju da je ABiH također kontrolisala nekoliko brda i uzvisina u blizini centralnih dijelova Sarajeva. (...) Međutim, većina tih brda ili uzvisina, naročito brda na liniji sukoba na jugu i jugoistoku, vidjela su se s teritorije koju je kontrolisao VRS. ABiH je kontrolisala veći dio područja Igmana na jugozapadu, koje se uzdiže iznad šireg područja Hrasnice. (str. 44., 48. Milošević)

Linija sukoba u gradu na području Marindvora išla je duž Miljacke, pri čemu su snage VRS-a držale područje Grbavice i položaje južno i istočno od ovog naselja (...) prostoru od Vrbanja mosta, duž Miljacke preko firme 'Strojorad', stadiona Grbavica, Ozrenске i Milinkladske ulice do kasarne 'Slaviša Vajner Čiča'. (str. 1406–1407. Karadžić, tom III)

Položaji VRS-a su se nalazili i desno od Vrbanja mosta ka Jevrejskom groblju sve do podnožja Debelog brda. (str. 1407. Karadžić, tom III)

Debelo brdo i Čolina kapa su brda koja se nalaze u podnožju planine Trebević i njih je kontrolisala ABiH, dok je VRS kontrolisao planinu Trebević i Vidikovac na vrhu ove planine, te područja južno od Debelog brda i brda Zlatište, koja se uzdižu iznad grada. (str. 41. Milošević)

U naselju Dobrinja se jedna linija protezala kroz Dobrinju V i Aerodromsko naselje prema Sarajevskom aerodromu, a druga se nalazila u istočnom dijelu i protezala se od Dobrinje IV do zgrade 'Oslobodenja'. Najveći dio obližnjeg brda Mojmilo je bio pod kontrolom ABiH, a dok je istočni dio ovog brda i područje koje se protezalo odatle do Vraca kontrolisao je SRK. (str. 42–43. Milošević)

Nedžariće, koji se nalaze sjeverno od aerodroma, kontrolisao je VRS i to je naselje s tri strane graničilo s teritorijom pod kontrolom ABiH-a: Alipašinim Poljem, Mojmilom i Stupom. Brdo Stup, sjeverozapadno od Nedžarića, kontrolisala je ABiH, kao i Butmir i Kotorac, koji se nalaze južno od aerodromske piste. (str. 43. Milošević)

Ilidžu je držao VRS kao područje dalje prema sjeverozapadu, zatim područja Osijeka, Butila i Blažuja bila su također pod kontrolom VRS-a, kao i Lukavica, koja se nalazi pet ili šest kilometara istočno od Ilidže. Naselje Sokolović-Kolonija, južno od Ilidže, bilo je pod kontrolom ABiH. (str. 43–44. Milošević)

Sjeverozapadno od Sarajeva, linija sukoba se protezala od rijeke Miljacke duž željezničke pruge prema sjeveru do kasarne Rajlovac, te je ABiH kontrolisala Briješko brdo i brdo Sokolje, zatim brda Žuč i Hum, a Vogošću i područje zapadno i sjeverozapadno od linije sukoba je kontrolisao VRS, kao i padine Žuči prema Vogošći i Rajlovcu. (str. 44–45. Milošević)

Na sjeveroistoku Sarajeva naselje Sedrenik je bilo pod kontrolom ABiH, a linija sukoba se protezala preko više brda, između ostalog Špicaste stijene i Grdonja, koje je držao VRS, kao i područje Hreše. (str. 47–48. Milošević)"

Aktivnost 3: ZLOČINI U SARAJEVSKOJ REGIJI

- Ključno pitanje:** Koji su zločini počinjeni na prostoru sarajevske regije činjenično utvrđeni na osnovu presuda pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju?

- Trajanje:** 45 minuta

- Plan aktivnosti:** Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst koji se odnosi na određeni dio iz sarajevske regije ([Sarajevo](#), [Novo Sarajevo](#), [Novi Grad](#), [Iliža](#), [Vogošća](#), [Ilijaš](#), [Trnovo](#), [Pale](#), [Sokolac](#), [Hadžići](#)). Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine, vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni.

U narednom koraku svaka će grupa predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se rezultati uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja kako prostornoj tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i nabrojati imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Grupa 1: Sarajevo

Kao počinci granatiranja i snajperskog djelovanja po gradu navedene su jedinice Sarajevsko-romanijskog korpusa (SRK), odnosno jednog od korpusa koji su činili VRS.*

*Svi korpori JNA u BiH su preimenovani, ali su zadržali većinu kadrova i naoružanja. Četvrti korpus JNA sa sjedištem u Sarajevu postao je SRK. (str. 23. *Milošević*)

U Sarajevu je početkom aprila 1992. došlo do razmjene jake vatre u gradu i oko njega, a sredinom tog mjeseca je otpočelo granatiranje. (str. 1885. *Karadžić*, tom III)

Zaključeno je kako je SRK u suštini okružio Sarajevo i držao ga pod opsadom, te da je grad, kao takav, bio pod blokadom. (str. 1861. *Karadžić*, tom III)

Humanitarna pomoć je morala da se šalje u grad i Ujedinjenim nacijama je za to bila potrebna dozvola bosanskih Srba, što pokazuje da je grad bio u okruženju, pod opsadom, te da je SRK imao kontrolu nad stanjem stvari. Da SRK nije bio opkolio grad i zaustavio njegovo snabdijevanje, ne bi ni postojala potreba za tunelom, kao ni za humanitarnom pomoći. (str. 1859. *Karadžić*, tom III)

Armija BiH je bila na području unutar linija sukoba, a vatrene položaji srpske vojske nalazili su se svuda oko Sarajeva koje je bilo u okruženju SRK-a i takva situacija je vladala tokom cijelog perioda na koji se odnosi optužnica. (str. 48. *Milošević*)

Civilno stanovništvo, s obzirom na operacije snaga SRK-a raspoređene oko grada, imalo je vrlo malo mogućnosti da bezbjedno napusti Sarajevo. (str. 1861. *Karadžić*, tom III)

Konstatovano je da su snage SRK-a izvršile terorisanje, napad na civile, ubistvo i nečovječna djela nad građanima Sarajeva. (str. 247. *Galić*)

Protiv civilnog stanovništva u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH sprovodila se kampanja snajperskog djelovanja i granatiranja i glavna svrha joj je bilo zastrašivanje. (str. 247. *Galić*)

Civili u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH, u periodu na koji se odnosi optužnica, bili su neselektivno i direktno napadani s teritorije pod kontrolom SRK-a. (str. 245. *Galić*)

Obrazac paljbe po Sarajevu je bio obrazac neselektivne i direktne paljbe s teritorija pod kontrolom SRK-a na civile u dijelovima Sarajeva pod kontrolom ABiH, a ne borbenih dejstava u kojima su civili bivali slučajno pogodjeni. (str. 245. *Galić*)

Zaključak da su granatirani civili u Sarajevu, bilo putem hotimičnog gađanja, bilo putem neselektivnih i nesrazmjernih napada, dodatno potvrđuje činjenica da je veliki broj civila poginuo, ili ranjen, uslijed granatiranja koje je vršio SRK. (str. 1822–1823. *Karadžić*, tom III)

Iz dokaza se vidi da je SRK napadao civile, muškarce, žene, djecu i starije osobe i to posebno tokom civilnih aktivnosti ili na mjestima na kojima se očekivalo da će se oni zateći, pri čemu je taj obrazac ponašanja bio sličan po cijelom Sarajevu. (str. 246. *Galić*)

Veliki broj civila je ubijen, a na hiljade ih je ranjeno. (str. 978. *Mladić*, tom II)

Nijedan dio Sarajeva nije bio bezbjedan od granata, a snajpersko djelovanje je bilo rasprostranjeno po cijelom gradu. (str. 299–301. *Milošević*)

Dokazi pokazuju van svake razumne sumnje da to što su vojnici SRK-a namjerno gadali civile iz snajperskih pušaka je bila stalna pojava, dešavalo se gotovo svakodnevno i trajalo je bez jenjavljivanja tokom cijelog sukoba, a sarajevski civili su bili gađani dok su nosili vodu, hodali po gradu i koristili javni prevoz, posebno tramvaje. (str. 1558. *Karadžić*, tom 3)

U nekim slučajevima, civili su gađani u svojim domovima u vrijeme kad na tom području nije bilo borbi ili dok su šetali ili vozili bicikl po ulicama ili stajali u redu za humanitarnu pomoć. (str. 1893. *Karadžić*, tom III)

Tramvaji koji su gađani u gradu Sarajevu su imali civilni status i svi dokazi pokazuju da tramvaj nije podoban za vojnu upotrebu. (str. 76. *Milošević*)

Bolnice, klinike i ambulante su također bile meta snajperskog djelovanja i granatiranja. (str. 979. *Mladić*, tom II)

Svaki pojedinačni incident snajperskog djelovanja u kojem je neki civil bio meta snajperista SRK-a primjer je hotimične namjere snaga SRK-a da terorišu civilno stanovništvo u Sarajevu.* (str. 1882. *Karadžić*, tom III)

*u presudama se navodi da je u više od 30 incidenata utvrđeno da je snajperska vatra, između ostalog, otvarana sa nebodera u naselju Grbavica, Jevrejskog groblja, Vraca, Hrasnog Brda, Špicaste stijene, Baba stijene, Nedžarića, pravoslavne crkve u Dobrinji

Snage SRK-a su se namjerno služile terorom, kako da bi demoralisale civilno stanovništvo, zatim da bi izvršile odmazdu nakon ofanziva ABiH u gradu i drugdje, a željeli su da pokažu stanovnicima Sarajeva da nisu bezbjedni i da su bespomoćni. (str. 1882. *Karadžić*, tom III)

Napad na civilno stanovništvo u Sarajevu je bio kako rasprostranjen, tako i sistematski iz razloga što su tokom više od tri godine, na različitim lokacijama, pripadnici SRK-a izvršili brojne radnje snajperskog djelovanja i granatiranja koje su prouzrokovale pogibiju i ranjavanje velikog broja civila. (str. 1886. *Karadžić*, tom III)

Konstatovano je i da je SRK itekako znao da aerodromsku pistu prelaze civili te su selektivno otvarali vatru na ljudе koji su prelazili pistu. (str. 173. *Galić*)

Stanovnici Sarajeva su živjeli u veoma teškim uslovima uslijed stalnog straha i nestašice osnovnih potrepština, kao što su hrana, voda, gas i struja, zbog čega su morali izlaziti i izlagati se snajperskom djelovanju i granatiranju. (str. 979. *Mladić*, tom II)

U stalnom strahu su živjeli i zbog toga da bi oni ili njihovi najbliži mogli biti pogodjeni u snajperskoj ili artiljerijskoj vatri*, a taj stalni strah je neizbjegno uzeo danak i doveo do značajnog stresa i traume po stanovništvo. (str. 978–979. *Mladić*, tom II)

*u presudama je konstatovano 18 incidenata grantiranja sa smrtnim posljedicama, ranjavanjima i materijalnom štetom poput tržnice Markale u dva navrata, igrališta na Dobrinji, stradanja djece u naselju Alipašino Polje, stradanju građana u redu za hljeb u Ulici Vase Miskina

Konstatovano je da SRK odgovoran za granatiranje civila i civilnih područja modifikovanim avionskim bombama* koje nisu bile podesne za gađanje konkretnih meta, već samo širih područja. (str. 302. *Milošević*) (str. 1770. *Karadžić*, tom III)

*u presudama je obrađeno 14 incidenata granatiranja aviobombama koje je 1995. ispalio VRS, a od čijeg dejstva je poginulo i ranjeno više građana, uz materijalnu štetu na kućama i zgradama

Grupa 2: Novo Sarajevo

Zločine na civilnim stanovništvo u ovoj sarajevskoj općini su prema presudama počinili pripadnici VRS-a, policije i srpske paravojne formacije*.

*među paravojnim formacijama koje su bile na ovom području se spominju "šešeljevci"

Dijelovi općine Novo Sarajevo koji su se nalazili pod kontrolom VRS-a, odnosno Sarajevsko-romanijskog korpusa su naselja Grbavica, Vraca, Kovačići i Miljevići.

Linija prema ABiH je uspostavljena na obali Miljacke, što je obuhvatalo most Bratstva i jedinstva i Vrbanja most, zapadno prema Hrasnom i istočno prema Skenderiji. Od Vrbanja mosta je išla ka Jevrejskom groblju sve do podnožja Debelog brda, zatim na dijelu brda Moj Milo koje se protezalo do Vraca i spušтало prema Lukavici, dok je od mosta Bratstva i jedinstva linija prema ABiH išla današnjom ulicom Topal Osman-paše, zgrade "Loris" i stadiona Grbavica te naselja Hrasno Brdo. (str. 898., 1407. *Karadžić*, tom III)

Srpske vlasti su 1992. godine u ovoj općini civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u šest zatočeničkih cenatra.* (str. 215. *Krajišnik*)

*kasarna "Slaviša Vanjer Čića", garaže i podrumi u Grbavici, prodavnica "Digitron-Buje", prostorije Mjesne zajednice "Vraca", Đački dom "Bane Šurbat", Policijska stanica "Vraca", zgrada "Šopinge" na Grbavici

Otprilike 280 ljudi koji su ranije bili zatočeni u Hadžićima dovezeno je 22. juna 1992. u četiri autobusa u kasarnu "Slaviša Vajner Čića" u Lukavici gdje su udarani kundacima pušaka, policijskim palicama i raznim predmetima, pojedinci su prozivani i prebijani, a narednog dana ih je otprilike 233 vraćeno u autobuse i odvezeni su u zatvor "Kula". (str. 904–906. *Karadžić*, tom II)

Konstatovano je da su pojedinci, koji su bili zatočeni u kasarni nekoliko dana u junu 1992., premlaćivani, i da je skoro 50 zatočenika bilo prisiljeno da prolazi kroz špalir, te da su držani u lošim uslovima. (str. 907. *Karadžić*, tom II)

Bošnjaci i Hrvati tjerani su na prisilni rad, za šta su bili odgovorni komandiri vodova ili četa VRS-a u Novom Sarajevu, a što je podrazumijevalo kopanje rovova i nošenje municije. (str. 900–901. *Karadžić*, tom II) (str. 293. *Krajšnik*)

Imovina Bošnjaka i Hrvata je oduzimana i pljačkana u ovoj općini, a kuće su im proizvoljno pretresane, prilikom čega su oni premlaćivani, dok su neki istjerani iz svojih domova i primorani da se zbog zastrašivanja i prijetnji presele na drugu obalu Miljacke. (str. 284., 294. *Krajšnik*) (str. 901., 907. *Karadžić*, tom II)

Grupa 3: Novi Grad

U haškim presudama se navodi da su zločine na području sarajevske općine Novi Grad počinile snage VRS-a, policije i srpske paravojne formacije.

Dio ove općine koji je tokom rata kontrolisao VRS su dijelovi Dobrinje, Lukavica, Aerodromsko naselje, Nedžarići i Rajlovac.

VRS je u Nedžarićima držao položaje prema Dobrinji, Alipašinom Polju i Stupu (općina Ilidža), zatim u Aerodromskom naselju i Dobrinji I i IV prema dijelu ovog naselja pod kontrolom ABiH, te od Rajlovača prema Briješću i Sokolju. (str. 42–44. *Milošević*)

Zaključujemo da su srpske snage u maju i junu 1992. u općini Novi Grad ubile ukupno 64 Bošnjaka, da su Srbi civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držali zatočene u četiri zatočenička centra* u toj općini, gdje su premlaćivani i zlostavljeni, a tokom napada na selo Ahatovići razorene su broje kuće i džamija, nakon toga je silom protjerano približno 13.000 Bošnjaka i nešto Hrvata. (str. 212–213. *Krajšnik*)

*kasarna, skladište "Energopetrola", Distribucioni centar i "Kisikana", svi objekti u Rajlovcu

Krajem maja 1992. je počeo srpski napad na selo Ahatovići, čije je stanovništvo zarobljeno i protjerano, dok je petnaest ranjenih i zarobljenih Bošnjaka ubijeno. (str. 211 i 264. *Krajišnik*) (str. 504. *Mladić*, tom I) (str. 873. *Karadžić*, tom II)

Dvojica zatočenika, koja su početkom juna 1992. pretučena u kasarni u Rajlovcu, preminula su od zadobijenih povreda. (str. 211–212. *Krajišnik*) (str. 492. *Mladić*, tom I) (str. 879. *Karadžić*, tom II)

Ukupno 47 zatočenika iz kasarne "Rajlovac" koje su srpski stražari odvezli autobusom u Sokolinu kod Srednjeg je ubijeno ručnim bombama i automatskim oružjem 14. juna 1992. (str. 266., 267. *Krajišnik*) (str. 497. *Mladić*, tom I) (str. 886–887. *Karadžić*, tom II)

Gotovo sve kuće u selu Ahatovići koje su bile u posjedu Bošnjaka oštećene su ili razorene u napadu na selo, a prije toga opljačkane. (str. 500. *Mladić*, tom I) (str. 870. *Karadžić*, tom II)

Zarobljeno je oko 400 žena i djece, kao i 80 muškaraca, pored 150 žena i djece zarobljenih u Dobroševićima, Bojniku i Mihaljevićima prije napada na Ahatoviće, te je dio odveden u pravcu Rajlovca ili protjeran. (str. 211. *Krajišnik*) (str. 870. *Karadžić*, tom II)

Pored džamije u Ahatovićima, oštećeno je još vjerskih objekata (str. 500. *Mladić*, tom I)

Grupa 4: Iliđa

Kao počinioci zločina konstatovani u ovoj općini navode se pripadnici policije i srpske paravojne formacije.

Tokom rata snage VRS-a su kontrolirale centralno područje Iliđe sa naseljima Otes, Osijek, Kula, Gornji Kotorac i Vojkovići.

Na Iliđi su snage VRS-a držale položaje prema Hrasnici, Sokolović-Koloniji, Butmiru i Stupu, a prema ovim naseljima, sa izuzetkom Stupa, na području ove općine su pripadnici SRK-a držali linije u Vojkovićima.

Srpske snage, nakon što su preuzele kontrolu nad općinom Iliđa u maju 1992., civile pretežno bošnjačke i hrvatske nacionalnosti držale su zatočene u dvanaest zatočeničkih centara u toj općini. Mnogi Bošnjaci su s teritorije općine Iliđa otišli iz straha i zbog represivnih mjera koje su protiv njih preduzete. (str. 207–208. *Krajišnik*)

Srpske vlasti su 1992. godine u općini Iliđa civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u više od deset zatočeničkih centara*. (str. 207. *Krajišnik*)

*stara zgrada Doma zdravlja, kamp "Lužani", zgrada Kulturno-sportskog centra, skladište "Energoinvesta", bolnica "Kasindol", Osnovna škola "27. juli", Srednja grafička škola, obdanište, SJB Iliđa, kasarna "Blažuj" i zatvor "Kula"

Konstatovano je da je, od 12. maja do oktobra 1992., u zatvoru u "Kuli" bilo smješteno 10.000 civila bošnjačke nacionalnosti svih godina starosti, na period od nekoliko dana do nekoliko mjeseci, a zatočenici su redovno tučeni. (str. 377. *Mladić*, tom I) (str. 852. *Karadžić*, tom II) (str. 214. *Krajšnik*)

Zatočenici su također držani u zatvoru u "Kuli" od 22. ili 23. juna 1993. do oktobra 1994., u kom periodu su neki zatočenici tamo proveli gotovo godinu dana. Većina zatočenika bili su civili, a tokom tog perioda je bio zatočen i jedan broj ratnih zarobljenika, Hrvata, koji su držani u zasebnim prostorijama. (str. 377. *Mladić*, tom I) (str. 856. *Karadžić*, tom II)

Iz "Kule" su zatočenici morali obavljati fizičke poslove kao što je kopanje rovova, grobova i druge fizičke poslove, a pri radu ih je nekoliko ubijeno ili ranjeno snajperskom vatrom ili granatama. (str. 380–381. *Mladić*, tom I) (str. 854. *Karadžić*, tom II)

Srpske snage 7. maja 1992., ili približno tog datuma, nasmrt su pretukle dvojicu zatočenika u zatvoru "Kula". (str. 856. *Karadžić*, tom II)

Najmanje četiri osobe zatočene u zatvoru "Kula" ubijene su na prisilnom radu u periodu od 23. jula do 24. novembra 1992. (str. 264. *Krajšnik*)

Pripadnici naoružanih grupa i paravojnih formacija su pljačkali bošnjačke domove i izbacivali vlasnike iz njihovih kuća. (str. 846. *Karadžić*, tom II)

Grupa 5: Hadžići

Među počiniocima zločina na području općine Hadžići su navedene su vojska - jedinice VRS-a i JNA, te policija i srpske paravojne formacije.

Srpske snage su preuzele vlast u Hadžićima i dijelovima ove općine uz pomoć JNA te protjerale najveći dio nesrpskog stanovništva u maju 1992., dok su u 13 zatočeničkih objekata* držale civile pretežno bošnjačke i hrvatske nacionalnosti u nehumanim uslovima, te ih zlostavljali seksualno i na druge načine. (str. 206. *Krajšnik*)

*između ostalog, Srednjoškolski centar (SŠC), garaže, zgrada TO-a, podrum hotela, zatvoru u Tarčinu, kasarna "Žunovnica", zgrada socijalnog, kasarna "Blažuj", barake preduzeća "Vranica", garaža zgrade Skupštine općine Hadžići, fabrika kod Hadžića i osnovna škola u Hadžićima

Bošnjaci i Hrvati su u više zatočeničkih centara silovani ili seksualno zlostavljeni. (str. 289. *Krajšnik*)

U periodu od 20. maja barem do kraja juna 1992., pripadnici srpskih snaga zatočili su 50-ak Bošnjaka, među kojima su bili i neki civili i dvije žene, u garaži ispod zgrade Skupštine općine Hadžići te ih tom prilikom prisilili na rad. (str. 831. *Karadžić*, tom II)

Bošnjaci, uključujući žene i djecu, koji su bili zatočeni u Kulturno-sportskom centru u Hadžićima, u periodu od najkasnije 25. maja do približno 18. septembra 1992, premlaćivani su i seksualno zlostavljeni od pripadnika paravojnih formacija*, a nakon što su žene i djeca pušteni, muškarci su primoravani na kopanje rovova. (str. 837. *Karadžić*, tom II)

**"arkanovci" i "šešeljevci"

Ostali zatočenici ostali su u garaži zgrade Skupštine općine do 22. juna, kad su prebačeni u kasarnu "Slaviša Vajner Čića" u Lukavici. (str. 830. *Krajšnik*, tom II)

Srpske snage su u selo Musići ušle u maju 1992., uhapsile 14 muškaraca i odveli ih u zgradu osnovne škole u Hadžićima, potom do garaže u zgradi Skupštine općine, odakle je dio svih zatočenika prebačen u KSC Hadžići krajem maja, a dio u kasarnu "Slaviša Vajner Čića" u Lukavici. (str. 828. *Karadžić*, tom II) (str. 830. *Krajšnik*, tom II)

Dvije grupe muškaraca zatočenih u Kulturno-sportskom centru bile su prisiljene da odu i premještene su iz općine oko 22. juna 1992., odnosno 23. oktobra 1992. (str. 839. *Karadžić*, tom II)

Grupa 6: Ilijaš

Kao počinioци zločina na području općine Ilijaš su navedene policijske i srpske paravojne formacije, kao i pripadnici VRS-a.

Srpske snage u maju i junu 1992. u općini Ilijaš ubile su najmanje 22 Bošnjaka, napale nekoliko većinski bošnjačkih sela i uništile brojne historijske i vjerske spomenike, tjerali seljane iz njihovih kuća i mnoge od njih držali zatočene u lošim uslovima u zatočeničkim centrima u toj općini. (str. 209–210. *Krajšnik*)

Vlasti su 1992. godine u toj općini zatočene civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držale u devet zatočeničkih centara*. (str. 209. *Krajšnik*)

*Tehnička škola, stara zgrada željezničke stanice, skladište preduzeća INA, stare kuće Jamjanovića, stara jama u Podlugovima, policijska stanica i zatvor, punkt zimske službe u Nišićima, hala pogona MIK-a u Podlugovima i betonski bunker uz rijeku Stavanju u Podlugovima

Srpski vojnici su nakon granatiranja, početkom juna, ušli u selo i ubili 20-ak mještana nakon što su ih zarobili, a druge su istjerali iz njihovih domova i okupili ih na željezničkoj

stanici, odakle ih je policija odvezla u Podlugove gdje su bili zatočeni dva mjeseca. (str. 208–209. *Krajšnik*) (str. 412. *Stanišić i Župljanin*, tom I) (str. 59. Šešelj)

Dvojica mještana Gornje Bioče ubijena su pred svojom kućom za vrijeme napada na ovo selo 29. maja 1992. (str. 209., 263. *Krajšnik*) (str. 412–413. *Župljanin i Stanišić*, tom I)

Lokalni srpski vojnici zatočili su Bošnjake, uključujući žene i djecu, u seoskoj školi u Gornjoj Bioći, odakle su odveli 80 muškaraca u zatočeničke centre Podlugove, gdje je između ostalog zabilježeno da su im stražari ubacivali otrovni gas, prema njima je okrutno postupano, da bi sa tih lokacija sredinom augusta 1992. zatočenici bili prebačeni u zatočenički centar u Semizovcu, općina Vogošća. (str. 209. *Krajšnik*) (str. 412–413. *Župljanin i Stanišić*, tom I) (str. 59. Šešelj)

Dvojica zatočenika premalaćena su u zgradi SJB-a u Ilijasu. (str. 413. *Župljanin i Stanišić*, tom I)

Tokom 1992., srpske snage su razorile veliki broj historijskih i vjerskih lokaliteta u Ilijasu. (str. 210. *Krajšnik*) (str. 407. *Župljanin i Stanišić*, tom I)

Paljene su kuće u Lješevu i Gornoj Bioći, čije je stanovništvo protjerano, a većina žitelja zaseoka Mlini je napustila ovo mjesto nakon napada u aprilu i junu 1992. (str. 413. *Župljanin i Stanišić*, tom I) (str. 209. *Krajšnik*)

Grupa 7: Vogošća

Pripadnici policije, VRS-a i srpske paravojne formacije označene su kao počinioci zločina koji su u Vogošći konstatovani haškim presudama.

Srpske snage su nakon stavljanja pod kontrolu Vogošće, granatirale sela u toj općini, a nakon zauzimanja sela, srpske snage su Bošnjake i Hrvate lišavale slobode i držale ih zatočene u teškim uslovima u deset zatočeničkih centara* u toj općini. Neki zatvorenici korišteni su kao živi štitovi i tom prilikom su smrtno stradali, a do novembra 1992. iz Srbije su redovno dolazili Srbi da tuku zatočenike i tjeraju ih na ponižavajuće seksualne radnje. (str. 222. *Krajšnik*)

*kasarna u Semizovcu, Planjina kuća u Semizovcu, Bunker "kod Sonje" pokraj pansiona "Kon Tiki", sportski centar, tunel "Krivoglavci", zgradi preduzeća "Kisikana", Distribucioni centar UPI-ja, Nakina garaža, hotel "Park" i UNIS-ove tvornice

U Planjinoj kući zatočavani su zarobljenici sa područja općine Ilijaš. (str. 220–221. *Krajšnik*)

Tokom septembra 1992., najmanje petnaest zatočenih Bošnjaka u Planjinoj kući poginulo je na prisilnom radu na liniji fronta ili dok su korišteni kao živi štit, a nekoliko zatočenika je

ranjeno. (str. 221. *Krajišnik*) (str. 952–953. *Karadžić*, tom II) (str. 501. *Stanišić i Župljanin*, tom I) (str. 59. *Šešelj*)

Nakon zauzimanja sela Svake, srpske snage su zarobile veliku grupu mještana, odveli ih u kasarnu u Semizovcu, a dio vojno sposobnih muškaraca odveden je u Nakinu garažu. (str. 943. *Karadžić*, tom II) (str. 499–500. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

Osobe zarobljene u borbenim dejstvima u Vogošći, Svrakama i Semizovcu prebačene su u Bunker, gdje su fizički maltretirani, a žene koje su bile zatočene na tom mjestu bile su izložene seksualnom zlostavljanju u okolnim objektima i na srpskim položajima na frontu. (str. 942., 944. *Karadžić*, tom II)

Zatočenici su također iz Bunkera odvođeni na kopanje rovova i na druge vrste prisilnog rada. (str. 944. *Karadžić*, tom II) (str. 500. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

U granatiranju sela oštećeno je i više vjerskih objekata. (str. 222. *Krajišnik*)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima. (str. 501. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

Grupa 8: Trnovo

U dijelu koji se odnosi na općinu Trnovo, kao počinioci zločina su navedene snage VRS-a.

Srpske snage su krajem maja 1992. napale Trnovo i hotimično razorile kuće u vlasništvu Bošnjaka i gradsku džamiju. Više od polovine stanovništva bošnjačke nacionalnosti otislo je iz općine Trnovo zbog tog napada i drugih ograničenja koja su im nametnuta, dok je dio njih prethodno bio zatočen. (str. 219. *Krajišnik*)

Stanovništvo koje nije napustilo ovo područje je odvedeno u prostorije Kriznog štaba radi ispitivanja, dio Bošnjaka je bio zatočen u dvije vikendice i, početkom jula 1992., razmijenjen je ili pušten na slobodu na područja pod kontrolom Bošnjaka. (str. 218–219. *Krajišnik*)

Grupa 9: Pale

Bošnjaci su na Palama bili zatočeni u pet zatočeničkih objekata* u teškim uslovima, u nekim od njih su teško premlaćivani, ponekad nasmrt, dok su u organizaciji Kriznog štaba autobusi u junu i u julu 1992. transportovali veliki broj Bošnjaka s Pala u bošnjački dio Sarajeva. (str. 217. *Krajišnik*) (str. 928. *Karadžić*, tom II)

*zgrada policije, sportski kompleks (dvorana), kino sala, Domu kulture i kasarna "Hrenovica"

Tri osobe muškog spola zatočene u sportskoj dvorani su nasmrt pretučene u ljetu 1992. (str. 216–217, 264. *Krajišnik*) (str. 928. *Karadžić*, tom II) (str. 433. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

Dio zatočenika iz dvorane je uz pratnju pripadnika rezervne policije prebačen u zatvor "Kula". (str. 928. *Karadžić*, tom II) (str. 216–217. *Krajišnik*)

U maju 1992. je granatirano većinski bošnjačko selo Donja Vinča, čiji su stanovnici bili prisiljeni da napuste selo. (str. 217. *Krajišnik*) (str. 918–919. *Karadžić*, tom II)

Pripadnici policije sa Pala i VRS-a su pohapsili i zatočili bošnjačko stanovništvo sela Renovica, a zatim ga sa Pala odvezli na teritoriju koju su držali Bošnjaci. (str. 435. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

Više od 2.000 građana, Bošnjaka i Hrvata, otišlo je s Pala za Sarajevo uslijed maltretiranja, zastrašivanja i uništavanja imovine u konvojima u čijoj su pratnji bili pripadnici policije. (str. 517. *Mladić*, tom I) (str. 924. *Karadžić*, tom II) (str. 437. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

Oštećeno je nekoliko vjerskih objekata na Palama, te je pljačkana i uništavana stambena imovina u vlasništvu Bošnjaka. (str. 435. *Stanišić i Župljanin*, tom I) (str. 507–508. *Mladić*, tom I)

Grupa 10: Sokolac

Kao počinioci zločina na području Sokoca presudama su označeni pripadnici VRS-a, policije i srpskih paravojnih formacija.

Od jula do septembra 1992., srpske snage su napale i razorile nekoliko bošnjačkih sela, ubijeno je više od 40 ljudi, Bošnjaci su u zatočeništvu držani u deset zatočeničkih centara* širom općine, dio stanovništva je počeo da napušta ovo prodročje u maju 1992. zbog prijetnje nasiljem i što nisu imali zaštitu općinskih vlasti. (str. 250. *Krajišnik*)

*Osnovna škola "Slaviša Vajner Čića" na Sokocu, Osnovna škola u Čavarinama, stočna farma "Podromanija", pošta u Knežini, Stanica službe za održavanje puteva u zimskim uslovima, pogon KTK "Knežina", prostorije "Šipada Romanija", kuće u Čavarinama i klaonica na Sokocu

Četiri žene ubijene su tokom napada VRS-a na bošnjačko selo Meljine u ljetu 1992. (str. 265. *Krajišnik*)

Više od 40 civila, muškaraca Bošnjaka, ubili su u selu Novoseoci 22. septembra 1992. vojnici VRS-a, a dio žena i djece je iz ovog mjesta autobusima odvezen u Sarajevo. (str. 250., 268. *Krajišnik*) (str. 905. *Mladić*, tom II) (str. 426. *Karadžić*, tom I)

Nekoliko sela u ljetu 1992. je napao i razorio VRS, a u napadima su uništeni vjerski objekti. (str. 249. *Krajišnik*) (str. 900–901. *Mladić*, tom II) (str. 427. *Karadžić*, tom I)

Odlazak nekih Bošnjaka iz Sokoca uslijedio je poslije napada na sela nastanjena Bošnjacima i njihovog vrijedanja i šikaniranja. (str. 429. *Karadžić*, tom I)

Aktivnost 4: **DJECA U RATU**

• **Trajanje:** 45 minuta

• **Ključna pitanja:** Kakav je bio položaj djece u opkoljenom Sarajevu? U kojoj mjeri su djeca u ratu mogla imati sigurno djetinjstvo?

• **Plan aktivnosti:** Učenici će dobiti zadatak da opišu svoju svakodnevnicu – koje su im osnovne aktivnosti, omiljene igre, kako se druže sa priateljima itd. U svrhu toga mogu izraditi tablicu koja se sastoji iz tri kolumna gdje će prvoj pobrojati aktivnosti koje smatraju najvažnijim.

Nastavnik će pitati učenike kako zamišljaju djetinjstvo u ratu, te da pokušaju u drugu kolonu tablice pobrojati aktivnosti koje imaju djeca tokom ratnih dešavanja.

Učenici će zatim pogledati isečka iz videa – Priča o Pita Anisi ([1:42](#) minut) i Priča o Danijelu Juraniću ([7:47](#) minut).

Nastavnik će pitati učenike kako se osjećaju nakon gledanja videa? Kakve emocije ove priče kod njih izazivaju? Šta su primijetili? Kakav je bio život djece u ratu na osnovu ove dvije situacija? Šta su djeca željela?

Na osnovu saznanja iz videomaterijala učenici će u treću kolonu tablice upisati pojmove o aktivnostima djece u ratu. Nakon toga zajednički će uporediti informacije iz sva tri dijela kolone te razgovarati u kojoj mjeri se zapisani podaci razlikuju i zašto.

U završnom dijelu časa učenici će zajedno sa nastavnikom odgovoriti na ključna pitanja:

Kakav je bio položaj djece u opkoljenom Sarajevu?

Koji su zločini počinjeni nad djecom u opkoljenom Sarajevu?

U kojoj mjeri su djeca u ratu mogla imati sigurno djetinjstvo?

Aktivnost 5: **SVAKODNEVNI ŽIVOT POD OPSADOM**

- **Trajanje:** 45 minuta

• **Ključno pitanje:** Kako je izgledao svakodnevni život građana u opkoljenom Sarajevu? Koja su osnovna ljudska prava bila uskraćena?

• **Plan aktivnosti:** Učenici se prisjećaju i analiziraju neke od odredbi osnovnih ljudskih prava (Opća deklaracija o ljudskim pravima UN-a). Šta svaka od odredbi znači? Šta mislite, koliko se ove odredbe krše i pod kojim uvjetima?

Npr. *Svako ima pravo na život, slobodu i osobnu sigurnost (čl.3);*

Niko ne smije biti podvrgnut mučenju ili okrutnom, nečovječnom ili ponižavajućem postupku ili kazni (čl. 5);

Svako ima pravo na životni standard koji odgovara zdravlju i dobrobiti njega samoga i njegove obitelji, uključujući prehranu, odjeću, stanovanje, liječničku njegu i potrebne socijalne usluge, kao i pravo na zaštitu u slučaju nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, udovištva, starosti ili nekog drugog životnog nedostatka u uvjetima koji su izvan njegova nadzora. (čl. 25)

Učenici će zajednički pogledati videomaterijal ([15:22–17.45](#)) te tokom gledanja zapisati kako je prikazan i u iskazima opisan život stanovnika Sarajeva tokom opsade. Učenici će podijeliti svoja saznanja sa ostatkom razreda a nastavnik će ključne pojmove zapisati na tabli te će zajednički nastojati odgovoriti na ključna pitanja: Kako je izgledao svakodnevni život građana u opkoljenom Sarajevu? Koja su osnovna ljudska prava bila uskraćena i zbog čega se uskraćivanje ovih prava smatra zločinom?

Kao završni zadatak učenici trebaju napisati pismo ili nacrtati razglednicu iz opkoljenog Sarajeva opisujući svoju svakodnevnicu.

Aktivnost 6: **GRANATIRANJE I MASOVNA STRADANJA**

- **Trajanje:** 20 minuta

• **Ključno pitanje:** Zbog čega su mjesta okupljanja bila izložena namjernom granatiranju? Na koji način je to okvalificirano presudama suda?

• **Plan aktivnosti:** Učenici će pogledati kratki video o granatiranju Sarajeva i kvalifikaciji ovog zločina pred MKSJ-om u Haagu tokom suđenja Radovanu Karadžiću ([6:42–7:17](#)). Učenici bi trebali zabilježiti gdje su sve granatiranja bila usmjerena i izraziti svoje mišljenje zbog čega su takva mjesta bila neprijateljski ciljevi.

Nakon toga učenici bi trebali pogledati svjedočenje Advije Mujarić ([11:39–13:40](#)) te odgovoriti na pitanja:

1. Na koji način žrtva masakra na pijaci Markale opisuje ovaj događaj?
2. Zbog čega bi prostor pijace bio meta granatiranja?
3. Koje su posljedice ovakvog granatiranja?

Nastavnik može pripremiti dodatne materijale (fotografije, članke iz novina, fotografije spomenika) o mjestima masakra u Sarajevu i načinima komemoracije. Učenici mogu istražiti nešto više o masakrima koji su se dogodili u Sarajevu. Da li danas postoje spomen-ploče u znak sjećanja na stradale? Na koji način se ti događaji danas komemoriraju i zašto je to važno?

U završnom dijelu časa kao vid zaključka nastavnik i učenici će odgovoriti na ključna pitanja: Zbog čega su mjesta okupljanja bila izložena namjernom granatiranju? Na koji način je to okvalificirano presudama suda?

Aktivnost 7: **SNAJPERSKA VATRA**

• **Trajanje:** 30 minuta

• **Ključna pitanja:** Na koji način je sud okvalificirao namjerno djelovanje snajperom po civilima u gradu?

U kojoj mjeri nam lične priče i svjedočenja približavaju stvarnost ratnih stradanja i tragedije i koliko nam pomažu u boljem razumijevanju ratnih dešavanja?

• **Aktivnosti:** Učenici će na početku vidjeti kratki isječak iz videoa gdje ljudi trče preko raskrsnica ([4:40–4:52](#)). Nastavnik postavlja pitanja:

1. Zbog čega ljudi trče?
2. Koja su to mjesta kuda trče?
3. Na koji način trče (brzo, spor, pognute glave, sa strahom)?

Nakon što učenici daju svoje odgovore, nastavnik im može pustiti nastavak videoa gdje je objašnjeno da se radi o snajperskoj vatri te kako je ovo djelovanje okarakterizirao MKSJ. ([4:51–4:51](#)).

Nastavnik postavlja pitanje: Koje su to bile mete djelovanja snajperske vatre? Potom će zamoliti učenike da prepostavite zbog čega je otvarana snajperska vatra i šta se time željelo postići.

Nastavnik postavlja pitanja:

1. Kako se osjećate nakon gledanja ovog videa?
2. Šta mislite kako su se osjećali građani Sarajeva?
3. Kako doživljavate snajpersko djelovanje po Sarajevu tokom rata?
4. Zbog čega je snajpersko djelovanje posebno istaknuto kao zločin u sudskim presudama?

Za naredni korak učenici mogu pogledati videosvjedočenja Dženane Sokolović. ([5:02–6:48](#))

1. Na koji način je opisano iskustvo ranjavanja snajperom?
2. Kakve emocije ovaj video izaziva kod vas?
3. Da li se vaše gledanje na snajpersko djelovanje po Sarajevu promijenilo nakon slušanja lične priče Dženane Sokolović? Šta mislite zbog čega je to tako?

U zaključku učenici i nastavnik trebaju procijeniti značaj ličnih priča u prenošenju informacija o prošlim događajima. U kojoj mjeri nam lične priče i svjedočenja približavaju stvarnost ratnih stradanja i tragedije i koliko nam pomažu u boljem razumijevanju ratnih dešavanja?

Aktivnost 8: ZATOČENJA

• **Ključno pitanje:** Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

• **Trajanje:** 45 minuta

• **Plan aktivnosti:** Učenici na početku časa zajedno sa nastavnikom definiraju pojам SLOBODA. Svako će u okviru *brainstorming* aktivnosti ponuditi svoje ideje i opise ovog pojma. Nastavnik će pitati učenike na koji način se sloboda svakog pojedinca može ugroziti te će također zapisati navedene pojmove na tabli.

Učenici će zajednički pogledati dva videosvjedočenja o mjestima i iskustvu zatočenja i mučenja na prostoru sarajevske regije.

- Svjedočanstvo Almina Dželilovića ([17:55](#) minut)
- Svjedočanstvo Eseta Muračevića ([20:28](#) minut)

Učenici se nakon gledanja videosvjedočenja dijele u grupe te dobijaju zadatak da odgovore na slijedeća pitanja:

1. Gdje su organizirana mjesta zatočenja?
2. Ko ih je kontrolisao?
3. Na koji način su pojedinci odvođeni u zatočenje i zašto (ako se može zaključiti iz svjedočenja)?
4. Kakvi su uslovi bili na mjestima zatočenja?
5. Na koji način su bili tretirani zatočenici?

Učenici prezentiraju svoje odgovore i zaključke. Nastavnik zajedno sa učenicima rezimira odgovore i zajednički nastoje odgovoriti na ključna pitanja: Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi? Koji su zločini vršeni nad zatočenicima na prostoru Sarajeva?

Na kraju časa nastavnik zapisuje pojmove u vezi sa zatočenjima i uspoređuje ih sa pojmovima kojima je na početku časa definirana sloboda u cilju potcrtavanja njene važnosti i ugrožavanja u ratu.

Aktivnost 9: PRESUDE I KAZNE

• **Ključno pitanje:** Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

• **Plan aktivnosti:** Projektni istraživački zadatak. U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze, potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za što su osuđeni i kolika im je kazna.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti i razlike, te međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

Regija 2

CENTRALNA BOSNA

NASLOV	<u>Zločini na području Centralne Bosne</u>
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, stradanje civilnog i vojnog stanovništva, zatočenja, protjerivanja, logori, pogubljenja
KLJUČNA PITANJA	Koje su sudski utvrđene činjenice o zločinima počinjenim na prostoru Centralne Bosne? Postoje li sličnosti u predstavljenim zločinima i u čemu se one ogledaju? U čemu je značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenuto područje?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru regije Centralne Bosne a koji su bili tretirani sudskim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Hronološko utvrđivanje i analiziranje zločina na prostoru Centralne Bosne u periodu od 1992. do 1995. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama MKSJ-a. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine.
ISHODI UČENJA	Učenici će: <ul style="list-style-type: none">- Navesti ključne događaje koristeći se bazom podataka kao izvorom informacija (istorijski izvor).- Interpretirati događaje koristeći se informacijama iz usmene historije (svjedočenja) analizirajući ih i odgovarajući na pitanja.- Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato.- Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima.- Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora.- Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama.- Razvijati će komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje.- Razviti vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica tekstovi i videomaterijali https://ratnizlocin.detektor.ba/centralna-bosna/
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju moraju odgovoriti na pitanje: Šta sam novo naučio/la? Zbog čega je to meni važno?

Aktivnost 1: **MAPIRANJE ZLOČINA**

• **Ključno pitanje:** Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru regije Centralna Bosna činjenično utvrđeni na osnovu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju? U kojim dijelovima regije su navedeni zločini počinjeni?

• **Trajanje:** 60 minuta

• **Plan aktivnosti:** Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst (ili dva teksta) koji se odnosi na određenu općinu i prostor iz regije Centralna Bosna (općinama Vareš, Kakanj, Zenica, Žepče, Zavidovići, Kiseljak, Kreševo, Busovača, Vitez, Travnik, Novi Travnik, Donji Vakuf, Gornji Vakuf, Šipovo i Bugojno).

Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni i ko ih je počinio.

U narednom koraku svaka će grupa predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se rezultati uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima. Za pojedine zločine kao što je: zatočenje, mučenje, protjerivanje, ubistvo, uništavanje i paljenje kulturnih i vjerskih objekata itd. mogu se koristiti stikeri u boji koje će učenici tokom prezentacije lijepiti na geografskoj karti kako bi se slikovito prikazalo gdje su počinjeni zločini i koja vrsta zločina je počinjena u različitim gradovima i mjestima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja kako prostornoj tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i nabrojati imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te će zajednički odgovoriti na pitanje: Zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Grupa 1: Donji Vakuf

Kao počinoci zločina u proljeće i ljetu 1992. na području Donjeg Vakufa su, haškim presudama, konstatovani pripadnici srpskih paravojnih formacija, Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) i Vojske Republike Srpske (VRS).

U aprilu 1992. godine u Donji Vakuf je stigla oružana formacija bosanskih Srba pod nazivom "Beli orlovi". Od stanovništva se zahtijevalo da preda oružje. (str. 81. Stanišić i Župljanin, tom I)

Krajem ljeta 1992. oružana formacija bosanskih Srba išla je po bošnjačkim selima, kao što su Doganovci, i otvarala vatru. Mnoge kuće spaljene su do temelja. Bošnjaci nisu pružili nikakav oružani otpor. (str. 82. Stanišić i Župljanin, tom I)

Vojska bosanskih Srba redovno je granatirala sela u općini Donji Vakuf, među njima i selo Prusac u augustu 1992. (str. 214. *Brđanin*)

Većina Bošnjaka iz Donjeg Vakufa počela je masovno bježati iz te općine u maju i to se nastavilo tokom cijelog ljeta, zbog uz nemiravanja i prijetnji od strane Srba, a njihova imovina je pokradena. (str. 83. *Stanišić i Župljanin*, tom I) (str. 214. *Brđanin*) (str. 164. *Krajišnik*)

Nekoliko džamija u ovoj općini je uništeno i oštećeno, a ostaci jedne od njih utovareni su u kamione i istreseni u Vrbas i na obalu. (str. 223., 224. *Brđanin*) (str. 84. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

Srpske vlasti su 1992. u Donjem Vakufu civile, pretežno bošnjačke nacionalnosti, držale u zatočeništvu u deset zatočeničkih centara.* (str. 164–165. *Krajišnik*)

*Stanica javne bezbjednosti (SJB), skladište TO-a, skladište "Vrbasprometa", kasarna "Daljan", Osnovna škola "Oborci", hotel "Semešnica", obdanište, garaža u kući Ivice Stanka, garaža u kući Gorana Lončara i hotel "Vrbas"

U presudama se navodi da je bilo zatočeneno blizu 200 Bošnjaka i Hrvata, a više od 13.000 ih je napustilo Donji Vakuf poslije napada. (str. 90. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

Od sredine juna do sredine septembra 1992., civile Bošnjake i Hrvate držali su u zatočenju bosanski Srbi, vojnici i pripadnici vojne i civilne policije, većinom u zgradi SUP-a* u zatočeničkom logoru "Vrbaspromet", u zatočeničkom objektu zvanom "Kuća", te u skladištu Teritorijalne odbrane. (str. 259. *Brđanin*) (str. 84. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

*Služba unutrašnjih poslova, odnosno Stanica javne bezbjednosti Donji Vakuf

U zgradi SUP-a zatočenike su tukli pendrecima, električnim kablovima, čeličnim šipkama, nogama, toljagama i lancima. (str. 260. *Brđanin*)

Najmanje četiri, a najviše 12 muškaraca Bošnjaka, neki od njih približno u periodu od pet dana, držani su u privatnoj kući preko puta MUP-a, čija je vlasnica bila jedna bosanska Srpskinja, gdje su fizički maltretirani. (str. 260. *Brđanin*) (str. 87 *Stanišić i Župljanin*, tom I)

U skladištu TO-a držano je otprilike 80 muškaraca Bošnjaka, od kojih su neki ondje proveli približno 20 dana. Praksa premlaćivanja je bila česta, zatočenici prisiljavani da se međusobno tuku, a neki su preminuli od posljedica premlaćivanja. (str. 260–261. *Brđanin*) (str. 85. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

Civili Bošnjaci i Hrvati držani su zatvoreni u jednom praznom skladištu trgovinsko-industrijskog preduzeća "Vrbaspromet" od jednog do tri mjeseca, gdje ih je približno 90 bilo zatočeno. Po dolasku su morali protrčati kroz špalir, a za to vrijeme su udarani.

Dva zatočenika u ovom objektu su preminula. (str. 261–262. *Brđanin*) (str. 86. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

Šipovo

Na području ove općine u presudama se navodi da su počinioci zločina bili pripadnici snaga bosanskih Srba, bez da je objašnjeno da li je u pitanju vojska, policija ili paravojne formacije.

Pripadnici snaga bosanskih Srba u općini Šipovo zapalili su kuće u selima u kojima su Bošnjaci bili u većini, kao što je Bešnjevo. (str. 219. *Brđanin*)

U Šipovu su snage bosanskih Srba bombama tokom noći 7. augusta 1992. napale džamije u Starom Šipovu, Bešnjevu i Pljevama. Džamije su zajedno sa minaretima potpuno razorene, a oštećeni su i nadgrobni spomenici u blizini. (str. 225. *Brđanin*)

Grupa 2: Vitez

Kao pripadnici zločina na području Viteza su konstatovane snage Hrvatskog vijeća obrane (HVO), kao i specijalne jedinice koje su bile u sastavu Vojne policije HVO-a.

Hrvatsko vijeće obrane (HVO) je najprije napalo selo Ahmiće 20. oktobra 1992., kada je zapaljeno i oštećeno nekoliko kuća kao i džamija. (str. 277. *Kordić i Čerkez*)

U petak, 16. aprila, u 05:30 sati hrvatske snage su izvele istovremeni napad na Vitez, Stari Vitez, Ahmiće, Nadioke, Šantiće, Piriće, Novake, Putiš i Donju Večerisku. Vijeće smatra da se radi o planiranom napadu usmjerenom protiv bošnjačkog civilnog stanovništva. (str. 130. *Blaškić*)

Vijeće, dakle, smatra da 16. aprila 1993. u borbi nije učestvovala samo vojna policija, a posebno jedinica "Džokeri", nego i regularne jedinice HVO-a, uključujući i Vitešku brigadu. (str. 135. *Blaškić*)

*specijalna antiteroristička jedinica hrvatske Vojne policije

Hrvatski stanovnici Ahmića, ili barem oni koji su pripadali HVO-u ili su bili u kontaktu sa hrvatskim oružanim snagama, znali su da će rano ujutro 16. aprila 1993. hrvatske snage započeti masovni vojni napad. (str. 110. *Kupreškić i ostali*)

U samo nekoliko sati, 16. aprila 1993., oko 116 stanovnika Ahmića, seoceta u srednjoj Bosni, pobijeno je, uključujući i žene i djecu, a njih oko 24 je ranjeno. Uništeno je 169 kuća i dvije

džamije. Žrtve su bili Bošnjaci – civili. Pretresno vijeće, na osnovu dokaza koji su mu prezentirani u ovom predmetu, uvjerilo se da se nije radilo o borbenoj operaciji. (str. 278. *Kupreškić i ostali*) (str. 4. *Bralo*)

Primarna svrha masakra bila je da se iz sela istjeraju Bošnjaci tako što je velik broj njih pobijen, što su im spaljene kuće i stoka, te što su preživjeli protivpravno zatočeni i deportirani u druga područja. Konačni cilj tih djela bio je širenje straha među stanovništvom kako bi se pripadnike te konkretne etničke grupe zauvijek odvratilo od povratka u njihove domove. (str. 278. *Kupreškić i ostali*)

Napad nije bio tek pojedinačni incident ili incident do kojeg je došlo bez odobrenja i koji je izvršila neposlušna frakcija HVO-a ili Vojne policije. Radilo se o dijelu opće kampanje u dolini rijeke Lašve, čija je namjera bila da se kroz sistematski i rasprostranjeni napad postigne "etničko čišćenje", što je bio preduslov za neograničenu dominaciju Hrvata na tom području. (str. 280–281. *Kupreškić*) (str. 210. *Kordić i Čerkez*)

Tročlana porodica je ubijena prilikom upada u njihovu kuću u Nadiocima. (str. 4. *Bralo*)

U drugoj polovini aprila 1993. zarobljeno je 14 muškaraca, žena i djece – Bošnjaka koji su pobegli iz svojih kuća poslije napada na Ahmiće i Nadioke, a koji su ubijeni na putu za Kaonik. Više od polovine ubijenih je bilo maloljetno. (str. 5. *Bralo*)

Na području sela Kratine, vojnici HVO-a su uhapsili tri nenaoružana muškarca Bošnjaka koji su odvedeni u jednu štalu gdje su ispitani, pretučeni te ubijeni u šumarku. (str. 5. *Bralo*)

Bošnjakinja je protiv svoje volje od polovine maja do jula držana u Bungalovu* i kući na području Nadioka, gdje je podvrgavana nečovječnim postupcima i redovno silovana. (str. 5. *Bralo*) (str. 43. *Furundžija*)

*štab jedinice "Džokeri"

Još neki od zatočenika su nakon ispitivanja pretučeni u Bungalovu. (str. 42. *Furundžija*)

Zatočeni Bošnjaci su od kraja aprila do početka maja 1993. u selu Kratine natjerani da kopaju rovove i korišteni su kao "živi štitovi" protiv snajperskog djelovanja Armije Bosne i Hercegovine na snage HVO-a. (str. 5. *Bralo*)

Između 5:00 i 6:00 sati 16. aprila 1993. granatiraju se i napadaju žestokom pješadijskom paljicom razni dijelovi grada Viteza, opljačkane su i spaljene brojne kuće, hapšeno je bošnjačko stanovištvo, vojno sposobni muškarci odvođeni su na mjesta zatočenja ili na linije fronta. (str. 171. *Blaškić*)

Selo Donja Večeriska je razoreno u napadu HVO-a 16. aprila 1993., dok je u napadu na selo Gaćice, 20. aprila 1993., ubijeno nekoliko Bošnjaka i spaljene su kuće. (str. 277. *Kordić i Čerkez*) (str. 188–189. *Blaškić*)

U blizini džamije u Starom Vitezu je 18. aprila 1993. eksplodirao kamion-cisterna natovaren sa najmanje 500 kilograma eksploziva. U izuzetno jakoj eksploziji poginulo je najmanje šest, a ranjeno više od 50 osoba, dok je pričinjena znatna materijalna šteta. (str. 171. *Blaškić*) (str. 220–221. *Kordić i Čerkez*)

Nakon napada na selo Gaćice, 20. aprila 1993., grupa od 180 bošnjačkih žena, djece, starijih muškaraca i civila okupljena je u nekoliko preostalih kuća u izuzetno teškim uslovima koje je HVO nakon dvije sedmice odveo na teritoriju pod kontrolom bošnjačkih snaga, dok je dio civila iz sela korišten kao živi štit u Vitezu. (str. 232 i 243. *Blaškić*)

Na Stari Vitez je 18. jula 1993. ispaljena velika količina oružja ručne izrade, takozvanih "beba", pri čemu su poginuli brojni Bošnjaci. Osim toga, taj dio grada bio je metom višecijevnih raketnih bacača i minobacača. (str. 171–172. *Blaškić*)

Selo Grbavica je HVO napao 7. septembra 1993., nakon čega su bošnjačke kuće opljačkane i zapaljene. (str. 192. *Blaškić*)

Osnovna škola u Dubravici je u aprilu 1993. služila kao zatočenički centar HVO-a, gdje bilo 200 bošnjačkih muškaraca, žena i djece iz sela viteške općine u lošim životnim uslovima. Žene su silovali pripadanici HVO-a i vojne policije, a drugi zatočenici su tjerani da kopaju rovove. (str. 231. *Blaškić*) (str. 264. *Kordić i Čerkez*)

U Domu kulture u Vitezu je od aprila 1993. bilo zatočeno od 300 do 500 bošnjačkih civila. (str. 231. *Blaškić*)

U kino dvorani u Vitezu je nakon 16. aprila 1993. zatočeno 200–300 muškaraca, Bošnjaka razne dobi, koji su bili izvrnuti okrutnom postupanju, tjerani da kopaju rovove i korišteni kao taoci i živi štitovi. (str. 262. *Kordić i Čerkez*)

Zatočenički centar je uspostavljen u Veterinarskoj stanici, gdje su zatvorenici zadržani nekoliko dana. (str. 262. *Kordić i Čerkez*) (str. 230–231. *Blaškić*)

U zgradi SDK-a zatočenici su držani oko dvije sedmice i odvođeni na kopanje rovova. (str. 263. *Kordić i Čerkez*) (str. 232. *Blaškić*)

Mnoge zatočenike iz zatočeničkih centara u Vitezu su vojnici HVO-a prisiljavali da kopaju rovove na liniji fronta, neki od njih bili su ubijeni ili ranjeni. U jednom incidentu vojnici HVO-a jednog su zatočenika ubili, a drugome prijetili. (str. 232. *Blaškić*)

Grupa 3: Gornji Vakuf

Presudama su kao počinioci zločina na području Gornjeg Vakufa označene snage Hrvatskog vijeća obrane (HVO).

Nakon napada HVO-a 18. januara 1993., grad Gornji Vakuf je gorio i bošnjački dio grada je bio mjestimično teško razoren. U napadu su korišteni tenkovi, artiljerija, rakete i pokretni protivavionski topovi. Otvorene borbe između HVO-a i Armije BiH u ovoj općini počele su nekoliko dana ranije. (str. 81 i 85. *Prlić i ostali*, tom II)

Dokazi ukazuju na to da je HVO selo Duša napao i granatirao 18. januara 1993., ujutro iz pravca Mačkovca, i da su napad vodili vojnici HVO-a i Hrvatske vojske (HV). (str. 86. *Prlić i ostali*, tom II)

Jedna od granata koju je ispalio HVO pogodila je kuću u kojoj je poginulo sedam ljudi, među kojima troje djece, koji su se tu sklonili i nisu učestvovali u borbama. (str. 167. *Prlić i ostali*, tom III)

Zaključeno je da je tokom napada na selo Duša život izgubilo više stanovnika koji nisu učestvovali u borbama i da su uništene bošnjačke kuće. Nakon uspostave kontrole nad selom, žene, djeca, starije ili nemoćne osobe su držane prvo u jednoj, a potom u drugoj kući u selu Paloč, da bi ih u februaru 1993. UNPROFOR odveo u Gornji Vakuf. (str. 89. *Prlić i ostali*, tom II) (str. 97. *Prlić i ostali*, tom II)

Istog dana, 18. januara 1993., HVO je granatirao naselje Hrasnicu, kuće su uništene i oštećene, a po ulasku vojnika, mještani su pozvani da se predaju. (str. 90–91, *Prlić i ostali*, tom II)

Zaključeno je da je, nakon napada na selo, HVO raselio i zatočio uhapšene žene, djecu i starije osobe, i to na više različitih mesta, među kojima su fabrika namještaja u Trnovači i kuće u Hrasnici i Trnovači. Poslije puštanja na slobodu, neki zatočenici nisu mogli da se vrate u svoje domove u Hrasnici budući da su bili uništeni. (str. 102. *Prlić i ostali*, tom II)

Vojnici HVO-a su 19. januara 1993. okupirali selo Uzričje, a tokom napada bošnjačke kuće su uništene granatama. (str. 91–92. *Prlić i ostali*, tom II)

HVO je, kako je zaključeno, bošnjačke stanovnike Uzričja držao zatočene u selu, počev od 19. januara 1993. Tokom približno mjesec i po dana, okupljene u nekoliko kuća, prinuđavao ih je da poštaju policijski sat, a neke stanovnike sela su tokom zatočenja tukli ili su im prijetili. (str. 1006–1007. *Prlić i ostali*, tom II)

Pripadnici HVO-a su krali imovinu i palili kuće u vlasništvu Bošnjaka u selu Ždrimci, nakon napada 18. januara 1993. i ulaska u ovo mjesto. (str. 109. *Prlić i ostali*, tom II)

Svi naoružani muškarci u selu Ždrimci, kao i sve žene i djeca su uhapšeni i razmješteni u dvije ili tri kuće u selu, koje su bile pod nadzorom HVO-a., a po puštanju na slobodu su bili prinuđeni da odu iz sela, budući da su izgubili svoje kuće koje su spaljene ili uništene. (str. 109–110. *Prlić i ostali*, tom II)

U fabrici namještaja u Trnovači je u januaru 1993. bilo zatočeno 40 do 60 muškaraca Bošnjaka iz Duše i Hrasnice. Neki od njih su premlaćivani ili su trpjeli zlostavljanja od strane vojnika HVO-a dok su bili zatvoreni petnaestak dana. Ti muškarci razmijenjeni ili premješteni. (str. 115. *Prlić i ostali*, tom II)

Dio civila iz Hrasnice je bio zatočen u školi u Trnovači tokom približno petnaest dana, nakon čega ih je HVO oslobođio i naredio da odu na teritoriju pod kontrolom ABiH. (str. 223. *Prlić i ostali*, tom III)

Grupa 3: Busovača

Presude u Haškom tribunalu su kao počinioce zločina u Busovači označili Hrvatsko vijeće obrane (HVO).

Nakon ultimatuma od 20. januara 1993., Hrvatsko vijeće obrane (HVO) je napalo općinu Busovača 25. januara 1993. i incident na kontrolnom punktu kod Kaćuna je iskoristilo kao izgovor. U napadu su učestvovali artiljerija i pješadija i time je započeo obrazac prema kojem su izvedeni napadi na tom području, čiji je cilj bio da se bošnjačko stanovništvo ukloni ili pokori. (str. 181. *Kordić i Čerkez*)

Vojnici HVO-a su 27. januara 1993. ušli u mjesto Očehnići, uhapsili vojno sposobne muškarce i odveli su ih potom u zatvor u Kaoniku, gdje su ostali zatočeni sve do februara. Tokom zatočenja bili su podvrgnuti mnogobrojnim zlostavljanjima. (str. 194. *Blaškić*)

Sela Lončari, Merdani i Putiš sjeverno od Busovače napadnuta su u januaru 1993. (str. 219. *Kordić i Čerkez*)

Logor "Kaonik" se nalazio u nekadašnjoj kasarni Jugoslovenske narodne armije (JNA) u Busovači, koja je uglavnom bila korišćena kao magacin oružja, a sam zatvor u Kaoniku činila su dva skladišta koja su se nalazila na stotinjak metara od ulaza u logor. (str. 57–58. *Aleksovski*)

Svi ti zatočenici su bili Bošnjaci i, uglavnom, civili. Većinu ljudi su pripadnici Hrvatskog vijeća obrane (HVO) uhapsili dok su bili kod kuće i u nemogućnosti da se brane, a tačan broj zatočenih nije utvrđen. (str. 60. *Aleksovski*)

Prvi period zatočeništva trajao je 15 dana, od 25. januara do 8. februara 1993., kada su Bošnjaci razmijenjeni za 30-ak hrvatskih zarobljenika iz Kaćuna. (str. 59. *Aleksovski*)

Drugi talas hapšenja trajao je od 14. aprila do oko 20. aprila 1993. Neki Bošnjaci su odvedeni direktno u logor "Kaonik", dok su drugi prvo pritvoreni u Domu kulture u Vitezu. (str. 59. *Aleksovski*)

Zatočeni su bili izloženi zlostavljanju, kako fizičkom, tako i psihološkom. Odvođeni su da kopaju rovove, dok su uslovi u logoru bili loši. (str. 54., 77. *Aleksovski*) (str. 260. *Kordić i Čerkez*)

Vojnici HVO-a sredinom aprila 1993. prodrli su u mjesto Lončari, uhapsili 25 osoba i odveli ih u logor "Kaonik", a bošnjačke kuće su zapaljene. Također su zapaljeni stambeni objekti u selima Jelinak i Putiš, a desetak osoba se od tada smatra nestalim. (str. 193–194. *Blaškić*) (str. 219. *Kordić i Čerkez*)

Tri mjeseca nakon prvog napada, pripadnici vojne policije su prodrli u Očehniće, kada je ubijeno najmanje pet civila, više ih je ranjeno, a stambeni objekti Bošnjaka su zapaljeni. (str. 195. *Blaškić*) (str. 219. *Kordić i Čerkez*)

Kiseljak

U Kiseljaku su snage Hrvatskog vijeća odbrane (HVO) označene kao počinioци zločina.

Nakon januara 1993. poslovni prostori Bošnjaka u Kiseljaku su oštećivani ili dizani u zrak. (str. 275. *Kordić i Čerkez*)

U općini Kiseljak napadnuto je najmanje deset bošnjačkih sela, ubijeno je desetine civila i zapaljeno 250 kuća koje su opljačkane, kao i džamije u tim mjestima koje su oštećene ili razorene. (str. 210. *Blaškić*) (str. 221. *Kordić i Čerkez*)

Od 18. do 21. aprila 1993., artiljerija Hrvatskog vijeća obrane (HVO) ispalila je na sela Behrići i Gomionica najmanje 50 projektila, među kojima je bilo i zapaljivih granata. Mnogi civili su se sklonili u općinu Visoko. U junu 1993. HVO je započeo novu ofanzivu na Gomionicu. (str. 201. *Blaškić*)

Pješadija HVO-a je 18. aprila 1993. prodrla u selo Gromiljak, zatočila dio stanovnika u podrum jedne privatne kuće, dok su vojno sposobni muškarci vođeni da kopaju rovove, a kuće su pljačkane i paljene. (str. 202. *Blaškić*)

Istog dana HVO je artiljerijskom paljbom napao mjesto Hercezi. Bošnjačko stanovništvo tog sela je provelo nekoliko mjeseci u kućnom pritvoru, a od augusta nadalje vojno sposobni muškarci su odvođeni na front da tamo kopaju rovove, da bi u septembru iste

godine svi žitelji sela bili odvedeni u logor "Rotilj", a zatim u kasarnu u Kiseljaku. (str. 202–203. *Blaškić*)

Sela Višnjica i Polje Višnjica napadnuta su 18. aprila, kada je ubijeno više civila. Neki su bili zatočeni u silosima na rubu sela, vojno sposobni su slati na kopanje rovova, dok su kuće opljačkane i zapaljene. (str. 203–204. *Blaškić*)

U toku noći sa 17. na 18. april 1993. snage HVO-a opkolile su Rotilj – selo je napadnuto, ubijani su civili, nekoliko kuća je zapaljeno, dok su neki od stanovnika vođeni na kopanje rovova. (str. 204. *Blaškić*)

Pješadijske snage HVO-a su 18. aprila ušle u Svinjarevo i u okolna mjesta – Rauševac, Purićevac, Japojrevo i Jehovac, te zapalili više kuća u vlasništvu Bošnjaka, odveli civile u kasarnu u Kiseljaku, gdje su ih zatvorili na više sedmica. Napadi su se nastavili do 23. aprila 1993. (str. 205–206. *Blaškić*)

Snage HVO-a su 12. juna 1993. izvršile napad na selo Tulicu, ubili 12 osoba, od kojih su tri bile žene, a ostale žene, djecu i starije osobe zatvorili u jednu privatnu kuću, dok je većina stambenih objekata opljačkana i zapaljena. Vojno sposobne muškarce odveli su i zatočili u kasarnu u Kiseljaku. Stražari u kasarni premlatili su nekoliko zatvorenika i odveli ih na front da tamo kopaju rovove. (str. 207–208. *Blaškić*) (str. 241. *Kordić i Čerkez*)

Jedinice HVO-a su 13. juna upale u sela Grahovci i Han Ploča, kojom prilikom su na brutalan način ubili nekoliko stanovnika, među kojima i imama džamije koja je zapaljena. Kuće su zapaljene, a brojni civili, uglavnom vojno sposobni muškarci, zarobljeni su i zatočeni u kasarnu u Kiseljaku gdje im je uskraćivana hrana, premlaćivani su i prisiljavani da kopaju rovove. (str. 206–207. *Blaškić*) (str. 241. *Kordić i Čerkez*)

Od mjeseca aprila 1993. negdje do novembra 1993., kasarna u Kiseljaku je korištena kao zatvor za brojne muške civile Bošnjake, koji su zarobljeni u selima ove općine, a u jednom trenutku u zatvoru su bili zatočeni i žene i djeca. Zatočenici su bili izloženi teškim životnim uslovima, brojnim premlaćivanjima te duševnom i tjelesnom zlostavljanju, a bili su prinuđeni da kopaju rovove, kada su neki od njih ubijeni ili ranjeni. (str. 229–230. *Blaškić*)

Od aprila 1993. do januara 1994., Bošnjaci općine Kiseljak su bili zatočeni u selu Rotilj, primorani da žive u veoma teškim životnim uslovima. U selu je bilo ubistava i fizičkog nasilja, uključujući i silovanje, dok su zatočenici bili prisiljeni da kopaju rovove, gdje su neki od njih ubijeni ili ranjeni u razmjeni vatre. (str. 230. *Blaškić*) (str. 270. *Kordić i Čerkez*)

Zgrada Općine Kiseljak je korištena kao zatočenički centar, gdje je u prostorijama bilo po 50 ljudi u lošim uslovima. (str. 269. *Kordić i Čerkez*)

Grupa 4: Zenica

Kao počinioci zločina nad vojnicima Hrvatskog vijeća obrane (HVO) te civilima hrvatske i srpske nacionalnosti označeni su pripadnici Armije BiH (ABiH), dok su snage HVO-a odgovorne za granatiranje Zenice koje je za posljedicu imalo ljudske žrtve.

U Dusini kod Zenice je 26. januara 1993. izbio sukob HVO-a i Armije BiH, a nakon borbi pripadnici ABiH su ubili šest Hrvata, jednog civila i petoricu vojnika, među kojima i zapovjednika, koji su bili predali oružje. (str. 313–316. *Hadžihasanović i Kubura*)

Šest zarobljenih vojnika HVO-a iz Dusine je 26. januara 1993. prebačeno u Muzičku školu u Zenici, gdje su bili podvrgnuti zlostavljanju. (str. 365. *Hadžihasanović i Kubura*)

U Muzičkoj školi u Zenici je od 26. januara do 20. augusta, ili 20. septembra 1993. godine, bilo zatočeno više od 100 ratnih zarobljenika, te civila hrvatske i srpske nacionalnosti, a tokom boravka u ovom objektu bili su žrtve okrutnog postupanja. (str. 363–366. *Hadžihasanović i Kubura*)

U selima Šušanj, Ovnak, Brajkovići i Grahovčići je početkom juna 1993. došlo do borbe uslijed koje su oštećeni i opljačkani brojni objekti. (str. 590., 629–630. *Hadžihasanović i Kubura*)

Sa položaja HVO-a su 19. aprila 1993. ispaljene granate na radiostanicu u Zenici i pogodjena je pijaca, što je rezultiralo smrću 15 osoba i ranjavanjem njih 50. (str. 222–225. *Kordić i Čerkez*)

Travnik

Kao počinioci zločina na području Travnika su, pored snaga Armije BiH (ABiH), označeni "mudžahedini"*, koji su se tokom rata borili na strani ABiH.

*Konstatovano je da su mudžahedini od kraja 1992. do osnivanja odreda "El Mudžahidin" u augustu 1993. redovno učestvovali u borbama koje je vodio Treći korpus ABiH u čijoj zoni odgovornosti je 1993. bio Travnik. (str. 246. *Hadžihasanović i Kubura*)

Konstatovano je da su četiri zarobljenika pogubljeni u selu Miletići 24. aprila 1993. i da su ubistvo izvršili strani i domaći mudžahedini* stacionirani u Poljanicama, te da je došlo do pljačkanja imovine Hrvata. (str. 600. *Hadžihasanović i Kubura*)

*Nije dokazano van razumne sumnje da su strani bošnjački borci smješteni u bazi u Poljanicama postali de jure pripadnici ABiH prije osnivanja odreda "El Mudžahidin". (str. 153. *Hadžihasanović i Kubura*)

Tokom ranih jutarnjih sati, 8. juna 1993., došlo je do razmjene vatre između HVO-a i ABiH čije su snage ušle u Maline tek kad je HVO prestao pružati otpor. Dio pripadnika ABiH je 200 stanovnika odveo prema Mehurićima, dok je preostali dio ostao u Malinama kako bi zaštitio imovinu stanovnika. Kolonu seljana pod pratnjom vojne policije, nedaleko od Poljanica, presrela je grupa mudžahedina i neke je muškarce odvela u smjeru Bikoša. (str. 578. *Hadžihasanović i Kubura*)

Domaći i strani mudžahedini su 8. juna 1993. otvorili vatru na grupu hrvatskih zarobljenika i ubili najmanje 24 osobe u Malinama/Bikošima. (str. 354–355. *Hadžihasanović i Kubura*) (str. 70. *Delić*)

Konstatovano je da su 8. juna 1993. strani i bosanski mudžahedini iz vatrene oružja teško ranili najmanje pet osoba koje u to vrijeme nisu učestvovali u neprijateljstvima. (str. 70. *Delić*)

U vezi s identifikacijom mudžahedina počinilaca, iz dokaza se jasno ne vidi kojoj su konkretnoj jedinici ili grupi pripadali. (str. 68–69. *Delić*)

U Mehurićima su postojala dva zatočenička centra – u osnovnoj školi i u kovačkoj radionici. U školi je bilo smješteno oko 250 civila, bosanskih Hrvata, u periodu od 6. do 24. juna 1993., dok je u Kovačnici, u periodu od 6. juna 1993. do 4. jula 1993., bilo zatvoreno 20 do 30 hrvatskih civila i vojnika HVO-a. Prema dijelu zatočenika u Kovačnici je okrutno postupano. (str. 413., 432. *Hadžihasanović i Kubura*)

Dvije grupe zarobljenika su u drugoj polovini oktobra 1993. godine odvedene u Orašac, gdje su mudžahedini napravili svoju bazu, a u tom logoru su zatočenici bili izloženi fizičkim i psihičkom nasilju, te iz dokaza proizilazi da su počinioči okrutnog postupanja bili pripadnici odreda "El Mudžahidin", kao i da su ubili jednog zatočenika odsijecanjem glave u blizini baze. (str. 449–452. *Hadžihasanović i Kubura*)

U podrumu kasarne bivše JNA nalazio se zatočenički centar gdje su na različite periode bili zadržavani vojnici ABiH i HVO-a, a tako i civili, te su u ovom objektu zatočenici redovno premalačivani. (str. 397., 404. *Hadžihasanović i Kubura*)

Prilikom preuzimanja kontrole nad selom Čukle i napada ABiH, došlo je do uništavanja kuća – 8. juna 1993. (str. 583. *Hadžihasanović i Kubura*)

Konstatovano je da je u Gučoj Gori u junu 1993. počinjeno višestruko djelo pljačke velikih razmjera, kao i da je u samostanu u ovom mjestu nanijeta šteta. (str. 605., 652. *Hadžihasanović i Kubura*)

Oštećivanje samostana u Gučoj Gori u junu 1993. počinili su strani mudžahedini, kao i katoličke crkve u Travniku 8. juna 1993. godine. (str. 653., 656. *Hadžihasanović i Kubura*)

Kakanj

Kao počinioci zločina nad civilima hrvatske i srpske nacionalnosti te pripadnicima Hrvatskog vijeća obrane (HVO) označeni su pripadnici Armije BiH (ABiH).

Na području Kaknja je 16 Hrvata i Srba, civila i pripadnika HVO-a, uhapšeno i zatočeno u motelu "Sretno", gdje su od 18. do 19. maja 1993. bili podvrgnuti teškom fizičkom i psihičkom zlostavljanju. (str. 490. *Hadžihasanović i Kubura*)

Prema zatočenicima u ovom objektu je postupano u periodu od 18. do 21. juna 1993. (str. 490. *Hadžihasanović i Kubura*)

Grupa 5: Novi Travnik

Osim vojnika Hrvatskog vijeća obrane (HVO), koji su označeni kao počinici zločina na području Novog Travnika, u jednom slučaju su kao izvršioci označeni i civili.

Konvoj sa humanitarnom pomoći, poznatiji kao "tuzlanski konvoj", koji se sastojao se od nekoliko stotina kamiona, 4. juna 1993. je zaustavljen na barikadi u Rankovićima, sjeverno od Novog Travnika, te je tom prilikom ubijeno osam vozača iz vatrenog oružja. Vozila su odvezena, a konvoj su opljačkali civilni i vojnici. Konvoj je zatim ponovno zaustavila gomila na kontrolnom punktu Dubravica u blizini Viteza. U međuvremenu su odvezeni mnogi od kamiona, od kojih sedam u školu u Dubravici, a drugi su kasnije pronađeni parkirani u Novom Travniku, Novoj Biloj, Vitezu i Busovači. (str. 235–236. *Kordić i Čerkez*)

U junu 1993. je visoka zgrada na liniji fronta, zvana "Stari soliter", bila poprište teških borbi. Pedeset sedam ljudi, među njima i deset žena i 18 djece, tri mjeseca nije moglo nigdje iz zgrade. Hrvatsko vijeće obrane (HVO) isprva nije htjelo dozvoliti da se zgrada evakuiše, da bi konačno u septembru pristalo da se stanari razmijene za hrvatske stanovnike dvaju sela, koja je držala Armija Bosne i Hercegovine (ABiH). (str. 240. *Kordić i Čerkez*)

U Novom Travniku su Bošnjaci zatvarani u logor "Stojkovići" u periodu od 18. do 30. juna 1993. Tamo ih je HVO tjerao da kopaju rovove na liniji fronta i da zakovapaju leševe. (str. 271. *Kordić i Čerkez*)

Tri vojnika ABiH, koji su bili zatvorenici HVO-a, u Novom Travniku su 5. oktobra 1993. natjerani da hodaju ka liniji, dok su na njih su okačili mine. Kad su stigli u blizinu položaja ABiH, mine su aktivirane. (str. 266. *Kordić i Čekez*)

Žepče

Snage Hrvatskog vijeća obrane (HVO) su presudama označene kao počinioци zločina na području Žepča.

HVO je 24. juna 1993. napao Žepče granatiranjem, te (prema riječima jednog od svjedoka) upotrebom srpskih tenkova. Sve četiri džamije su u potpunosti razorene u napadu i poginuo je određeni broj ljudi. (str. 243. *Kordić i Čerkez*)

Objekti "Nova trgovina" i "Silos" u Žepču korišteni su kao objekti za zatočavanje bošnjačkog stanovništva, nakon što je Žepče pao u ruke HVO-a 1. jula 1993. (str. 270. *Kordić i Čerkez*)

Veći broj ljudi u dobi između 16 i 60 godina je bio zatočen u kompleksu preduzeća "Nova trgovina". Muškarci su odvojeni od žena i djece, te odvedeni u osnovnu školu, gdje su uslovi bili veoma loši. Žene i djeca ostali su u hangarima, pod stražom HVO-a. (str. 270–271. *Kordić i Čerkez*)

"Silos" je korišten kao zatvor za vojno sposobne muškarce. Jedan bošnjački vojnik je žestoko pretučen u ovom objektu i podlegao je povredama. Zatvorenici su vođeni na kopanje rovova i upotrebljavani kao živi štit. "Silos" je korišten kao zatočenički centar sve do kraja 1993. ili početka 1994., kad su zatvorenici prebačeni u logore HVO-a u Hercegovini. (str. 270–271. *Kordić i Čerkez*)

Grupa 6: Bugojno

Zatočavanja u Bugojnu uslijedila su početkom sukoba između ABiH i HVO-a koji je u ovom gradu izbio u julu 1993. godine. Pošto u Bugojnu nije postojao pravi zatvor, Ratno predsjedništvo Bugojna nekoliko je objekata pretvorilo u zatvore u koje su slate osobe koje je zarobila ABiH. (str. 358. *Hadžihasanović i Kubura*)

Ispred hotela "Kalin" u Bugojnu su 24. jula 1993. pripadnici ABiH zarobili 100 vojnika HVO-a i 150 civila koji su smješteni na razna mjesta u ovoj općini. (str. 511. *Hadžihasanović i Kubura*)

ABiH je 19. septembra 1993. zarobila 470 "pripadnika HVO-a", od kojih su 383 osobe imale status "ratnih zarobljenika". Od ta 383 "ratna zarobljenika", njih 66 bilo je pušteno na slobodu jer nije bilo osnova za zadržavanje u pritvoru. (str. 511. *Hadžihasanović i Kubura*)

Zatočenički centar koji je najduže ostao u funkciji bio je stadion "Iskre", odakle su posljednji zatočenici oslobođeni 19. marta 1994. godine. Mnogi od tih zatočenika iz raznih zatočeničkih centara u Bugojnu proveli su u zatočenju i duže vremenske periode, čak i do osam mjeseci. Dana 19. marta 1994. na stadionu "Iskre" bile su zatočene još 292 osobe. (str. 512. *Hadžihasanović i Kubura*)

U periodu od 24. jula 1993. do 23. augusta 1993. u podrumu salona namještaja "Slavonija" bilo je zatvoreno od 50 do 200 osoba. Među ondje zatočenim osobama bilo je nešto zarobljenih civila bosanskih Hrvata i Srba, ali su većinu zatvorenika činili vojnici HVO-a koje je zarobila ABiH. (str. 514. *Hadžihasanović i Kubura*)

Jedan zatočenik, ratni zarobljenik, nakon premlaćivanja je preminuo u salonu. (str. 521–522. *Hadžihasanović i Kubura*)

Samostan u Bugojnu, u kojem su se nekad nalazili osnovna škola i marksistički studijski centar, služio je kao zatočenički centar u julu 1993., gdje su zatočenici bili zatvoreni u učionicama na spratu i u prizemlju, kao i u podrumu zgrade. (str. 524. *Hadžihasanović i Kubura*)

Jedan od zatočenika je preminuo od povreda koje je zadobio van samostana. (str. 532. *Hadžihasanović i Kubura*)

U Gimnaziji "Mahmut Bušatlija", od 18. jula do 8. oktobra 1993., u tri ćelije u podrumu bilo je zatvoreno više od stotinjak zatočenika, njih od 35 do 50 u jednoj ćeliji. (str. 533–544. *Hadžihasanović i Kubura*)

Nad zarobljenicima zatočenim u podrumu gimnazije izvršene su višestruke radnje teškog fizičkog nasilja, te su im prouzročene velike patnje, odnosno tjelesne i duševne boli. (str. 538. *Hadžihasanović i Kubura*)

U periodu od kraja jula pa do kraja augusta 1993., oko 250 do 280 osoba bilo je zatvoreno u fiskulturnoj sali Osnovne škole "Vojin Poleksić", odnosno vojnici HVO-a i civili, među kojima su bile dvije žene, dvije maloljetne i jedna starija osoba. (str. 540–541. *Hadžihasanović i Kubura*)

Zatočenici u školi su za vrijeme zatočeništva redovno bili podvrgavani tjelesnom zlostavljanju. (str. 543–544. *Hadžihasanović i Kubura*)

Odlukom donijetom 24. augusta 1993., Ratno predsjedništvo općine Bugojno odlučilo je da prostore ispod tribina stadiona "Iskre" koristi za pritvaranje civila i vojnih lica. Stadion je, kao zatočenički centar, postojao u periodu od druge polovine augusta 1993. pa do 19. marta 1994. godine. (str. 545. *Hadžihasanović i Kubura*)

Između druge polovine augusta 1993. i početka novembra 1993., na stadionu "Iskre" je bilo smješteno više od 400 zatočenika. Uglavnom su bili vojnici HVO-a, ali i civili, bosanski Hrvati, te nešto bosanskih Srba, također civila. (str. 547. *Hadžihasanović i Kubura*)

Zarobljenici na stadionu "Iskre" su živjeli u atmosferi straha, u oskudici, a višekratno su bili podvrgavani tjelesnom zlostavljanju. (str. 551. *Hadžihasanović i Kubura*)

Kreševo

Zločini u Kreševu su vrlo površno obrađeni, a u presudama se ne navodi da li je vojska ili policija učestvovala u činjenju ovih krivičnih djela.

Nakon napada na Kreševo, muškarci su smješteni u hangar, a žene i djeca u osnovnu školu, gdje su ostali od jula do septembra 1993. godine. (str. 272. *Kordić i Čerkez*)

Grupa 7: Vareš

Kao počinioци zločina u Varešu su označeni pripadnici Hrvatskog vijeća obrane (HVO) i policije Vareša. Sa druge strane, konstatovano je da su određene zločine počinili i pripadnici Armije BiH (ABiH) prilikom ulaska u Vareš u novembru 1993. godine.

Vojnici HVO-a su od 18. do 23. oktobra 1993. godine uhapsili šest muškaraca Bošnjaka, od kojih su četvorica bili pripadnici Armije BiH, a dvojica nisu pripadali nijednoj formaciji, te ih odveli u zatvor Vojne policije u Varešu, gdje su tučeni tokom zatočenja. (str. 84. *Prlić i ostali*, tom III)

Snage Armije BiH su 21. oktobra 1993. napale Kopjare, a hrvatsko stanovništvo napustilo selo. (str. 85. *Prlić i ostali*, tom III)

Od 38 poginulih, što je posljedica napada HVO-a,* na Stupni Do do 23. oktobra 1993., pet ili šest bili su vojnici, a ostalo su bili civilni, dok je veliki dio sela u potpunosti uništen. (str. 249. *Kordić i Čerkez*) (str. 10. *Rajić*) (str. 116. *Prlić i ostali*, tom III)

*u presudama se navodi da su napade vodile Specijalne jedinice "Maturice" i "Apostoli", stacionirane u Kiseljaku, koje su bile direktno u sastavu Brigade "Ban Josip Jelačić". (str. 81. *Prlić i ostali*, tom III)

Utvrđeno je da napad na Stupni Do bio uskladeni napad HVO-a na selo, sa namjerom da se ukloni bošnjačko stanovništvo. Bez obzira na neposredni motiv, radilo se o dijelu ofanzive HVO-a protiv bošnjačkog stanovništva Srednje Bosne, a posljedica je bio pokolj. Pružen je određen otpor, ali nije bilo opravdanja za napad. (str. 250. *Kordić i Čerkez*)

Pripadnici HVO-a su primorali tri Bošnjakinje iz Stupnog Dola na spolni odnos i podvrgli ih drugim vrstama seksualnog nasilja. (str. 109. *Prlić i ostali*)

Jedinice HVO-a, koje su učestvovali u napadu, opljačkale su imovinu mještana sela, koje su primorali da napuste svoje domove, nakon čega su u Stupnom Dolu zapaljene kuće i štale (str. 117. *Prlić i ostali*)

Snagama HVO-a je naređeno da 23. oktobra 1993. pretraže bošnjačke kuće u gradu Varešu, uhapse vojno sposobne muškarce i pritvore, što su i učinile, te uhapsile i pritvorile veliki broj muškaraca. (str. 9. *Rajić*) (str. 91. *Prlić i ostali*, tom III)

Nakon hapšenja, obični građani Vareša, ali i pripadnici ABiH, bili su zatočeni u gimnaziji u ovom gradu u teškim uslovima, gdje su im prouzrokovane teške povrede. (str. 96. *Prlić i ostali*, tom III)

Dvije Bošnjakinje iz Vareša su pripadnici HVO-a natjerali na spolni odnos (str. 103. *Prlić i ostali*, tom III)

*specijalne jedinice "Maturice" i "Apostoli", prva formirana u aprilu a druga u junu 1993., stacionirane u Kiseljaku, bile su direktno u sastavu Brigade "Ban Josip Jelačić". (str. 81. *Prlić i ostali*, tom III)

Pripadnici HVO-a su muškarce, Bošnjake, zatočene u školi u Varešu od 23. oktobra do 4. novembra 1993., redovno surovo tukli i primoravali na bolne i ponižavajuće tjelesne položaje. (str. 99. *Prlić i ostali*, tom III)

Neki od zatočenika iz škole u Varešu su, u periodu od 26. oktobra do 4. novembra 1993., pušteni na slobodu, dok su drugi premješteni u zatvor u Vareš-Majdanu ili u zatvor "Dvice", ili pak u zatvor Vojne policije u Varešu, gdje su ostali zatočeni do 3. novembra 1993. godine. (str. 97. *Prlić i ostali*, tom III)

Vijeće zaključuje da su muškarci Bošnjaci bili zatočeni u zatvoru u Vareš-Majdanu u periodu od 23. oktobra do 4. novembra 1993. i podvrgavani zlostavljanjima, a osim HVO-a su ih čuvali pripadnici MUP-a Vareša. (str. 101. *Prlić i ostali*)

Zgrade u Varešu su u potpunosti ili djelimično oštećene i uništene početkom novembra 1993., kada je Armija BiH krenula u oslobođanje ovog grada. (str. 594. *Hadžihasanović i Kubura*)

Konstatovano je da su pripadnici HVO-a, prilikom povlačenja iz Vareša, palili zgrade, ali i da su štete na objektima izazvali pripadnici ABiH prilikom ulaska u grad 4. novembra 1993., te da su razbijali vrata i prozore isključivo s ciljem da počine pljačku. (str. 595. *Hadžihasanović i Kubura*)

Zavidovići

Kao počinioci zločina nad vojnicima i civilima srpske nacionalnosti na području Zavidovića u julu i septembru 1995. su označeni pripadnici Odreda "El-Mudžahidin"** koji su se borili na strani Armije BiH (ABiH).

*Odred osnovan u augustu 1993. od stranih boraca prisutnih na ratištu (str. 246. *Hadžihasanović i Kubura*). Od trenutka formiranja do trenutka raspuštanja u decembru 1995., Odred je bio jedinica koja je bila *de jure* potčinjena Trećem korpusu ABiH.

Pripadnici Odreda "El-Mudžahidin" su 21. jula 1995. lišili života dvojicu zatočenika srpske nacionalnosti, koji su prethodno držani u jednoj kući u Livadama. (str. 78. *Delić*)

Od 21. do 23. jula 1995., pripadnici Odreda su nanosili teške tjelesne povrede i veliku duševnu patnju dvanaestorici zarobljenih pripadnika VRS-a. (str. 78. *Delić*)

U logor "Kamenica" gdje su čuvani i zarobljenici, nije se moglo ući bez ovlaštenja Odreda "El Mudžahidin". (str. 81. *Delić*)

Pripadnik Odreda je 23. jula 1995. ubio zatočenika u logoru "Kamenica". (str. 84. *Delić*)

Tokom jula 1995. pripadnici Odreda su nanosili teške tjelesne povrede i veliku duševnu patnju dvanaestorici zarobljenih pripadnika VRS-a. (str. 84. *Delić*)

Pripadnik Odreda je 11. septembra 1995. ubio zarobljenika koji je zarobljen na lokaciji Kesten. (str. 91. *Delić*)

U periodu od 11. septembra do 14. decembra 1995. u logoru "Kamenica" pripadnici Odreda su hotimično lišili života 52 muškarca srpske nacionalnosti, koji su prethodno zarobljeni na lokaciji Kesten. (str. 96. *Delić*)

Nad desetoricom zarobljenika u Kamenici redovno su vršene radnje kojima su im nanošene teške duševne i tjelesne patnje, a jedan od zatočenih je prije toga preminuo od zadobijenih povreda. (str. 98–99. *Delić*)

Tri žene, koje su bile u grupi zarobljenih vojnika, 11. septembra 1995. oteli su pripadnici Odreda i zatočili ih u "Kamenici", nanoseći im teške duševne i tjelesne patnje, uključujući i premlaćivanja. (str. 100. *Delić*)

Aktivnost 2: ZATOČENJA

- Ključno pitanje:** Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru Centralne Bosne i sa kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

- Plan aktivnosti:** Nastavnik će na tabli napisati pojam ZATOČENJE i zamoliti učenike da iskažu svoje asocijacije na dati pojam. U skladu s tim nastavnik će najaviti temu o zatočenjima na prostoru regije Centralna Bosna.

Nakon toga učenici će se podijeliti na grupe i svaka grupa će dobiti po jedan video svjedočenja o zarobljavanju i zatvaranju.

- Svjedočanstvo Behaije Muslimovića ([2:19](#) minut)
- Svjedočanstvo Ibrahima Aletića ([4:05](#) minut)
- Svjedočanstvo Hasana Behle ([6:14](#) minut)
- Svjedočanstvo Miroslava Zelića ([9:13](#) minut)
- Svjedočanstvo Mufida Likića ([13:09](#) minut)
- Svjedočanstvo Zlatka Prkića ([14:32](#) minut)
- Svjedočanstvo Duška Gligorića ([20:15](#) minut)
- Svjedočanstvo Bojane Gligorić ([18:40](#) minut)

Učenici se dobijaju zadatak da odgovore na slijedeća pitanja:

1. Gdje su organizirana mjesta zatočenja?
2. Ko ih je kontrolisao?
3. Na koji način su pojedinci odvođeni u zatočenje i zašto (ako se može zaključiti iz svjedočenja)?
4. Kakvi su uslovi bili na mjestima zatočenja?
5. Na koji način su bili tretirani zatočenici?
6. Kako su se spasili?
7. Kakve su posljedice zatočenja?
8. Kako mjesta zatočenja izgledaju danas, ako su prikazana u videu?

Učenici prezentiraju svoje odgovore i zaključke. Nastavnik zajedno sa učenicima rezimira odgovore i zajednički nastoje odgovoriti na ključna pitanja: Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru Centralne Bosne i sa kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

Aktivnost 3: UBIJANJE LJUDI I SELA

- **Ključna pitanja:** Šta je etničko čišćenje i na koje načine se ono provodi? Kako se masovnim ubijanjem civila u pojedinim selima željelo doprinijeti politici etničkog čišćenja?
- **Trajanje:** 45 minuta
- **Plan aktivnosti:** Nastavnik će uvesti učenike u temu sa pitanjem: Kakva stradanja donosi rat? Učenici bi trebali dati primjere koje poznaju i za koje su čuli. Nastavnik bi trebao objasniti pojам etničkog čišćenja i u vezi sa kojim zločinima se ovaj pojam koristio u presudama MKSJ-a. Nastavnik će objasniti da će se u planiranoj aktivnosti obrađivati zločini počinjeni nad civilima pojedinih sela tokom planiranih napada tokom kojih su skoro svi stanovnici ubijeni, a kuće i građevine srušene i spaljene.

Učenici će zatim biti podijeljeni u tri grupe i svaka od tri grupe će pogledati i analizirati videomaterijal.

- Grupa 1: Ahmići ([00:59](#) minut)
- Grupa 2: Han Ploča ([07:58](#) minut)
- Grupa 3: Stupni Do ([10:58](#) minut)

Učenici za analizu svjedočenja trebaju odgovoriti na sljedeća pitanja.

1. Gdje i kada se zločin desio?
2. Šta se dogodilo?
3. Ko je počinio zločin?
4. Kako mjesto zločina izgleda danas? Postoji li neko spomen-obilježje?
5. Na koji način preživjela žrtva govori o počinjenom zločinu?
6. Koje su njegove posljedice?

Svaka od grupa izlaže rezultate svoje analize kroz odgovore na pitanja. Nakon toga nastavnik zajedno sa učenicima upoređuje prezentirane podatke i rezimira temu sa naglaskom na posljedice a u pravcu odgovora na ključna pitanja.

Aktivnost 4: **PRESUDE I KAZNE**

• **Ključno pitanje:** Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

• **Plan aktivnosti:** Projektni istraživački zadatak. U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze (Zlatko Aleksovski, Tihomir Blaškić, Miroslav Bralo, Radoslav Brđanin, Rasim Delić, Anto Furundžija, Enver Hadžihasanović, Amir Kubura, Darijo Kordić i Mario Čerkez, Momčilo Krajišnik, Zoran Kupreškić, Jadranko Prlić, Ivica Rajić, te Mićo Stanišić i Stojan Župljanin), potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za što su osuđeni i kolika im je kazna.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti i razlike, te međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

Regija 3

DOBOJSKO BRČANSKA REGIJA

NASLOV	<u>Zločini na prostoru Dobojsko-brčanske regije</u>
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, stradanje civilnog stanovništva, zatočenja, protjerivanje, mučenje, logori, etničko čišćenje, masovne grobnice
KLJUČNA PITANJA	Koje su sudski utvrđene činjenice o zločinima počinjenim na prostoru Dobojsko-brčanske regije? Postoje li sličnosti u realizaciji zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na općine u ovoj regiji?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Dobojsko-brčanske regije u periodu 1992. godine, a koji su bili obuhvaćeni presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Analiziranje zločina počinjenih od 1992. do 1995. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama MKSJ-a te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama MKSJ-a. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine. Ukazivanje na značaj slobode kao osnovnog ljudskog prava i njenog kršenja i ugrožavanja. Ukazivanje na značaj mira spram rata i svega što rat donosi.
ISHODI UČENJA	Učenici će: <ul style="list-style-type: none">- Navesti ključne događaje koristeći se bazom podataka kao izvorom informacija (istorijski izvor).- Interpretirati događaje koristeći se informacijama iz usmene historije (svjedočenja) analizirajući ih i odgovarajući na pitanja.- Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato.- Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima.- Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora.- Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama.- Razvijati će komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje.- Razviti vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica tekstovi i videomaterijali https://ratnizlocin.detektor.ba/dobojsko-brcanska/

**REFLEKSIJA I
EVALUACIJA**

Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju moraju odgovoriti na pitanje:
 Šta sam novo naučio/la?
 Zbog čega je važno izučavati o ovim temama?

Aktivnost 1: **MAPIRANJE ZLOČINA**

- **Ključno pitanje:** Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru regije Dobojsko-brčanske činjenično utvrđeni na osnovu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju? U kojim dijelovima su navedeni zločini počinjeni?

• **Trajanje:** 60 minuta

- **Plan aktivnosti:** Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na određenu općinu i prostor iz Dobojsko-brčanske regije (općine [Teslić](#), [Doboj](#), [Prnjavor](#), [Bosanski Šamac](#) i [Brčko](#)).

Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni i ko ih je počinio.

U narednom koraku svaka će grupa uz pomoć geografske karte i hronološkim principom predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se isti uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi dogadaja kako prostornoj tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i nabrojati imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Grupa 1: Bosanski Šamac

Među počiniocima zločina u Bosanskom Šamcu su navedene srpske policijske i paravojne jedinice te pripadnici Jugoslovenske narodne armije (JNA).

Zaključeno je da su rano ujutro 17. aprila 1992. godine srpske snage, paravojne formacije i policija silom preuzele vlast u Bosanskom Šamcu i da su pripadnici paravojnih formacija, policije i Jugoslovenske narodne armije (JNA) učestvovali u zauzimanju Bosanskog

Šamca, kao i u hapšenju i zatočenju Bošnjaka i Hrvata. (str. 333. *Stanišić i Župljanin*) (str. 140. *Blagoje Simić i ostali*)

U Bosanskom Šamcu je 17. i 18. aprila 1992. provedena akcija prikupljanja oružja od nesrpskog stanovništva, a odred JNA je ciljao poslovne i privatne objekte u vlasništvu Hrvata i Bošnjaka, nanosio im štetu i uništavao ih. (str. 333. *Stanišić i Župljanin*) (str. 203–204. *Blagoje Simić i ostali*)

Srpske snage su od 17. aprila do kraja 1992. godine vršile proizvoljna hapšenja Bošnjaka i Hrvata. Od maja 1992. godine do kraja godine, u SUP-u* je bilo zatočeno 50 do 100 osoba. Oko 200 osoba je bilo zatočeno u zgradi TO-a*. Oko 1.000 osoba je odvedeno u objekte u Zasavici i Crkvini. (str. 334. *Stanišić i Župljanin*) (str. 201. *Blagoje Simić i ostali*)

*Služba unutrašnjih poslova, *Teritorijalna odbrana

Od 300 do 500 uhapšenih odvedeno je u srednju školu u Bosanskom Šamcu. (str. 201. *Blagoje Simić i ostali*)

Uhapšene osobe bile su zatočene u osnovnoj školi (str. 205. *Blagoje Simić i ostali*)

U hodniku gimnističke dvorane je, raznim predmetima, pretučeno nekoliko muškaraca, a pri tome se iznad glava oštećenih pucalo iz vatrenog oružja. (str. 20. *Milan Simić*)

Prva hapšenja su uglavnom vršili lokalni Srbi, pripadnici policije i pripadnici paravojnih snaga iz Srbije. Jedna kategorija uhapšenih civila bile su žene, djeca i starije osobe, odvedene iz svojih domova i dovedene u Zasavicu. (str. 202. *Blagoje Simić i ostali*)

Srpski policajci i pripadnici paravojnih snaga redovno su tukli zatočenike u zgradi SJB-a, u zgradi TO-a i u skladištu u Crkvini, a ta premlaćivanja imala su za cilj kažnjavanje i zastrašivanje zatočenika. (str. 335. *Stanišić i Župljanin*) (str. 237. *Blagoje Simić i ostali*). (str. 4., 13–14. *Stevan Todorović*)

Osim u ćelijama u SUP-u, nesrbi su bili zatočeni i u garažama u dvorištu policijske stanice, a praksa kontinuiranog dovođenja ljudi se odvijala tokom aprila i maja 1992.. Neki su bili zatočeni samo jedan dan prije nego što su bili prebačeni u TO, koji se nalazio preko puta, dok su drugi bili zatočeni mjesecima. (str. 206. *Blagoje Simić i ostali*)

Jedna grupa Hrvata je sredinom maja 1992. odvedena u Crkvini, gdje su bili zatočeni u objektima u Crkvini, zajedno s muškarcima i starijim osobama, i to u Domu omladine, skladištu, Omladinskom domu i fudbalskom stadionu. Stotine nesrba su bile zatočene u tim objektima u trajanju od jedne noći do jedne sedmice. (str. 207–208. *Blagoje Simić i ostali*)

U skladištu u Crkvini su pripadnici paravojnih formacija 7. maja 1992. ubili zatočenih 17 Bošnjaka i Hrvata. (str. 334–335. *Stanišić i Župljanin*)

Neke su držali u privatnim kućama, a kada je Crkvina evakuisana, ljudi iz okolnih sela zatočeni su u Zasavici i nisu smjeli napustiti to područje, osim ako su željeli biti razmijenjeni. (str. 208. *Blagije Simić i ostali*)

U Osnovnoj školi "Mitar Trifunović-Učo" zatočenici su držani proizvoljno i protivpravno. (str. 334. *Stanišić i Župljanin*)

Konstatuje se da je 26. aprila 1992. godine kamionom prisilno premješteno 47 zatočenika iz zgrade TO-a u Brčko, a potom u Bijeljinu. Srpske snage su 4. jula 1992. godine premjestile 70 do 80 zatočenika iz Bosanskog Šamca, kao i četiri autobusa raseljenih lica iz Doboja u jedno selo u Hrvatskoj. (str. 334. *Stanišić i Župljanin*) (str. 208–209. *Blagoje Simić i ostali*)

Tokom čitave 1992. uklanjano je nesrpsko stanovništvo Bosanskog Šamca iz njihovih domova. (str. 336. *Stanišić i Župljanin*)

Civili, koji su bili zatočeni, prisiljavani su da kopaju rovove, grade bunkere, nose vreće s pijeskom ili željezničke pragove za izgradnju rovova i utvrda na liniji fronta. Naoružani stražari su tukli i pucali u one koji bi pokušali pobjeći. (str. 255–256. *Blagoje Simić i ostali*) (str. 14. *Stevan Todorović*)

Nakon nasilnog preuzimanja vlasti u Bosanskom Šamcu, uslijedilo je masovno pljačkanje imovine u vlasništvu nesrpskog stanovništva. (str. 269. *Blagoje Simić i ostali*) (str. 15. *Stevan Todorović*)

Grupa 2: Brčko

Presudama u Haškom tribunalu je utvrđeno da su počinioi zločina u Brčkom bili pripadnici srpskih policijskih i paravojnih formacija te Jugoslovenske narodne armije (JNA).

Srpske snage* jačine približno 1.000 ljudi izvele su napad na Brčko 1. maja 1992., ili približno tog datuma, i brzo preuzele kontrolu nad gradom. (str. 309–310. *Karadžić, tom I*)

*jedinice JNA i više od 500 ljudi iz Bijeljine, policijske i paravojne formacije

Od 3. maja 1992. godine pa nadalje, Srbi su u općini Brčko zatočavali uglavnom bošnjačke i hrvatske civile na najmanje 14 lokacija.* (str. 345. *Stanišić i Župljanin*)

*između ostalog, zgrada Stanice javne bezbjednosti (SJB) Brčko, autobusno preduzeće "Laser", sportska dvorana "Partizan", restoran "Vestfalija", fudbalski stadion, osnovna škola u Lončarima, prodavnica zemljoradničke zadruge "Pelagićevo", džamija u Kolobarama, hotel "Posavina", bolnica u Brčkom, vatrogasni dom

Od 4. maja pa do barem augusta 1992. godine, Bošnjaci i Hrvati iz općine Brčko bili su zatočeni u logoru "Luka", koji se nalazio na oko 300 do 400 metara udaljenosti od zgrade SJB-a* Brčko. (str. 350–351. *Stanišić i Župljanin*). (str. 316. *Karadžić*, tom I)

*Stanica javne bezbjednosti

Konstatovano je da je u periodu od 8. maja do 6. juna 1992. godine u logoru "Luka" ustrijeljen i ubijen veliki broj ljudi, te da su, pored toga, zatočenici ispitivani i zlostavljeni. (str. 358–359. *Stanišić i Župljanin*) (str. 321. *Karadžić*, tom I)

Presudama je konstatovano da je više zatočenika početkom maja 1992., nakon teškog premlaćivanja u "Luci", izvedeno napolje i ustrijeljeno vatrenim oružjem s leđa ili ubijeno u samom logoru. (str. 3–5. *Češić*) (str. 12–13. *Jelisić*) (str. 317. *Karadžić*, tom I)

Tijela ubijenih u logoru "Luka" i Brčkom pokopana su u jednoj masovnoj grobnici u blizini fabrike "Bimeks", dok su druga tijela pobacana u rijeku Savu. (str. 362 *Stanišić i Župljanin*)

Stražari u logoru "Luka" podvrgavali su zatočenike posebno surovom premlaćivanju, tjerali ih da odnose tijela ubijenih zatočenika, dok su zatočenice silovali. Od nekih zatočenika u "Luci" ukraden je novac. (str. 360. *Stanišić i Župljanin*) (str. 47–48. *Jelisić*) (str. 316. *Karadžić*, tom I)

Dvojica zatočenika približno 11. maja 1992. prisiljeni su da pred drugima ljudima jedan nad drugim vrše fellatio. (str. 4. *Češić*)

Najmanje pet zatočenika početkom maja 1992., nakon islijedivanja u policijskoj stanici, ubijeno u jednoj uličici blizu zgrade policije. (str. 12. *Jelisić*)

Stražari i pripadnici paravojnih formacija u sportskoj dvorani "Partizan" u Brčkom ubili najmanje sedam zatočenika. (str. 350., 359. *Stanišić i Župljanin*) (str. 3. *Češić*)

Između deset i 12 civila ubili su pripadnici JNA. (str. 363. *Stanišić i Župljanin*)

U autobusnom preduzeću "Laser", hicem iz vatrelog oružja, ubijen je zatočenik 6. maja 1992. godine. (str. 359. *Stanišić i Župljanin*)

U blizini zgrade SJB-a, ispred jednog zida, hicima iz vatrelog oružja, ubijena su trojica muškaraca. (str. 359. *Stanišić i Župljanin*)

Najkasnije od juna 1992. do 31. decembra 1992. godine, srpske snage su Bošnjake i Hrvate iz Brčkog zatočavale u logoru "Batković" u općini Bijeljina. (str. 345. *Stanišić i Župljanin*)

Stanovnike bošnjačke i hrvatske nacionalnosti iz Brčkog odvezle su srpske snage, ili su oni napustili Brčko uslijed zlostavljanja, zastrašivanja, pljačkanja i uništavanja njihove imovine i vjerskih objekata, poslije 1. maja 1992. godine. (str. 361. *Stanišić i Župljanin*)

Grupa 3: Doboј

Presudama je konstatovano da su počinoci zločina na području Doboja bili pripadnici policije, različitih srpski paravojnih formacija i Jugoslovenske narodne armije (JNA).

Zaključeno je da su 3. maja 1992. godine pripadnici srpske paravojske, Jugoslovenske narodne armije (JNA) i policije, preuzeli vlast u Doboju. (str. 382. *Stanišić i Župljanin*)

Nakon preuzimanja vlasti, Bošnjaci i Hrvati u Doboju bili su žrtve zločina, kao što su silovanje, ubistvo i pljačka, koje su nad njima vršili pripadnici raznih paravojnih formacija*. (str. 382–383. *Stanišić i Župljanin*)

*"Crvene beretke", "Predini vukovi", "Martićevci"

Srpske vlasti su civile, uglavnom bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, 1992. godine u Doboju držale zatočene u više od 20 zatočeničkih centara.* (str. 378. *Stanišić i Župljanin*) (str. 127–128. *Krajšnik*)

*Centar službi bezbjednosti (CSB), zatvor u Doboju, kasarna JNA "4. juli" (Miljkovac), logor u Šešliji, skladište u Usori, željeznička stanica, SRC "Ozren", srednja škola, fabrika guma u Barama, rudnik u Stanarima, osnovna škola u Stanarima, rukometno igralište, "Bosanka", fabrika dalekovoda "Rudanka", selo Kotorsko, hangar u Majevici, vojni objekat na Putnikovom brdu, Seona, osnovna škola u Grapskoj, prodavnica u Piperima, vojni objekat u Ševarlijama i u Podnovljtu

U Doboju je najmanje 1.000 Bošnjaka i Hrvata bilo zatočeno. (str. 384. *Stanišić i Župljanin*)

Pripadnici paravojnih organizacija hapsili su civile Bošnjake i Hrvate i odvodili ih u zgradu CSB-a u Doboju, a zatim u Centralni zatvor u Doboju, gdje su držani u nehumanim uslovima i brutalno su postupali prema njima. (str. 381–382., 384. *Stanišić i Župljanin*)

Nije bilo naloga za njihovo hapšenje, niti im je govoreno zašto su uhapšeni, a bio im je uskraćen propisani sudski postupak. (str. 384. *Stanišić i Župljanin*)

Starac koji je bio zatočen u diskoteci u Usori je u junu 1992. nasmrt pretučen. (str. 262. *Krajšnik*)

Preuzimanje vlasti u Doboju, prijetnje i zastrašivanja, natjerali su hiljade Bošnjaka da napuste grad. (str. 128. *Krajšnik*) (str. 383. *Stanišić i Župljanin*)

Zaključeno je i da su srpske snage protivpravno uništavale vjerske, kao i stambene i poslovne objekte koji su pripadali Bošnjacima i Hrvatima. (str. 384. *Stanišić i Župljanin*) (str. 297. *Krajšnik*)

Grupa 4: Teslić

Kao počinioci zločina u Tesliću označeni su pripadnici srpskih paravojnih formacija, policije i Vojske Republike Srpske (VRS).

Nepoznati broj civila su u maju 1992. u gradu Tesliću ubili pripadnici paravojnih formacija. (str. 265. *Krajišnik*)

Jednu osobu su pripadnici paravojnih formacija ubili u krevetu u Domu zdravlja. (str. 265. *Krajišnik*)

Početkom juna u Teslić su došli pripadnici paravojne formacije, koja se nazivala grupa "Miće", i pripadnici policije iz Doboja te su pretresali i pljačkali kuće koje su pripadale nesrpskim stanovnicima Teslića. (str. 281. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

Nakon što su blokirani svi putevi koji su vodili iz Teslića, 4. juna 1992. je granatirano bošnjačko selo Stenjak, poslije isteka roka koji su stanovnicima dali da predaju svoje naoružanje. Nije pružan nikakav otpor. (str. 270. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

Srbi su 1992. godine zatočavali Bošnjake i Hrvate u skučenom prostoru u nekoliko zatočeničkih centara u općini Teslić, gdje su ih surovo premlaćivali, a neki su uslijed toga preminuli. Zatočenici su imali radnu obavezu i obavezu kopanja rovova. (str. 272. *Stanišić i Župljanin*, tom I) (str. 293. *Krajišnik*)

Srpske vlasti su 1992. godine u ovoj općini civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u sedam* zatočenički centara. (str. 203. *Krajišnik*)

*Stanica javne bezbjednosti (SJB), magacin Teritorijalne odbrane (TO) (na cesti prema rudniku Gomjenica i Vlajićima), zatočenički centar u Pribiniću, škola "Mladost", teslički zatvor, stadion fudbalskog kluba "Proleter" i lječilište Banja Vrućica

Poslije 3. juna 1992. godine, muškarce, Bošnjake, koji su skoro svi bili ugledni građani i koji su bili zatočeni u zgradama SUP-a u Tesliću, tukli su pendrecima, palicama i drugim predmetima. Zatočenike su tukli pred drugim zatočenicima. (str. 272. *Stanišić i Župljanin*, tom I) (str. 282. *Brđanin*)

Iz zgrade SUP-a u Tesliću na kraju su ih premjestili u skladište TO-a u Tesliću i u zatočenički logor u Pribiniću, što je trajalo približno do početka oktobra 1992. godine. (str. 272. *Stanišić i Župljanin*, tom I)

U skladištu TO-a bilo je zatočeno od 100 do 130 muškaraca, Bošnjaka i Hrvata, koji su bili civili. Premlaćivani su svakog dana, a mnogi su prozvani i nakon toga ubijeni. (str. 275–276. *Stanišić i Župljanin*, tom I) (str. 172. *Brđanin*)

Konstatovano je da su pripadnici policije i paravojnih formacija u skladištu TO-a ubili nekoliko zatočenika. (str. 281. *Stanišić i Župljanin*, tom I) (str. 172. *Brđanin*) (str. 265. *Krajišnik*)

Za zatočeničke objekte u skladištu TO-a i zgradi SJB-a bili su zaduženi pripadnici rezervnog sastava milicije i lica u vojnim uniformama, a zločine u skladištu TO-a počinili su pripadnici milicije i "Crvenih beretki", ili grupe "Miće". (str. 172. *Brđanin*)

Od 3. juna 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba i rezervisti doveli su u Teslić od 100 do 120 Bošnjaka i bosanskih Hrvata iz okolnih sela. Prvo su ih zatvorili u zgradu SUP-a, a kasnije ih premjestili u skladište zgrade TO-a. (str. 172. *Brđanin*)

Pripadnici paravojne grupe "Miće" su ubili 40 civila, Bošnjaka i bosanskih Hrvata. (str. 172. *Brđanin*)

U zgradi apoteke u Pribiniću, koja se prije izbijanja sukoba koristila kao skladište, osnovan je zatvor za muškarce Bošnjake, u kojem je u svako doba bilo od sedam do 25 zatvorenika. Najmanje pet zatočenika je podleglo ozljedama od batinanja u zgradi "apoteke" u Pribiniću. (str. 172. *Brđanin*)

U periodu od kraja juna do oktobra 1992., otprilike 200 Bošnjaka i Hrvata je prošlo kroz logor u Pribiniću, a neki su tu proveli 105 dana. (str. 283., 297. *Brđanin*)

Od jula do oktobra 1992. policije bosanskih Srba i vojska su silovali više Bošnjakinja u općini Teslić. (str. 187. *Brđanin*)

Do kraja jula su raseljenje hiljade Bošnjaka i Hrvata iz Teslića, jer je stanovništvo napustilo to područje atmosfere straha koju je stvorila grupa "Miće" u saglasju s politikom, dok su vojska i policija organizovale nekoliko konvoja za "prelaske". (str. 281. *Stanišić i Župljanin*)

Oštećeni su ili razoreni bošnjački i katolički vjerski objekti u ovoj općini. (str. 280. *Stanišić i Župljanin*) (str. 297. *Krajišnik*)

Grupa 5: Prnjavor

Među počiniocima zločina u Prnjavoru su označi pripadnici srpskih paravojnih formacija te policije i Vojske Republike Srpske (VRS).

U općini Prnjavor najteži napad izvršen je na bošnjačko selo Lišnja krajem maja 1992. Kuće su spaljene, a stanovnici zadržani u ograđenom prostoru kod pilane. (str. 46–47. *Brđanin*) (str. 190. *Krajišnik*)

Približno 250 do 300 muškaraca, Bošnjaka, iz pilane u Prnjavoru odvedeno je u Dom kulture, a nakon toga u fabriku obuće "Sloga", gdje je bilo zatočeno približno 370 muškaraca, koji su svi bili civilni stari između 14 i 60 godina. Zatočenike su tukli. (str. 276. *Brđanin*) (str. 189–190. *Krajišnik*)

Trajanje zatočeništva u fabrici obuće "Sloga" iznosilo je od 36 dana do približno tri mjeseca. S izuzetkom nekih osam do deset muškaraca, koji su odvedeni u zatvor u Banjoj Luci, svi ostali su задржани "Slogi". Ovaj objekat je zatvoren 14. septembra 1992., kada je iz njega izašlo približno između 70 i 100 muškaraca. (str. 295. *Brđanin*)

Tokom zatočenja u "Slozi", zatočenike su slali na rad. (str. 296. *Brđanin*)

Neki od zatočenika su odvedeni u SJB u Prnjavor, gdje su ih ispitivali i tukli. (str. 189–190. *Krajišnik*)

Zaključeno je da je velik broj Bošnjaka iz Prnjavora raseljen i iseljavan. (str. 270. *Krajišnik*) Oštećeni su i uništeni vjerski objekti u ovoj općini. (str. 225. *Brđanin*)

Aktivnost 2: ZATOČENJA

- **Ključno pitanje:** Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru Dobojsko-brčanske regije i sa kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?
- **Trajanje:** 45 minuta

- **Plan aktivnosti:** Nastavnik će na tabli napisati pojmove ZATOČENJE i SLOBODA te zamoliti učenike da iskažu svoje asocijacije na date pojmove. U skladu s tim, nastavnik će najaviti temu o zatočenjima na prostoru Dobojsko-brčanske regije.

Nakon toga učenici će se podijeliti na grupe i svaka grupa će dobiti po jedan video svjedočenja o zarobljavanju i zatvaranju.

- Svjedočanstvo Džafera Deronjića ([01:15](#) minut)
- Svjedočanstvo Amira Didića ([03:48](#) minut)
- Svjedočanstvo Šuhrete Porobić ([07:30](#) minut)
- Svjedočanstvo Muhameda Hadžića ([10:36](#) minut)
- Svjedočanstvo Edina Hadžovića ([13:15](#) minut)
- Svjedočanstvo Sejfudina Mehmedovića ([15:16](#) minut)

Učenici dobijaju zadatak da odgovore na sljedeća pitanja:

1. Gdje su organizirana mjesta zatočenja?
2. Ko ih je kontrolisao?
3. Na koji način su pojedinci odvođeni u zatočenje i zašto (ako se može zaključiti iz svjedočenja)?
4. Kakvi su uslovi bili na mjestima zatočenja?
5. Na koji način su bili tretirani zatočenici?
6. Zašto su bili sakrivani od organizacije Crvenog krsta ili drugih međunarodnih organizacija?
7. Kako su se spasili?
8. Kakve su posljedice zatočenja?
9. Kako mjesta zatočenja izgledaju danas, ukoliko su prikazani u videu?

Učenici prezentiraju svoje odgovore i zaključke. Nastavnik zajedno sa učenicima rezimira odgovore i zajednički nastoje odgovoriti na ključna pitanja: Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru Dobojsko-brčanske regije i sa kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

Aktivnost 3: PRESUDE I KAZNE

• **Ključno pitanje:** Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

• **Plan aktivnosti:** Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze (kao što su Momčilo Krajišnik, Mićo Stanišić, Stojan Župljanin, Radoslav Brđanin, Radovan Karadžić, Blagoje Simić, Stevan Todorović, Milan Simić, Ranko Češić i Goran Jelisić), potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za što su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti i razlike, te međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

Regija 4

ISTOČNA HERCEGOVINA

NASLOV	<u>Zločini na prostoru Istočne Hercegovine</u>
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, progon, Srpske vojne snage, milicija, paravojne formacije, Bileća, Gacko, Nevesinje, napadi na sela, odvođenje stanovništva, granatiranje, zarobljavanje, strijeljanje, masovne grobnice
KLJUČNA PITANJA	Na koji način su izvršeni zločini na prostoru Istočne Hercegovine? Postoje li sličnosti u realizaciji zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Istočne Hercegovine (Bileća, Gacko, Nevesinje) u periodu 1992. godine, a koji su bili tretirani sudskim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Utvrđivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru Istočne Hercegovine utvrđujući uzročno-posljetične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama MKSJ-a. Analiziranje događaja zločina na prostoru 1992. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama MKSJ-a te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama MKSJ-a. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine.
ISHODI UČENJA	Učenici će: <ul style="list-style-type: none">- Navesti ključne događaje koristeći se bazom podataka kao izvorom informacija (istorijski izvor).- Interpretirati događaje koristeći se informacijama iz usmene historije (svjedočenja) analizirajući ih i odgovarajući na pitanja.- Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato.- Utvrditi uzročno-posljetične veze među događajima.- Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora.- Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama.- Razvijati će komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje.- Razviti vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.

IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN https://ratnizlocin.detektor.ba/istocna-hercegovina/
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici trebaju na list papira napisati pet za njih najznačajnijih pojmoveva koje nose sa urađene aktivnosti – 5 minuta

AKTIVNOST 1: MAPA I HRONOLOGIJA ZLOČINA

• **Ključno pitanje:** Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru regije Istočna Hercegovina činjenično utvrđeni na osnovu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju? U kojim dijelovima su navedeni zločini počinjeni?

• **Trajanje:** 60 minuta

• **Plan aktivnosti:** Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na jednu općinu.

- Grupa 1: [Bileća](#)
- Grupa 2: [Gacko](#)
- Grupa 3: [Nevesinje](#)

Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni i ko ih je počinio.

Za analizu će biti korištena sljedeća pitanja i zadaci:

1. Koji se konkretni zločini navode u dokumentima?
2. Kada, gdje i na koji način su počinjeni?
3. Ko je odgovoran za zločin i šta je navedeno u presudama?

U narednom koraku svaka će grupa uz pomoć geografske karte i hronološkim principom predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se isti uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja kako prostornoj tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i nabrojati imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Grupa 1: Bileća

Zločine na području Bileće počinile su "srpske snage" za koje je presudama utvrđeno da su ih činili pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpke (MUP RS), konkretno policajci Stanice javne bezbjednosti (SJB) Bileća* i pripadnici paravojnih formacija okarakterisanih u presudama kao "Beli orlovi".

*u nekim presudama se umjesto pripadnici SJB-a koriste termini poput "srpski milicioneri", "stanica milicije" i slično

Kampanja hapšenja koju su provodili pripadnici MUP-a i paravojnih snaga, pljačkanje i uništavanje imovine i kulturnog naslijeđa Bošnjaka, premlaćivanja i napadi u zatočeničkim centrima i ograničavanje kretanja, predstavljali su napad na civilno stanovništvo, koje je identifikovano kao Bošnjaci iz Bileće i da je napad bio rasprostranjen i sistematski. (str. 315. Stanišić i Župljanin)

Zatočenici u Bileći su bili zatvoreni u pet zatočeničkih centara* a policajci iz Bileće, koji su bili zaduženi za te zatočeničke centre, držali su zatočenike u užasnim i nehigijenskim uslovima – bez dovoljno prostora, hrane vode i nisu obezbijedili zdravstvenu njegu. (str. 224–225., 287–288. Krajšnik)

*kasarna "Moše Pijade", Policijska stanica Bileća, zgrada iza objekta policije, zatvor u Bileći, Đački dom

Bošnjaci koji su bili zatočeni u Bileći su mučeni, nad njima su činjena druga nehumana djela – okrutno postupanje, prisilno su premještani i deportirani, a srpske snage su pljačkale njihovu imovinu širom općine. (str. 316–317. Stanišić i Župljanin)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovale u neprijateljstvima, a zatočenici su bili civili. (str. 315. Stanišić i Župljanin)

Pripadnici MUP-a i pripadnici "Belih orlova" su 10. juna 1992. uhapsili oko 140 Bošnjaka iz Bileće i obližnjih sela, neki od uhapšenih su bili zatočeni do 4. oktobra 1992. godine, dok su drugi bili u zatočenju do 17. decembra 1992. godine. (str. 313. Stanišić i Župljanin)

Policajci i naoružani muškarci* su 10. juna 1992. uhapsili šestoricu Bošnjaka, iako tokom pretresa kod njih ništa nisu pronašli. (str. 313. Stanišić i Župljanin)

*za naoružane muškarce nije navedeno kojoj su jedinici ili formaciji pripadali

Nakon početka operacija hapšenja, 10. juna 1992. godine, "srpske snage" su oduzimale bošnjačku imovinu, između ostalog, tako što su zatočenike primoravale da ostave svoje stanove, postavljajući im to kao uslov da ih oslobole, i spalile kuće u više bošnjačkih

selu u općini Bileća, te postavile kontrolne punktove i uvele restrikcije kretanja bošnjačkih stanovnika. (str. 313. Stanišić i Župljanin)

Policajci, kao i pripadnici "Belih orlova", sistematski su i redovno tukli zatočenike, podvrgavali ih elektrošokovima, napadali ih gasom, verbalno ih zlostavljali i prijetili im puškama i noževima, a takvim postupanjem zatočenicima su nanešene teške tjelesne i duševne patnje i trpjeli su dugotrajne posljedice po svoje zdravlje. Takvim postupanjem zatočenicima su nanesene teške tjelesne i duševne patnje i trpjeli su dugotrajne posljedice po svoje zdravlje. (str. 314. Stanišić i Župljanin)

"Beli orlovi" su imali pristup zatočeničkim centrima koje je čuvala policija, gdje su tukli zatočenike. (str. 315. Stanišić i Župljanin)

Policajci su 11. oktobra 1992. pretukli jednog zatočenika u Policijskoj stanici u Bileći, koji je umro nekoliko sati nakon premlaćivanja, kao i još jednog zatočenika tokom 1992. koji je preminuo od premlaćivanja. (str. 314. Stanišić i Župljanin) (str. 225., 261. Krajšnik)

Bošnjaci su otišli iz Bileće uslijed kampanje hapšenja, zastrašivanja i pljačkanja, te uništavanja njihove imovine i vjerskih objekata, koju su srpske snage provodile od 10. juna 1992. do decembra 1992., a zaključeno je da su policijske i civilne vlasti u Bileći učestvovali u organizaciji konvoja kojima su odvezeni iz općine. (str. 315. Stanišić i Župljanin)

Grupa 2: Gacko

U napadu na civilno stanovništvo na području Gacka učestvovali su pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske (MUP RS), konkretno Stanice javne bezbjednosti (SJB) Gacko*, pripadnici Užičkog korpusa Jugoslovenske narodne armije (JNA) i pripadnici srpskih paravojnih formacija okarakterisanih u presudama kao "Beli orlovi", dok je u presudi u predmetu Krajšnik navedeno da su pojedine zločine činili pripadnici paravojne jedinice "Crvene beretke". U presudama se sve ove jedinice i formacije nazivaju "srpske snage".

*u nekim presudama se umjesto pripadnici SJB-a koriste termini poput "srpski milicioneri", "stanica milicije" i slično, dok se u pravnim zaključcima u prvostepenoj presudi u predmetu Stanišić i Župljanin, pored navedenih, spominju i "drugi srpski vojnici"

Proizvoljna ubistva, hapšenja, zatočavanja, krađa i uništavanje predstavljali su napad na civilno stanovništvo, identifikovano kao gatački Bošnjaci. (str. 403. Stanišić i Župljanin)

Radilo se o napadu velikih razmjera – više od 130 Bošnjaka je ubijeno, a najmanje 270 Bošnjaka i Hrvata zatočeno na šest lokacija širom Gacka. (str. 403. Stanišić i Župljanin) (str. 240. Krajšnik)

Već od aprila 1992. godine, bosanski Srbi, uključujući paravojne grupe aktivne u toj općini, u zatočeništvu su uglavnom držali osobe bošnjačke i hrvatske nacionalnosti na najmanje šest lokacija – u pošti u Avtovcu [C14.1], u SJB-u Gacko [C14.2], u kasarni Avtovac [C14.3], u Fazlagića Kuli [C14.4], u termoelektrani [C14.5] i u samačkom hotelu [C14.6]. (str. 239. Krajišnik)

Zatočenici su mučeni, nanošene su im teške fizičke i duševne patnje. (str. 404. Stanišić i Župljanin)

Hapšenja su izvođena bez ikakvog zakonskog utemeljenja i na diskriminatornoj osnovi. (str. 404. Stanišić i Župljanin)

Bošnjaci i Hrvati u Gacku su raseljavani protiv svoje volje, pljačkana je njihova imovina, uništavni vjerski objekti. (str. 294. Krajišnik)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima, a napad na civilno stanovništvo na području Gacka bio je rasprostranjen i sistematski. (str. 402–403. Stanišić i Župljanin)

Približno 130 žena, djece i staraca bošnjačke nacionalnosti, koji su čekali na evakuaciju iz općine, ubijeno je tokom napada na Fazlagića Kulu 17. juna 1992. (str. 266. Krajišnik)

Nakon preuzimanja vlasti u Gacku, pripadnici MUP-a i srpskih paravojnih organizacija hapsili su i zatočavali Bošnjake i Hrvate u zgradi SJB-a Gacko i hotelu elektrane*.

*u presudi u predmetu Stanišić i Župljanin se Samački hotel termoleketrane "Gacko" označava kao "hotel elektrane", a u presudi u predmetu Krajišnik kao Samački hotel

Dvojica zatočenih Bošnjaka su ubijena tokom prevoza za Bileću. (str. 400. Stanišić i Župljanin)

U jednoj od presuda Sudsko vijeće je prihvatiло da su dvojica Bošnjaka ubijeni u hotelu elektrane u Gacku. (str. 399. Stanišić i Župljanin)

U hotelu elektrane, stražari su surovo tukli zatočenike tokom ispitivanja, dok je za jednog od njih navedeno da je "tučen flašom i vraćen u podrum elektrane". (str. 400. Stanišić i Župljanin)

Desetak zatočenika, koji su bili zatvoreni u zgradi SJB-a Gacko, 13. augusta 1992. su pripadnici gatačke policije odvezli do jednog mosta u blizini Kotline, gdje su ustrijeljeni i ubijeni. (str. 400., 401. Stanišić i Župljanin)

Stražari i njihov komandir u zgradi SJB-a ustrijelili su i ubili pet zatočenika u prisustvu drugih zatočenika. (str. 263. Krajišnik) (str. 401. Stanišić i Župljanin)

U zgradi SJB-a Gacko su, tokom ili nakon ispitivanja, zatočenike tukli kundacima pušaka i pendrecima. str. 401. Stanišić i Župljanin)

Pripadnici "Crvenih beretki" silovali su jednu žensku osobu. (str. 401. Stanišić i Župljanin)

Zatočenici u zgradi SJB-a Gacko držani su u nehumanim uslovima, bez dovoljno hrane, vode i sanitarnih čvorova. (str. 401. Stanišić i Župljanin)

U martu 1992., srpske paravojne jedinice tukle su muškarce bošnjačke nacionalnosti i pljačkale bošnjačke kuće u gradu Gacku. (str. 240. Krajšnik)

Dva muškarca Bošnjaka je uhapsila i ubila jedna srpska paravojna jedinica u gradu Gacku u martu 1992.* (str. 263. Krajšnik)

*ne navodi se o kojoj paravojnoj formaciјi je riječ

U junu i julu 1992. veliki broj Bošnjaka i Hrvata je otisao iz te općine, a žene, djeca i starci su prebačeni u obližnje općine ili u Makedoniju. (str. 240. Krajšnik)

Dio stanovnika gatačkih sela je u ljetu 1992. pobjegao prema Borču, te su zarobljeni u Ulogu i smješteni u tamošnju školu, nakon čega su prebačeni u srednju školu u Kalinoviku. (str. 14 Kunarac i ostali)

Grupa 3: Nevesinje

U haškim presudama za Nevesinje, koriste se termini "srpske snage" i "srpski vojnici", ali nije definisano da li se pod tim misli na vojnu ili policijsku formaciju, izuzev što se među tim snagama spominju "šešeljevci", dok je za pojedine zločine utvrđena odgovornost paravojnih jedinica*, Nevesinjske brigade Vojske Republike Srpske (VRS) te pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske (MUP RS).

*među paravojnim formacijama se navode "Beli orlovi" i "Crvene beretke"

U Nevesinju je u junu 1992. ubijeno više od 50 Bošnjaka, granatirana su sela na području općine, te hotimično oštetećivani ili razarani vjerski spomenici. (str. 244. Krajšnik)

Civilni, pretežno bošnjačke nacionalnosti, bili su zatočeni u četiri zatočenička centra, a njihove kuće proizvoljno su pretresane, dok su većinu žena i djece – zatočenih u podrumu toplane u Kilavcima – u junu su ubili srpski vojnici. (str. 244. Krajšnik)

(Osim u podrumu toplane u Kilavcima, srpske vlasti su u Nevesinju 1992. godine civile, pretežno bošnjačke nacionalnosti, držale zatočene u sljedeća dva zatočenička centra –

u Gornjem Rakitnom [C21.3] i u fabrici i radionici alata, koja su činila jedan zatočenički centar [C21.4, C21.5])

16. juna 1992. srpski vojnici* su, u njegovom domu u gradu Nevesinju, iz vatrenog oružja ubili muškarca bošnjačke nacionalnosti. (str. 263. Krajšnik)

*nije navedeno kojoj su jedinici pripadali, niti u nastavku gdje se spominju "srpski vojnici"

U selu Presjeka ubijeno 16 staraca Bošnjaka, koji su krajem juna 1992. bježali tokom napada srpskih snaga na to selo, a navodi se da ih je ubio lokalni Srbin. (str. 263. Krajšnik)

Srpski vojnici su krajem juna 1992. ubili 22 muškarca Bošnjaka iz Presjeke i Kljune u Dubravici. (str. 263. Krajšnik)

Najmanje sedmero djece i nekoliko žena bošnjačke nacionalnosti, zatočenih u podrumu toplane u Kilavcima, približno 30. juna 1992. su "srpski vojnici" ubili i zakopali u jamu u Lipovači. (str 263., 264. Krajšnik)

Utvrđena su ubistva mještana sela Gornja Bijenja, Postoljani i Kljuna i ženske osobe u selu Presjeka, tokom napada na njihova sela u junu 1992.* (str. 61. Šešelj)

*ne navodi se tačan broj ubijenih

Utvrđeno je da je 27 muškaraca Bošnjaka ubijeno kod jame Dubravica na području Breze, 26. juna 1992., od strane pripadnika Petog bataljona Nevesinjske brigade i lokalnih Srba. (str. 61. Šešelj)

Žene i djeca, zatočeni u toplani u Kilavcima od 26. do 30. juna 1992., mučeni su i prema njima je okrutno postupano od strane pripadnika "Crvenih beretki". (str. 62. Šešelj)

Srpske snage, među kojima su pripadnici "Belih orlova", mučili su i okrutno postupali prema 12 zatočenika u školi u Zijemlju od 26. juna 1992. (str. 62. Šešelj)

Najmanje šest mještana sela Hrušta, Luka i Kljuna, zatočenih u školi u Zijemlju, krajem juna 1992. je ubijeno. (str. 62. Šešelj)

Srpske snage, među kojima su bili pripadnici MUP-a i "Crvenih beretki", mučili su i okrutno postupali prema zatočenicima u zgradi policije u Nevesinju krajem juna 1992. godine. (str. 62. Šešelj)

AKTIVNOST 2: SVJEDOČANSTVA O ZLOČINIMA

• **Ključno pitanje:** Zbog čega je važno dokumentirati zločine? Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?

• **Trajanje:** 60 minuta

• **Plan aktivnosti:** Učenici će u uvodnom dijelu podijeliti svoje asocijacije na termin ZLOČIN, dok će nastavnik njihove ideje zapisati na tabli.

U narednom koraku aktivnosti nastavnik će prikazati videomaterijal ([cijeli video](#)) o zločinima počinjenim na prostoru Istočne Hercegovine. Tokom gledanja učenici imaju zadatku da vode bilješke na osnovu pitanja:

1. O kojim zločinima svjedoci govore?
2. Na koji način ih opisuju?
3. Gdje su zločini počinjeni?
4. Kako mjesta zločina danas izgledaju, ukoliko su prikazana u videomaterijalu?
5. Koje su posljedice zločina?

U prezentaciji odgovora, učenik mora da izabere jedno svjedočenje i obrazloži zbog čega je izabrao svjedočenje te osobe, da li zbog načina izlaganja, da li zbog sadržaja o kojem govori ili iz nekog drugog razloga.

Prilikom prezentiranja na tabli se zapisuju ključni pojmovi i događaji hronološkim redoslijedom da bi se slika dešavanja na prostoru Istočne Hercegovine mogla lakše rekonstruirati.

U završnom dijelu časa, nastavnik zajedno sa učenicima rezimira temu ukazujući na poveznice činjenica iznesenih u videomaterijalu i prezentiranih od strane učenika. Učenicima će za finalnu diskusiju biti postavljena sljedeća pitanja:

1. Da li ste o događajima više saznali putem svjedočenja?
2. Da li vam je tema bila razumljivija kada je ispričao preživjeli sudionik događaja?
3. Kakve su se emocije javile slušajući priče preživjelih?
4. Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?
5. Zbog čega je važno dokumentirati zločine?

Aktivnost 3: PRESUDE I KAZNE

- **Ključno pitanje:** Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?
- **Plan aktivnosti:** Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze, kao što su Jovica Stanišić, Stojan Župljanin, Vojislav Šešelj, Dragoljub Kunarac, Momčilo Krajišnik i Biljana Plavšić, potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za što su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti i razlike, te međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

Regija 5

HERCEGOVINA

NASLOV	<u>Zločini na prostoru Hercegovine</u>
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, progon, Srpske vojne snage, milicija, paravojne formacije, Konjic, Mostar, Čapljina, Stolac, Ljubuški, Prozor, odvođenje stanovništva, zarobljavanje, strijeljanje, logori, prinudni rad, živi štit, snajpersko djelovanje, granatiranje
KLJUČNA PITANJA	Na koji način su izvršeni zločini na prostoru Hercegovine? Postoje li sličnosti u realizaciji zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Hercegovine (Konjic, Mostar, Čapljina, Stolac, Ljubuški, Prozor) u periodu od 1992. do 1995. godine, a koji su bili obuhvaćeni sudskim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Utvrđivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru Hercegovine, utvrđujući uzročno-posljetične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama MKSJ-a. Analiziranje događaja zločina na prostoru Hercegovine od 1992. do 1995. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama MKSJ-a te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama MKSJ-a. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine. Ukazivanje na značaj slobode kao osnovnog ljudskog prava i njenog kršenja i ugrožavanja u ratu. Ukazivanje na značaj mira spram rata i svega što rat donosi.
ISHODI UČENJA	Učenici će: <ul style="list-style-type: none">- Navesti ključne događaje koristeći se bazom podataka kao izvorom informacija (istorijski izvor).- Interpretirati događaje koristeći se informacijama iz usmene historije (svjedočenja) analizirajući ih i odgovarajući na pitanja.- Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato.- Utvrditi uzročno-posljetične veze među događajima.- Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora.- Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama.- Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje.- Razviti vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.

IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN https://ratnizlocin.detektor.ba/hercegovina/
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju trebaju odgovoriti na pitanje: Šta sam novo naučio tokom provedene aktivnosti učenja? – 5 minuta

Aktivnost 1: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA

• **Ključno pitanje:** Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru regije Hercegovina činjenično utvrđeni na osnovu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju? U kojim dijelovima su navedeni zločini počinjeni?

• **Trajanje:** 60 minuta

• **Plan aktivnosti:** Nastavnik će na osnovu uvodnog teksta iz baze iznijeti kontekst dešavanja koji se odnosi na regiju Hercegovina.

“Zločini počinjeni u ovoj regiji datiraju od aprila 1992., kada su konstatirane pljačke, ali i granatiranje Mostara i Konjica do sredine aprila 1994., kada su posljednji zatočenici pušteni iz ‘Heliodroma’ i kada je okončana opsada grada Mostara.

Žrtve zločina su bili civilni bošnjački, hrvatske i srpske nacionalnosti, ali i vojnici Bošnjaci, dok su među počiniocima bili pripadnici vojnih formacija Hrvatskog vijeća obrane (HVO) i jedinica pod njihovom kontrolom, Armije Bosne i Hercegovine (ABiH) te srpskih paravojnih formacija. Navodi se u presudama da su u pojedinim općinama bile prisutne snage Hrvatske vojske (HV) i da su nekad čak pružale HVO-u pomoći u napadima, kao i da su snage Jugoslovenske narodne armije (JNA) i Vojske Republike Srpske (VRS) granatirale Mostar 1992. godine.

Zbog specifične situacije koja je vladala u samom Mostaru od maja od aprila 1993., ovaj grad je detaljnije obrađen, kao i snajperski incidenti koji su konstatirani u samom gradu.

Namjera sažetaka utvrđenih činjenica je tačno prenošenje zaključaka sudskih vijeća, koji nekada i zbog prevoda mogu biti različiti u jezičkom i smislu korištenja različitih termina, kao što su ‘srpske snage’, ‘hrvatske snage’, ‘bošnjačke snage’, a pod kojima se podrazumijeva vojska, policija, paravojne formacije ili civili koje su te snage naoružale.

Iako su se snage ABiH i HVO-a borile protiv snaga VRS-a tokom cijelog rata od 1992. do 1995., zločini koje tretira presuda u predmetu Mucić i ostali obuhvata samo period 1992. na području Konjica.

Od proljeća 1993. do aprila 1994. u Hercegovini je trajao sukob između ABiH i HVO-a, sa izuzetkom Prozora, gdje su borbe vođene i u oktobru 1992. godine."

Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na jednu općinu.

1. Tokom čitanja tekstova učenici trebaju podvući i izdvojiti sve oblike zločina koji se navode.
2. Izdvojiti nazive mjesta i sela koji se navode u dokumentu i pokušati ih pronaći na karti.
3. Izdvojiti najvažnije događaje i hronološki ih poredati.
4. Na osnovu teksta izdvojiti ko je odgovoran za zločin kako je navedeno u presudama.

Grupa 1: Prozor

Među počiniocima zločina u Prozoru koji su konstatirani od oktobra 1992. do jeseni 1993. označeni su pripadnici Hrvatskog vijeća obrane i jedinica koje su bile pod njihovom kontrolom, a navedeno je da je podršku u napadu na grad pružala i Hrvatska vojska, dok su pripadnici Armije BiH označeni kao počinoci zločina u prozorskem selu Uzdol u septembru 1993. godine.

Krajem ljeta 1992., napetost je porasla, a nasilje između Hrvata i Bošnjaka u Prozoru, koje je tada započelo, neprestano se pojačavalo do oktobra 1992. (str 8 Prlić i ostali, tom II)

HVO* je 23. oktobra 1992., uz pomoć HV-a*, napao grad Prozor tenkovima, artiljerijom, snajperskom vatrom i oklopnim transporterima, a na grad je palo više od 1.500 projektila različite jačine i ciljani su dijelovi grada većinski nastanjeni Bošnjacima. (str. 10–11. Prlić i ostali, tom II)

*Hrvatsko vijeće obrane *Hrvatska vojska

Borbe su prestale uvečer 24. oktobra 1992. tako što je HVO uspostavio kontrolu nad Prozorom. (str. 13. Prlić i ostali, tom II)

Od jutra 24. oktobra 1992. do barem 30. oktobra 1992. vojnici HVO-a prodirali su u grad Prozor, gdje su uništili i zapalili oko 75 bošnjačkih stambenih objekata nakon što bi ih polili benzinom. (str. 13–14. Prlić i ostali, tom II)

Vojnici HVO-a zapalili su bošnjačku kuću i ubili jednog starijeg čovjeka i jednu ženu, stanovnike Paljika. (str. 17. Prlić i ostali, tom II)

Nakon uspostave kontrole nad gradom Prozorom, vojnici HVO-a su uhapsili veliki broj Bošnjaka, pripadnika ABiH, držali ih u zatočenju u osnovnoj školi u Ripcima od dva dana do jedne sedmice, a nakon toga su oslobođeni. (str. 18. Prlić i ostali, tom II)

Uhapšeno je 20-ak Bošnjaka iz sela Paljike, među kojima je bilo pripadnika TO-a/ABiH, koji su prvo zatočeni u podrumu jedne kuće u selu Paljike, a potom prebačeni u školu u Ripcima. (str. 18. Prlić i ostali, tom II)

Nakon što su stavili pod kontrolu Parcane, vojnici HVO-a su zapalili devet bošnjačkih stambenih objekata zato što stanovništvo koje se krilo po šumama nije odgovorilo na poziv da predala oružje. (str. 22. Prlić i ostali, tom II)

HVO je napao Lizoperce sredinom aprila 1992. (str. 22. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je da je HVO 19. aprila 1993. zapalio stambene objekte Bošnjaka u selu Tošćanica i da su pripadnici HVO-a tokom napada na selo hicima iz vatrenog oružja ubili naoružanog čovjeka odjevenog u civilnu odjeću, te dvije starije osobe. (str. 23. Prlić i ostali, tom II)

Pripadnici HVO-a su u maju ili junu 1993. napali selo Skrobućane, zapalili imovinu Bošnjaka i džamiju u selu. (str. 25. Prlić i ostali, tom II)

Početkom jula 1993. napadnuto je selo Podaniš i zapaljena imovina Bošnjaka. (str. 26. Prlić i ostali, tom II)

Selo Prajine su snage HVO-a napale 19. jula 1993., ubile trojicu muškaraca koji su bili stari i bolesni, a dvojica od njih su prethodno premlaćeni. (str. 26. Prlić i ostali, tom II)

Istog dana su vojnici HVO-a ubili tri osobe na planini Tolovac. (str. 28. Prlić i ostali, tom II)

Konstatirano je da tokom ljeta 1993. stanovnici Prozora nisu mogli napuštati općinu bez propusnice. (str. 29. Prlić i ostali, tom II)

Krajem juna 1993., pripadnici HVO-a hapsili su muškarce Bošnjake, pripadnike HVO-a u Lugu i Lapsunju, te su ih odveli u Vatrogasni dom u Prozoru. (str. 32. Prlić i ostali, tom II)

Početkom jula 1993. hapšeni su muškarci u selima Duge, Lug, Kovačevi Polje i Podaniš/ Podonis, nakon čega su odvedeni u Srednju školu. (str. 32–33. Prlić i ostali, tom II)

Hapšenja Bošnjaka, među kojima je bilo pripadnika ABiH i HVO-a, nastavljeno je sredinom jula 1993. u ostalim prozorskim mjestima, a odvedeni su u Srednju školu. (str. 33. Prlić i ostali, tom II)

Tokom ljeta 1993., između 400 i 500 osoba, porijeklom iz grada Prozora i okolnih sela, bilo je zatočeno u više učionica Srednje škole u Prozoru. (str. 37. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je da su u ranim jutarnjim satima 14. septembra 1993. snage ABiH izvršile napad na Uzdol, da su borbe započele u školi u Ceru i da su ubistva mještana po kućama u uzdolskim zaseocima izvršena odmah poslije toga. (str. 220. Halilović)

Tokom napada je poginulo više vojnika ABiH i HVO-a. (str. 221. Halilović)

Utvrđeno je da su jedinice ABiH u Uzdolu lišile života civile koji nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima. (str. 274–275. Halilović)

Konstatirano je da je više žrtava ustrijeljeno iz apsolutne ili neposredne blizine, odnosno s leđa, da su ubijane u krevetima, ispred svojih kuća i da su meta napada bila djeca. (str. 275–276. Halilović)

Grupa 2: Jablanica

Kao počinioci zločina na području Jablanice označeni su pripadnici vojnih snaga Hrvatskog vijeća obrane.

Sukobi između Hrvatskog vijeća obrane (HVO) i Armije Bosne i Hercegovine (ABiH) u Jablanici su izbili 13. i 14. aprila 1993., a sam grad je granatiran s područja Risovca, gdje su bili artiljerijski položaji HVO-a. (str. 125–126. Prlić i ostali, tom II)

HVO je počeo granatirati jablaničko naselje Soviće rano ujutro 17. aprila 1993. iz pravca Risovca, koji je južno od Sovića, prije svega zaseoka Gornja Mahala. (str. 11. Naletilić i Martinović) (str. 128. Prlić i ostali, tom II)

Nakon razaranja kuća u gornjem dijelu Sovića, HVO je ušao u naselje, mjesni komandir ABiH se predao, dok je nekoliko civila dovedeno u školu. (str. 12–13. Naletilić i Martinović) (str. 129–131. Prlić i ostali, tom II)

Zatočeni vojnici ABiH su 18. aprila 1993. iz škole u Sovićima prebačeni u Zatvor u Ljubuškom. (str. 13. Naletilić i Martinović) (str. 141–142. Prlić i ostali, tom II)

Na putu iz Sovića prema Ljubuškom zatočenici su zlostavljeni i premlaćivani. (str. 134–135. Naletilić i Martinović) (str. 143. Prlić i ostali, tom II)

Doljani su granatirani 20. aprila 1993., a manja grupa vojnika ABiH, koji su zarobljeni i dovedeni na ispitivanje u zapovjedništvo HVO-a u Ribnjaku, pretučena je i premještena u Zatvor u Ljubuškom. (str. 13. Naletilić i Martinović) (str. 150. Prlić i ostali, tom II)

Utvrđeno je da je u Sovićima i Doljanima zarobljeno 84 do 90 pripadnika ABiH. (str. 132. Prlić i ostali, tom II)

Četvoricu pripadnika ABiH, koji su bili zatočeni u školi u Sovićima od 17. aprila 1993., u blizini škole su ubili vojnici HVO-a čiji je identitet Vijeću nepoznat. (str. 130. Prlić i ostali, tom II)

Najmanje 450 civila Bošnjaka je od 18. aprila bilo zatočeno u školi u Sovićima i kućama u zaseoku Junuzovići, gdje su neki od njih premlaćivani, a početkom maja su prebačeni u Gornji Vakuf. (str. 14. Naletilić i Martinović) (str. 143–150. Prlić i ostali, tom II)

Zatočenici u Sovićima i okolici su zlostavljeni od 17. do 20. aprila. (str. 134. Naletilić i Martinović)

Između 18. i 20. aprila srušene su i džamija u Sovićima i džamija u Doljanima. (str. 227. Naletilić i Martinović) (str. 157–158. Prlić i ostali, tom II)

U danima koji su uslijedili nakon napada na Soviće i Doljane, vojnici HVO-a su oduzimali imovinu u vlasništvu Bošnjaka. (str. 158. Prlić i ostali, tom II)

Grupa 3: Ljubuški

Počinioci zločina na području Ljubuškog su bili pripadnici vojnih formacija Hrvatskog vijeća obrane.

Nakon popisivanja a zatim i razoružavanja Bošnjaka iz općine Ljubuški u maju 1993., te nakon što je ograničio slobodu kretanja na području općine muškarcima u dobi od 18 do 60 godina, HVO* je odlučio da 14. i 15. augusta 1993. izvrši hapšenje svih muškaraca u općini. (str. 507. Prlić i ostali, tom II)

*Hrvatsko vijeće obrane

HVO je nakon hapšenja organizirao oslobađanje zatočenih na raznim mjestima, pod uslovom da donesu garanciju da će u roku od 24 sata napustiti teritoriju općine, s cijelom svojom porodicom. (str. 507. Prlić i ostali, tom II)

Konstatirano je da su od 14. augusta 1993. muškarci Bošnjaci na području općine obaviješteni da se moraju javiti u Zatvor u Ljubuškom, a istog dana je gotovo 300 zatočenika iz ovog objekta premješteno na "Heliodrom". (str. 481–482. Prlić i ostali, tom II)

Pored toga, konstatirano je da su 15. augusta 1993. muškarci Bošnjaci iz sela Gradska, udaljenog pet kilometara od Ljubuškog, uhapšeni i zatočeni u Zatvoru. (str. 482. Prlić i ostali, tom II)

Zatvor u Ljubuškom nalazio se u zgradi policijske stanice koja je imala dva dijela: glavnu zgradu, u kojoj su se obavljala ispitivanja zatočenika, i dio u kojem su se nalazile ćelije. (str. 483. Prlić i ostali, tom II)

Zatvor u Ljubuškom počeo je da prima prve bošnjačke zatvorenike početkom 1993., najprije u manjem, a zatim u sve većem broju. (str. 486. Prlić i ostali, tom II)

U danima nakon 9. maja 1993. zatočeni su Bošnjaci, uglavnom pripadnici ABiH, koji su stigli iz Mostara, a među njima su bili uhapšeni u zgradi "Vranica". (str. 488. Prlić i ostali, tom II)

Krajem maja 1993. u Zatvor u Ljubuškom su ponovo stigli mnogi zatočenici, tako da je njihov broj premašio prihvatni kapacitet objekta, koji je mogao primiti oko stotinu zatočenika. (str. 489. Prlić i ostali, tom II)

Zatočenici su iz raznih zatočeničkih centara i mjesta zatočenja prebacivani u Zatvor u Ljubuškom. (str. 162. Naletilić i Martinović) (str. 487. Prlić i ostali, tom II)

U novembru 1993. broj zatočenika u Zatvoru u Ljubuškom varirao je od najmanje 29 do 147 zatočenika. (str. 490. Prlić i ostali, tom II)

Zatvorenici u ovom objektu su teško premlaćivani i zlostavljeni, između ostalog, elektrošokerima. (str. 162–165. Naletilić i Martinović) (str. 499. Prlić i ostali, tom II)

Zatočenici su iz Zatvora odvođeni kako bi bili korišteni kao radna snaga pri izvođenju građevinskih radova i čišćenja. (str. 248. Naletilić i Martinović) (str. 497. Prlić i ostali, tom II)

Osim toga, vođeni su na radove na prvoj liniji, između ostalog na frontu u Gornjem Vakufu, a dešavalo se da tom prilikom neki od njih budu ranjeni. (str. 498. Prlić i ostali, tom II)

Premlaćivanja zatvorenika su se dešavala dok su izvodili radove. (str. 501. Prlić i ostali, tom II)

Zatvor je bio pretrpan, ponekad je broj zatočenika bio tri puta veći od utvrđenog prihvatnog kapaciteta zatvora. (str. 507–508. Prlić i ostali, tom II)

Konstatirano je da su od maja 1993. do marta 1994. zatočenici iz Zatvora redovno premještani na "Heliodrom" i u Zatvor u Dretelju. (str. 507–508. Prlić i ostali, tom II)

Posljednji zatočenici iz Zatvora u Ljubuškom premješteni su na "Heliodrom" 21. marta 1994. i oslobođeni 29. marta 1994., nakon razmjene zarobljenika između HVO-a i ABiH*. (str. 491. Prlić i ostali, tom II)

*Armija BiH

Logor "Vitina-Otok" u Ljubuškom je počeo funkcionirati oko 6. jula 1993. (str. 502. Prlić i ostali, tom II)

Konstatirano je da je 6. jula 1993. oko 430 Bošnjaka u dobi od 20 do 60 godina, među kojima su bili i civili i vojnici iz srednje Bosne, dovedeno u logor "Vitina-Otok", kao i da je 10. augusta 1993. godine 100 zatočenika iz ovog objekta premješteno u školu u Sutini, u općini Posušje. (str. 503. Prlić i ostali, tom II)

Zatočenici u logoru "Vitina-Otok" morali su graditi bunkere, kopati rovove i raditi na poljima ili u fabrikama u okolini Ljubuškog. (str. 504. Prlić i ostali, tom II)

Tokom prve polovine augusta 1993. neki zatočenici su premješteni u općine Posušje i Mostar, a krajem istog mjeseca neki zatočenici iz logora "Vitina-Otok" su oslobođeni, uz uslov da napuste teritoriju i preko Hrvatske odu u treće zemlje, dok su ostali zatočenici premješteni na "Heliodrom". (str. 508. Prlić i ostali, tom II)

Grupa 4: Stolac

Kao počinoci zločina počinjenih na području općine Stolac označeni su pripadnici Hrvatskog vijeća obrane i jedinica koje su bile pod njihovom kontrolom.

Dokazi pokazuju da je od aprila 1993. HVO* pokušao prisiliti jedinice ABiH* da napuste općinu i da je 19. aprila 1993. HVO razoružao i zatočio 183 pripadnika ABiH u kasarni u Gubavici. (str. 512. Prlić i ostali, tom II)

*Hrvatsko vijeće obrane *Armija Bosne i Hercegovine

Pored vojnika, u aprilu 1993. je HVO hapsio ugledne Bošnjake iz općine Stolac i zatočio ih u "Grabovini". (str. 516. Prlić i ostali, tom II)

Početkom jula 1993., nakon što su odveli muškarce, vojnici HVO-a su žene iz sela Prenj odveli u školu u Aladinićima/Crnićima, a početkom augusta 1993. su oslobođene i prevezene u Bunu. (str. 519. Prlić i ostali, tom II)

U školi u Aladinićima su u julu 1993. bili zatočeni i muškarci, a među njima su bili mještani Pješivac-Grede, te je tokom 10-ak dana u školi držano oko 3.000 Bošnjaka s područja Stoca. (str. 520–521. Prlić i ostali, tom II)

Nakon što ih je desetak dana držao zatvorene u osnovnoj školi u Aladinićima/Crnićima, HVO je stanovnike sela vratio u Pješivac-Gredu, smjestivši 250 osoba u jednu kuću, a druge ljudе, njih gotovo 1.000, u preostali dio sela. Stanovnici Pješivac-Grede su 2. augusta 1993. odvezeni do Bune i natjerani da pješače prema Blagaju. (str. 522. Prlić i ostali, tom II)

Konstatirano je da kada su vršena hapšenja u selu, nije bilo oružanih sukoba, dok su pripadnici HVO-a krali imovinu stanovništva. (str. 522–523. Prlić i ostali, tom II)

Početom augusta 1993., drugi talas žena, djece i starijih osoba iz općine Stolac stigao je u školu u Aladinićima/Crnićima iz drugih zatočeničkih centara HVO-a, među kojima iz fabrike TGA i "Koštane bolnice", kao i iz grada Stoca. (str. 530. Prlić i ostali, tom II)

Zatočenici koji su u školu stigli 4. augusta 1993. ostali su tu približno do 14. augusta 1993., kada su premješteni u VPD. (str. 530. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je da je HVO zatočio žene, djecu i starije osobe u fabriku TGA. (str. 532. Prlić i ostali, tom II)

Dokazi pokazuju da je HVO od augusta do novembra 1993. u VPD-u zatočavao žene, djecu i starije osobe, Bošnjake iz Stoca, od kojih su neki dovedeni iz škole u Aladinićima/Crnićima. (str. 533. Prlić i ostali, tom II)

HVO je u više talasa raselio žene, djecu i starije osobe prema Blagaju. (str. 534. Prlić i ostali, tom II)

"Koštanu bolnicu" je u maju 1993. HVO rekvirirao i bolesnike vojnim kamionima premjestio iz bolnice u kasarnu u Grabovini, u Čapljini, u kojoj su bolesnici bili zatočeni bez medicinske njage. (str. 536. Prlić i ostali, tom II)

Bošnjaci koje je HVO uhapsio u općini Stolac bili su zatočeni u "Koštanoj bolnici" u periodu između maja i oktobra 1993., a među njima su bili Bošnjaci pripadnici HVO-a i ABiH, kao i civilni. (str. 537–538. Prlić i ostali, tom II)

Grupa 5: Čapljina

Pripadnici Hrvatskog vijeća obrane i jedinica koje su bile pod njihovom kontrolom označeni su kao počinioci zločina na području Čapljine.

Zaključeno je da su u aprilu 1993. pripadnici HVO-a* odveli muškarce Bošnjake iz općine Čapljina, među kojima su bili i muškarci koji nisu bili pripadnici nijednih oružanih snaga, u kasarnu u Grabovini i Zatvor u Dretelju. (str. 551. Prlić i ostali, tom II)

*Hrvatsko vijeće obrane

S hapšenjima je HVO nastavio krajem juna do sredine jula 1993., a muškarci su zatočavani u "Dretelju", "Gabeli" i na "Heliodromu". (str. 553. Prlić i ostali, tom II)

Konstatirano je da je, oko 16. jula 1993., 12 muškaraca Bošnjaka, stanovnika sela Bivolje Brdo, uhapšeno i da je 1998. ekshumirano 12 tijela u blizini napuštenog rudnika boksita u Bivoljem Brdu. (str. 554. Prlić i ostali, tom II)

Sredinom jula 1993. pripadnici HVO-a su izvršili deložiranje i premještanje u "Silos" žena, djece i starijih osoba, stanovnika sela Domanovići. (str. 557. Prlić i ostali, tom II)

Oko 13. jula 1993. dvije mlade žene ubijene su snajperskim hicima dok su se nalazile na glavnoj cesti u selu Domanovići. (str. 558. Prlić i ostali, tom II)

Iz njihovih kuća u selu Bivolje Brdo je sredinom jula 1993. HVO protjerao žene, djecu i starije osobe, od kojih su neki premješteni u "Silos". (str. 560. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je da su 14. jula 1993. pripadnici HVO-a ubili nemoćnog i starog muškarca u kući u zaseoku Kevčići u selu Bivolje Brdo. (str. 560. Prlić i ostali, tom II)

Pripadnici HVO-a su iz Počitelja protjerali žene, djecu i starije osobe, Bošnjake, i raselili ih u Bunu, a zatim u Blagaj, oko 13. jula te početkom augusta 1993. (str. 563. Prlić i ostali, tom II)

Snage HVO-a su napale Lokve i srušile kuće Bošnjaka, kao i džamiju u ovom mjestu. (str. 565. Prlić i ostali, tom II)

Pripadnici HVO-a i policije su u augustu i septembru 1993. protjerali i raselili žene, djecu i starije osobe iz grada Čapljine, odveli ih u "Silos" ili na teritorije pod kontrolom ABiH*. (str. 569-570. Prlić i ostali, tom II)

*Armija Bosne i Hercegovine

Konstatirano je da su u "Silisu" bili zatočeni žene, djeca i starije osobe, Bošnjaci iz sela Domanovići, Višići, Bivolje Brdo, te iz grada Čapljine. (str. 571. Prlić i ostali, tom II)

Od jula do oktobra 1993., HVO je u "Silisu" u različitom trajanju zatočio muškarce, od kojih neki nisu pripadali nijednim oružanim snagama. (str. 572. Prlić i ostali, tom II)

Žene, djeca i starije osobe iz općine Čapljina odvedeni su na više mjesta, između ostalog, u kuće i škole u Sovićima, Tasovčićima i Lokvama, gdje su ih pripadnici policije HVO-a držali u zatočenju tokom različitih vremenskih perioda u okviru operacije protjerivanja koja je u općini Čapljina provedena tokom jula i augusta 1993. godine. (str. 575. Prlić i ostali, tom II)

Pripadnici HVO-a su od kraja jula do početka oktobra 1993. raselili žene, djecu i starije osobe s raznih mjesta zatočenja, između ostalog iz "Silosa", kuća i jedne škole, na područja pod kontrolom ABiH. (str. 576. Prlić i ostali, tom II)

Zatvor u Dretelju je, dakle, funkcionirao kao zatočenički centar od aprila 1993. do početka oktobra 1993. (str. 12. Prlić i ostali, tom III)

Zatvor u Gabeli je zvanično osnovan 8. juna 1993., iako je počeo primati zatočenike od aprila 1993. (str. 43. Prlić i ostali, tom III)

Grupa 6: Široki Brijeg

Među počiniocima premlaćivanja zatočenika u Širokom Brijegu bili su vojnici koji su bili pod kontrolom Hrvatskog vijeća obrane.

U Širokom Brijegu su ljudi bili zatočeni u dva zatočenička centra – u Policijskoj stanici i u Duhanskoj stanici. (str. 249. Naletilić i Martinović)

Zatočeni koji su se nalazili u Policijskoj stanici u Širokom Brijegu (Lištici) premlaćivani su u raznim prilikama i nanošene su im teške tjelesne i duševne patnje, a dio njih je u ove prostorije prebačen iz Duhanskog instituta. (str. 156. Naletilić i Martinović)

U više navrata zatvorenici su zlostavljeni dok su u periodu od septembra 1993. do novembra 1993. bili zatočeni u Duhanskoj stanici. (str. 160. Naletilić i Martinović)

Većina zatočenika u ovim objektima su bili pripadnici ABiH, među kojima su bili i vojni obveznici odvedeni iz zgrade "Vranice" u Mostaru. (str. 249–250. Naletilić i Martinović)

U narednom koraku svaka će grupa uz pomoć geografske karte i hronološkim principom predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se isti uporebiti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja kako prostornoj tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i nabrojati imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Aktivnost 2: LOGORI I MJESTA ZATOČENJA NA PROSTORU HERCEGOVINE

• **Trajanje:** 60 minuta

• **Ključno pitanje:** Na koji način su ugrožavane ljudske slobode tokom ratnih sukoba na prostoru Hercegovine?

Kao uvod u temu nastavnik će sa učenicima razgovarati o tome da li su se susreli sa pojmom LOGOR, šta on predstavlja i da li su čuli za neke od logora. Uvest će ih u temu dajući kontekst postojanja logora i mjesta zatočenja na prostoru Hercegovine za čije osnivanje, vođenje i zločine počinjene unutar njih su donesene sudske presude.

Učenici će biti podijeljeni u grupe i svaka grupa će dobiti dokumente o zločinima počinjenim u logorima kao i videomaterijale s ličnim svjedočenjima bivših zatočenika.

Učenici u grupama trebaju da odgovore na sljedeća pitanja:

1. Gdje se logor nalazio?
2. Ko je njime upravljaо?
3. Ko su bili zatočenici?
4. U kojem periodu je logor postojao i kada je raspušten?
5. Kakvi su bili uvjeti u logoru i kako su tretirani zatočenici?
6. Koji su zločini dokumentovani u vezi sa navedenim logorom?

Grupa 1: ČELEBIĆI (Konjic)

Kao počinioци zločina nad srpskim stanovništvom zatočenim u zatvoru/logoru "Čelebići" tokom 1992. navedeni su čuvari koji su bili pripadnici Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine (TO RBiH), te vojne i policijske snage koje su učestvovali u hapšenju stanovništva srpske nacionalnosti.

Grad Konjic je do sredine aprila 1992. bio potpuno opkoljen i odsječen i od Sarajeva i od Mostara zbog kontrolnih punktova koje su držale srpske naoružane snage. (str. 57. Mucić i ostali)

Na grad su 4. maja 1992. pale prve granate, koje su, po svemu sudeći, ispalile JNA* i druge srpske snage s obronaka Borašnice i Kisere, a granatiranje je trajalo svakodnevno do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma te je prouzrokovalo znatne štete i rezultiralo gubitkom mnogih života. (str. 57–58. Mucić i ostali)

Snage TO-a i HVO-a* su u drugoj polovini maja izvele akcije na području Donjeg Sela i njegove okoline prema Mostaru i na području Bradine na putu prema Sarajevu, u kojima je bilo žrtava. (str. 59–60. Mucić i ostali)

*Hrvatsko vijeće obrane

Te vojne operacije rezultirale su hapšenjem brojnih pripadnika srpskog stanovništva i neki od njih su bili smješteni u sportskoj dvorani "Musala". (str. 60. Mucić i ostali)

Kompleks "Čelebići" je izabran iz nužde jer su odgovarajući objekti za zatočenje zatvorenika u Konjicu bili minimalni. (str. 60. Mucić i ostali)

Većina zatvorenika koji su bili zatočeni između aprila i decembra 1992. bili su muškarci, zarobljeni u toku i nakon vojnih operacija u Bradini i Donjem Selu i okolini. Krajem maja, nekoliko grupa je prebačeno u zatvor/logor "Čelebići" s raznih lokacija. (str. 62–63. Mucić i ostali)

Grupe su dovođene iz Bradine, Cerića, zatim Bjelovčine, a zarobljenici su noć proveli u "Musali" prije prebacivanja u "Čelebiće", dok su drugi uhapšeni kod svojih kuća ili na vojnim kontrolnim punktovima u Viništu, Ljutoj, Kralupima i Homolju, ili u toku i nakon operacije u Donjem Selu. (str. 62–63. Mucić i ostali)

Pretresno vijeće nalazi da su hronična fizička lišavanja i stalni strah koji su vladali u zatvoru/logoru "Čelebići" nanijeli ozbiljne psihičke i fizičke patnje zatočenicima. (str. 405. Mucić i ostali)

Značajan broj civila je bio zatočen u zatvoru/logoru "Čelebići" iako nije postojao nikakav ozbiljan i legitiman razlog da se zaključi da oni ozbiljno ugrožavaju bezbjednost sile koja ih drži. (str. 411. Mucić i ostali)

Zaključeno je da su zatočenici u zatvoru/logoru "Čelebići" bili izloženi uslovima u kojima su živjeli u stalnoj strepnji i strahu da će biti podvrgnuti fizičkom nasilju. (str. 394–395, Mucić i ostali)

Najmanje pet zatočenika srpske nacionalnosti je preminulo od posljedica premlaćivanja u "Čelebićima". (str. 313–327. Mucić i ostali)

Još nekoliko zatočenika je preminulo u "Čelebićima" od posljedica povreda koje su im ili nanesene nakon hapšenja ili od nepoznatih počinilaca u ovom objektu. (str. 333–341. Mucić i ostali)

U logoru "Čelebići" su konstatirana silovanja zatočenih žena. (str. 345–554. Mucić i ostali)

Pored premlaćivanja, konstatirana su mučenja na surov način zatočenika srpske nacionalnosti, između ostalog i električnom napravom. (str. 356–384. Mucić i ostali)

Zatočenici su prisiljavani da se međusobno tuku i obavljaju felacio. (str. 386–387. Mucić i ostali)

Pogledati videosvjedočenje Borislava Gligorevića ([01:19](#) minut).

Grupa 2: HELIODROM (Mostar)

U zatočeničkom centru "Heliodrom" je 9. maja 1993. zatočeno 1.500 do 2.500 civila Bošnjaka, i nakon nekoliko dana pušteni su žene i djeca. (str. 17–18. Naletilić i Martinović) (str. 193. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je kako je, nakon napada ABiH 30. juna 1993., HVO uhapsio u Mostaru i okolini više hiljada muškaraca Bošnjaka, među kojima je bilo pripadnika ABiH i bošnjačkih vojnika HVO-a, i da ih je zatočio na "Heliodromu" ili u Zatvoru u Dretelju. (str. 225. Prlić i ostali, tom II)

Zatočenici u "Heliodromu" su premlaćivani i zlostavljeni, a nasilje nad njima je bilo najintenzivnije tokom maja 1993. i krajem juna 1993. godine. (str. 166–171. Naletilić i Martinović) (str. 426–427. Prlić i ostali, tom II)

Od maja 1993. do sredine aprila 1994. zatočenici su premlaćivani po nekoliko sati, što bi nekad trajalo sve dok žrtva ne bi izgubila svijest. (str. 430. Prlić i ostali, tom II)

Jedan od zatočenika je 12. ili 13. jula odveden s "Heliodroma" u jednu od vojnih baza, gdje je bio teško premlaćen i zlostavljan nekoliko sati te ubijen hicem iz vatrene oružja i zakopan u parku Liska. (str. 193–196. Naletilić i Martinović)

HVO je predložio muškarcima Bošnjacima zatočenim na "Heliodromu" da ih pusti na slobodu, kao i njihove porodice s područja Mostara, pod uslovom da oni pristanu na to da napuste BiH i odu u neku drugu zemlju, te je najmanje 800 Bošnjaka ovaj prijedlog prihvatio. (str. 232. Prlić i ostali, tom II)

I početkom jula 1993. je HVO hapsio muškarce, žene, starije osobe i djecu u zapadnom Mostaru i odvodio ih na "Heliodrom". (str. 410. Prlić i ostali, tom II)

Dokazi pokazuju da su u julu 1993. muškarci Bošnjaci iz drugih općina u BiH, među kojima su bile općine Stolac, Čapljina i Ljubuški, također hapšeni i odvođeni na "Heliodrom". (str. 410. Prlić i ostali, tom II)

U novembru i decembru 1993., na "Heliodromu" je bilo više od 2.000 zatočenika. (str. 411. Prlić i ostali, tom II)

Zarobljenici su odvođeni s "Heliodroma" u Šantićevu ulicu, gdje su gradili bunkere, popravljali rovove, punili i nosili vreće s pijeskom na liniju, pri čemu su zarobljenici stalno bili izloženi unakrsnoj vatri. (str. 117. Naletilić i Martinović) (str. 432. Prlić i ostali, tom II)

Korišteni su zarobljenici i kao živi štit te su mnogi od njih ozlijedjeni dok su radili u Šantićevoj ulici. (str. 117. Naletilić i Martinović) (str. 439–442. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je da su četvorica zatočenika iz "Heliodroma" poginula, a trojica ranjena 17. septembra 1993., kada ih je HVO koristio kao živi štit u Mostaru. (str. 442–443. Prlić i ostali, tom II)

Više desetaka zatočenika je poginulo ili je bilo ranjeno dok su obavljali prisilne radove na liniji fronta, neke zatočenike su ubile ili ranile snage HVO-a, a utvrđeno je da je tom prilikom poginulo njih 27 i da ih je pri izvođenju radova ranjeno sedam. (str. 434–435. Prlić i ostali, tom II)

Zatočenici su premlaćivani tokom rada na liniji fronta na Bulevaru, ili u bazama vojnih jedinica u Mostaru. (str. 172–173. Naletilić i Martinović) (str. 436–437. Prlić i ostali, tom II)

Od jula do decembra 1993. zatočenici su bili prisiljeni da napuste BiH sa svojim porodicama i da odu, barem u početku, u Hrvatsku, da bi kasnije otišli u treće zemlje. (str. 448–449. Prlić i ostali, tom II)

Nakon tih puštanja na slobodu, na "Heliodromu" je ostalo još 200 zatočenika, od kojih su posljednji konačno pušteni 18. ili 19. aprila 1994. (str. 450. Prlić i ostali, tom II)

Pogledati videomaterijal svjedočenja Emira Hajdarevića ([10:25](#) minut).

Grupa 3: DRETELJ (Čapljina)

Zatvor u Dretelju je, dakle, funkcionirao kao zatočenički centar od aprila 1993. do početka oktobra 1993. (str. 12. Prlić i ostali, tom III)

Prvi zatočenici dovedeni su u Zatvor u Dretelju u aprilu 1993. godine, nakon hapšenja pripadnika ABiH na području Čapljine, potom muškarci Bošnjaci zatočeni do početka oktobra 1993., a zatočenici su u talasima dovođeni iz Stoca, Čapljine i Mostara, ali i iz drugih zatočeničkih centara HVO-a. (str. 11. Prlić i ostali, tom III)

Pripadnici ABiH, vojno sposobni muškarci i vojnici HVO-a bošnjačke nacionalnosti hapšeni su u Mostaru i dovođeni u Zatvor u Dretelju počev od 30. juna 1993. (str. 12. Prlić i ostali, tom III)

Prema jednom izvještaju, od 30. juna 1993. do 5. augusta 1993., u Zatvoru u Dretelju bilo je zatočeno više od 2.500 Bošnjaka. (str. 13. Prlić i ostali, tom III)

Utvrđeno je da su se za zatočenje u "Dretelju" koristila najmanje četiri hangara i dva tunela. (str. 16. Prlić i ostali, tom III)

Zaključeno je da su pripadnici HVO-a, za vrijeme velikih vrućina sredinom jula 1993., zatočenike držali zaključane bez hrane i vode, sve dok jedan od njih nije preminuo uslijed dehidracije. (str. 26. Prlić i ostali, tom III)

Konstatirano je da je sredinom jula, u vrijeme dok su zatočenici bili zaključani u hangarima, više njih ranjeno mećima koji su izvana prošli kroz metalne stijenke hangara. Nakon pucnjave, ranjenima nije odmah ukazana pomoć, i umrla su najmanje tri zatočenika. (str. 32. Prlić i ostali, tom III)

Jedan zatočenik je početkom augusta pretučen ispred samice u "Dretelju" te je preminuo od zadobijenih ozljeda. (str. 34. Prlić i ostali, tom III)

Još jedan zatočenik je preminuo uslijed udaraca drugog zatočenika, Bošnjaka, koji je postupao po naređenju čuvara. (str. 34. Prlić i ostali, tom III)

Osobe zatočene u samicama svakodnevno su prebijane, čak i po nekoliko puta u jednom danu i noći, a pripadnici HVO-a koristili su naročito vrijeme ručka za njihovo maltretiranje i ponižavanje. (str. 35–36. Prlić i ostali, tom III)

Zaključuje se da su, sve vrijeme dok je Zatvor u Dretelju funkcionirao kao zatočenički centar, zatočenici odvođeni u druge zatočeničke centre, te da su, počev od septembra 1993., zatočenici napuštali Zatvor i kasnije odlazili u treće zemlje. (str. 40. Prlić i ostali, tom III)

Pogledati videomaterijal svjedočenja Emira Hajdarevića – drugi dio ([11:41](#) minut).

Grupa 4: ZATVOR U GABELI I KOŠTANA BOLNICA (Stolac)

ZATVOR U GABELI

Zatvor u Gabeli je zvanično osnovan 8. juna 1993., iako je počeo primati zatočenike od aprila 1993. (str. 43. Prlić i ostali, tom III)

U krugu Zatvora u Gabeli nalazilo se 12 hangara, od kojih su tri, a kasnije – s dolaskom zatočenika nakon zatvaranja Zatvora u Dretelju početkom oktobra 1993. – četiri hangara korištena za smještaj zatočenika. (str. 44. Prlić i ostali, tom III)

Muškarci Bošnjaci – pripadnici HVO-a, pripadnici ABiH ili civilni –zatvarani su u Zatvoru u Gabeli počev od aprila 1993., i u maju je već bilo zatvoreno oko 1.500 muškaraca. (str. 52. *Prlić i ostali*, tom II)

Vojno sposobni muškarci Bošnjaci dovođeni su u Zatvor u Gabeli počev od 30. juna 1993. i tokom prvih dana jula 1993., nakon što su uhapšeni u općinama Stolac i Čapljina, dok su dovođeni i zatočenici iz drugih zatočeničkih centara. (str. 53. *Prlić i ostali*, tom III)

Od juna do oktobra 1993. zatočenici u Zatvoru u Gabeli su tučeni, premlaćivani i vrijeđani. (str. 63–67. *Prlić i ostali*, tom III)

Utvrđeno je da su dvojica zatočenika u "Gabeli" ubijena iz vatrenog oružja. (str. 68–70. *Prlić i ostali*, tom III)

Zaključeno je da je u decembru 1993. iz Zatvora u Gabeli više stotina zatočenika pušteno na slobodu pod uslovom da odu u treće zemlje. (str. 74–75. *Prlić i ostali*, tom III)

KOŠTANA BOLNICA (Stolac)

Bošnjaci koje je HVO uhapsio u općini Stolac bili su zatočeni u "Koštanoj bolnici" u periodu između maja i oktobra 1993., a među njima su bili Bošnjaci pripadnici HVO-a i ABiH, kao i civili. (str. 537–538. *Prlić i ostali*, tom II)

Između juna i oktobra 1993., HVO je zatočenike iz "Koštane bolnice" odveo u druge zatočeničke centre HVO-a, kao što su zatvori u Gabeli i Dretelju. (str. 537–538. *Prlić i ostali*, tom II)

Navodi se da su dvojica zatočenika u "Koštanoj bolnici" početkom augusta 1993. preminula uslijed povreda nakon premlaćivanja, dok je jedan zatočenik preminuo u "Dretelju" od povreda koje su mu nanesene u bolnici. (str. 53–539. *Prlić i ostali*, tom II)

Krajem septembra je od zadobijenih povreda preminuo još jedan zatočenik, dok je drugi pretučen u "Koštanoj bolnici" i ubrzo prebačen u zatvor u Gabeli, gdje je preminuo. (str. 539–540. *Prlić i ostali*, tom II)

Dok su se nalazili u "Koštanoj bolnici", brojni zatočenici su bili podvrgavani premlaćivanju i zlostavljanju na druge načine. (str. 540–543. *Prlić i ostali*, tom II)

Pogledati videoizlaganja predsjedavajućeg Sudskog vijeća Jean Claude Antoanettija ([17:54](#) minut).

Grupa 5: SREDNJOŠKOLSKI CENTAR U PROZORU

Tokom ljeta 1993., između 400 i 500 osoba, porijeklom iz grada Prozora i okolnih sela, bilo je zatočeno u više učionica Srednje škole u Prozoru. (str. 37. Prlić i ostali, tom II)

Krajem augusta 1993., Srednja škola je prestala biti mjesto zatočenja budući da je većina Bošnjaka u julu 1993. odvedena u Zatvor u Ljubuškom, a u augustu 1993. u prostorije policije u Prozoru. (str. 39. Prlić i ostali, tom II)

Iz dokaza proizlazi da su u julu i augustu 1993. zatočenici u Srednjoj školi tokom zatočenja zlostavljeni, a neki od njih su odvedeni i nikada više nisu vraćeni, te se vode kao nestale osobe. (str. 39–40. Prlić i ostali, tom II)

Početkom augusta 1993. jedan zatočenik je teško ranjen iz vatrenog oružja na stepeništu škole te je odведен i više nije vraćen, potom ih je odvedeno još pet koji nisu vraćeni, kao i šestorica koja su krajem augusta trebali biti oslobođeni iz medicinskih razloga. (str. 40–41. Prlić i ostali, tom II)

Tokom ljeta 1993. zatočenici iz Srednje škole izvodili su radove za HVO tako što su gradili utvrđenja i kopali rovove na linijama fronta. (str. 42. Prlić i ostali, tom II)

Neki zatočenici su poginuli ili su bili ranjeni izvodeći te radove, a neke su vojnici HVO-a zlostavljali, između ostalog i seksualno. (str. 43. Prlić i ostali, tom II)

Dokazi pokazuju da su neki od zatočenika odvedenih na prisilni rad na linijama fronta doista korišteni kao "živi štit" na Crnom vrhu, nedaleko od linije razdvajanja u pravcu Makljena. (str. 44. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je da je tada 11 osoba ubijeno hicima iz vatrenog oružja vojnika HVO-a na Crnom vrhu 31. jula 1993. (str. 46. Prlić i ostali, tom II)

Iako drugi dokazi spominju najmanje oko 20 ubijenih zatočenika, sa sigurnošću je konstatirana samo smrt 11 osoba koje su identificirali svjedoci. (str. 45. Prlić i ostali, tom II)

Zapovjedništvo HVO-a nalazilo se u "Unisovoj" zgradi, gdje je u julu 1993. bio i jedan zatočenički centar u atomskom skloništu, u podrumu. (str. 47. Prlić i ostali, tom II)

U "Unisovoj" zgradi su bili zatočeni civili tri do četiri dana, a neke od njih su vojnici HVO-a tukli. (str. 48–49. Prlić i ostali, tom II)

Krajem juna i do kraja jula 1993., u maloj prostoriji u podrumu Vatrogasnog doma bilo je zatočeno – od jednog do nekoliko dana – oko 30 Bošnjaka iz Luga i Lapsunja, koji su odvođeni na kopanje rovova na Crnom vrhu. (str. 49. Prlić i ostali, tom II)

Najmanje 15-ak Bošnjaka je bilo zatočeno u policijskoj stanici pored koje se nalazilo bivše skladište TO-a u kojem su zatočenici boravili najkasnije od 13. augusta 1993. do najranije 19. novembra 1993. godine. (str. 51. Prlić i ostali, tom II)

Zatočenici iz policijske stanice su fizički zlostavljeni dok su kopali rovove na liniji fronta u julu 1993. (str. 53. Prlić i ostali, tom II)

Najkasnije od 19. augusta 1993. do 9. septembra 1993., Srednjoškolski centar, koji se nalazio na oko 200 metara od glavnog stožera HVO-a, služio je kao zatočenički centar za muškarce Bošnjake. (str. 54. Prlić i ostali, tom II)

Krajem jula i početkom augusta 1993. vojnici HVO-a su hapsili bošnjačke žene, djecu i starce iz općine Prozor i zatočili ih u Podgrađu i u selima Lapsunj i Duge. (str. 58. Prlić i ostali, tom II)

Konstatirano je da su pripadnici HVO-a bošnjačko stanovništvo smješteno u Podgrađe, Lapsunj i Duge podvrgavali napadima, pljački, verbalnom i fizičkom nasilju, konkretno seksualnom nasilju. (str. 58. Prlić i ostali, tom II)

Vojnici HVO-a su krajem jula i u augustu 1993. hapsili žene, djecu i starce iz sela u okolini Prozora, konkretno iz Kovačevog Polja, i odvodili ih u Lapsunj, gdje je također konstatirano seksualno nasilje. (str. 63–65. Prlić i ostali, tom II)

Od 8. augusta 1993. žene, djeca i starije osobe porijeklom iz Prozora i okolnih sela, kao što su Lug i Skrobućani, koje su uhapsili pripadnici HVO-a, zadržani su u kućama u selu Duge, gdje su žene i djevojke ponižavane i seksualno zlostavljane. (str. 65–67. Prlić i ostali, tom II)

Iz Prozora je krajem augusta 1993. premješteno najmanje 2.500 osoba. (str. 68. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je da su sredinom novembra i decembra 1993. muškarci Bošnjaci, zatočeni u Prozoru, prebačeni u Zatvor u Gabeli i na "Heliodrom". (str. 71. Prlić i ostali, tom II)

Pogledati videomaterial svjedočenja Sulje Kmetaša iz Prozora ([19:09](#) minut).

U nastavku aktivnosti svaka grupa treba predstaviti rezultate svoje analize. Učenici i nastavnik zapisuju ključne pojmove na tabli radi poređenja.

U završnom dijelu časa od ključnih pojmoveva trebalo bi izdvojiti one koji se dovode u vezu sa ugrožavanjem ličnih sloboda ljudi te odgovoriti na ključno pitanje: Na koji način su ugrožavane ljudske slobode tokom ratnih sukoba na prostoru Hercegovine?

Učenici trebaju dati svoje mišljenje kako su se osjećali dok su iščitavali dokumente i gledali svjedočenja preživjelih logoraša, te zajednički mogu diskutirati o sljedećim pitanjima:

1. Zašto su njihova svjedočenja bitna?
2. U kojoj mjeri su njihova svjedočenja bila značajna za presude Međunarodnog krivičnog suda?
3. Zašto je važno da učimo o ovim temama?

Aktivnost 3: **MOSTAR**

- **Ključno pitanje:** Koji su zločini izvršeni na prostoru Mostara?

Nastavnik učenike uvodi u aktivnost učenja predstavljajući im kontekst dešavanja u Mostaru počev od 1992. i napada srpskih oružanih snaga na grad, a kasnije sukoba između Bošnjaka i Hrvata 1993–1994. godine, na osnovu teksta iz baze ukazujuću na prostor grada koji se obrađuje.

Zločini počinjeni na području Mostara obuhvataju period od proljeća i ljeta 1992., gdje su kao počinioци navedeni pripadnici srpskih vojnih i paravojnih formacija, kao i od proljeća 1993. do marta 1994., gdje su kao počinioци označeni pripadnici vojnih formacija koje su bile pod kontrolom Hrvatskog vijeća obrane, kao i zločin konstatiran u septembru 1993. u naselju Grabovica, gdje je utvrđeno da su počinioци pripadnici Armije Bosne i Hercegovine.

Tokom sukoba između HVO-a* i ABiH* od početka maja 1993. je u gradu konstatirana linija koja se protezala duž Bulevara i dalje niz Ulicu Alekse Šantića i nije se mijenjala do okončanja sukoba. Prije 9. maja, kada je, prema presudama, HVO napao Mostar, ABiH je kontrolirala naselja Donja Mahala i Cernica, hotel "Mostar" i "Vranicu", kao i istočni Mostar, dok je HVO kontrolirao "Sjeverni logor" i ostatak zapadnog Mostara. Nakon napada na zgradu "Vranice", HVO je preuzeo kontrolu nad objektom.

*Hrvatsko vijeće obrane *Armija Bosne i Hercegovine

Van grada se linija fronta mijenjala, pogotovo kada je ABiH krajem juna 1993. stavila pod svoju kontrolu zonu sjeverno od istočnog Mostara, u pravcu Drežnice i Jablanice pa sve do brane u Salakovcu, a naročito kasarnu "Tihomir Mišić", Bijelo Polje, Raštane, Vrapčiće i Salakovac, kao i nekoliko drugih mjesta sjeverno od Mostara, uključujući i područje Potoka. Same Raštane su poslije obje strane u nekoliko navrata stavljaše pod svoju kontrolu.

U presudama se navodi da je od maja 1993. do marta 1994. zajedno sa HVO-om bila prisutna i HV*, kao i da je s položaja JNA* i VRS-a* granatiran grad, konkretno Stari most.

*Hrvatska vojska *Jugoslovenska narodna armija *Vojska Republike Srpske

Učenici podijeljeni u grupe dobijaju dijelove tekstova iz baze i videomaterijale koji se odnose na zločine počinjene na prostoru Mostara.

Grupa 1: Zločini srpskih snaga

"Najmanje 40 civila, uglavnom Bošnjaka, kao i jedne osobe hrvatske nacionalnosti, ubijeno je na deponiji u mostarskom naselju Uborak sredinom juna 1992. godine. (str. 60. Šešelj)

U gradskoj mrtvačnici u Sutini je ubijeno najmanje sedam civila u junu 1992. (str. 60. Šešelj)

Desetine zatočenika su od 13. juna 1992. bile zatvorene u svlačionici fudbalskog stadiona u Vrapčićima, gdje su mučeni i prema njima je okrutno postupano. (str. 60. Šešelj)

Okrutno je postupano i u mrtvačnici Gradskog groblja u Sutini sredinom juna 1992. godine prema više od 20 zatočenika, koji su u tom objektu mučeni. (str. 60. Šešelj)

Opljačkane su bošnjačke kuće u zaseoku Topla u aprilu 1992. godine. (str. 60. Šešelj)

Dok su srpske oružane snage granatirale grad Mostar i zauzimale okolna područja, Hrvati i Bošnjaci iz BiH su organizirali združenu odbranu, da bi potom, u junu 1992., proveli operaciju svojih protiv srpskih oružanih snaga, koje su se tada povukle na položaje na uzvišenjima oko grada. (str. 174. Prlić i ostali, tom II)"

Uz navedeni tekst učenici treba da pogledaju videosvjedočenje Redžepa Karišika ([06:03](#) minut).

Grupa 2: Sukob HVO-a i ABiH – maj 1993.

"Konstatirano je da je, počev od maja 1992., općinski HVO postupno preuzeo političku vlast u općini Mostar. (str. 183. Prlić i ostali, tom II)

Zajedno s HVO-om, u općini Mostar od maja 1993. do marta 1994. bile su prisutne snage HV-a*, naročito tri brigade. (str. 169. Prlić i ostali, tom II)

Konstatirano je da je sukob između HVO-a i ABiH u Bosni i Hercegovini postao međunarodni intervencijom snaga Republike Hrvatske, koja je u kontekstu sukoba vršila opću kontrolu nad HVO-om. (str. 74–76. Naletilić i Martinović)

Nakon manjih, 15. aprila 1993. je došlo do oružanog incidenta između HVO-a i jedinice ABiH stacionirane u hotelu 'Mostar', koji se nalazio na liniji razdvajanja između hrvatskog i bošnjačkog dijela grada. (str. 15–16. Naletilić i Martinović)

Mostar je bio podijeljen na zapadni dio, koji je kontrolirao HVO, i istočni dio, u kojem je uglavnom bila koncentrirana ABiH. (str. 16. Naletilić i Martinović)

Rano ujutro 9. maja 1993. godine, HVO je napao Mostar artiljerijom, minobacačima, teškim i laskim oružjem, kontrolirao je ulaze u grad, a na mostarskom radiju je objavljeno da svi Bošnjaci moraju na prozorima istaknuti bijele zastave. (str. 16. Naletilić i Martinović) (str. 191. Prlić i ostali, tom II)

Komanda ABiH u zgradi 'Vranice' je bila među metama napada, a 10. maja 1993. u zgradi je izbio požar, nakon čega su se i civili i vojnici predali, 20 do 30 vojnika se presvuklo u civilnu odjeću i izašli su iz objekta. (str. 16. Naletilić i Martinović) (str. 193. Prlić i ostali, tom II)

Kada su izašli iz zgrade i predali se, neki vojnici ABiH su pretučeni napolju. (str. 144–145. Naletilić i Martinović)

Muškarci Bošnjaci – bez ikakve razlike između vojnika i civila – upućeni su u Duhanski institut, na Mašinski fakultet ili u zgradu policije. (str. 193. Prlić i ostali, tom II)

Približno 30 do 35 muškaraca Bošnjaka natjerano je da pješke odu u Duhanski institut, nakon čega je grupa pod stražom odvedena u zgradu policije u Širokom Brijegu. (str. 17. Naletilić i Martinović)

Nakon što su 9. maja iz zgrada i kuća izveli i okupili civile, snage HVO-a su na stadion 'Veleža' odvele na stotine ljudi, većina njih je završila na 'Heliodromu' u mostarskom naselju Rodoč, koji je postao glavni zatočenički centar HVO-a na tom području. (str. 17–18. Naletilić i Martinović) (str. 199–200. Prlić i ostali, tom II)

Mašinski fakultet je služio, u najmanju ruku, kao sabirni centar, gdje su muškarci odvajani od žena i djece. (str. 201. Prlić i ostali, tom II)

Utvrđeno je da je 12 pripadnika ABiH koji su iz 'Vranice' dovedeni u Mašinski fakultet brutalno premlaćeno i ubijeno. (str. 213. Prlić i ostali, tom II)

Pripadnici HVO-a su 14. jula 1993. uhapsili dječaka Bošnjaka i njegovog djeda, premlatili ih u stanici Vojne policije u Buni, nakon čega su ih odveli na rub ceste i pucali im u leđa, usmrtivši jednog i nanijevši teške povrede drugom, koga su ostavili na licu mjesta. (str. 238. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je da su 24. augusta 1993., nedaleko od jedne kuće u selu Raštani, vojnici HVO-a otvorili vatru i ubili četvoricu muškaraca Bošnjaka koji su se prethodno predali. (str. 243. Prlić i ostali, tom II)"

Učenici uz tekst iz baze trebaju pogledati svjedočenje Lizde Alije ([08:34](#) minut).

Grupa 3: Mjesta zatočenja

"U zatočeničkom centru 'Heliodrom' je 9. maja 1993. zatočeno 1.500 do 2.500 civila Bošnjaka, i nakon nekoliko dana pušteni su žene i djeca. (str. 17–18. Naletilić i Martinović) (str. 193. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je kako je, nakon napada ABiH 30. juna 1993., HVO uhapsio u Mostaru i okolini više hiljada muškaraca Bošnjaka, među kojima je bilo pripadnika ABiH i bošnjačkih vojnika HVO-a, i da ih je zatočio na 'Heliodromu' ili u Zatvoru u Dretelju. (str. 225. Prlić i ostali, tom II)

Početkom jula 1993., HVO je, tokom vremenskog perioda koji je varirao od nekoliko sati do jednog ili dva mjeseca, zatvarao muškarce Bošnjake na Mašinskom fakultetu, gdje su redovno i brutalno tukli zatočenike i gdje su dvojica zatočenih preminula od posljedica premlaćivanja između 8. i 11. jula 1993. godine. (str. 227–229. Prlić i ostali, tom II)

Zatočenici u 'Heliodromu' su premlaćivani i zlostavljeni, a nasilje nad njima je bilo najintenzivnije tokom maja 1993. i krajem juna 1993. godine. (str. 166–171. Naletilić i Martinović) (str. 426–427. Prlić i ostali, tom II)

Od maja 1993. do sredine aprila 1994. zatočenici su premlaćivani po nekoliko sati, što bi nekad trajalo sve dok žrtva ne bi izgubila svijest. (str. 430. Prlić i ostali, tom II)

Jedan od zatočenika je 12. ili 13. jula odveden s 'Heliodroma' u jednu od vojnih baza, gdje je bio teško premlaćen i zlostavljan nekoliko sati te ubijen hicem iz vatrenog oružja i zakopan u parku Liska. (str. 193–196. Naletilić i Martinović)

HVO je predložio muškarcima Bošnjacima zatočenim na 'Heliodromu' da ih pusti na slobodu, kao i njihove porodice s područja Mostara, pod uslovom da oni pristanu na to da napuste BiH i odu u neku drugu zemlju, te je najmanje 800 Bošnjaka ovaj prijedlog prihvatio. (str. 232. Prlić i ostali, tom II)

I početkom jula 1993. je HVO hapsio muškarce, žene, starije osobe i djecu u zapadnom Mostaru i odvodio ih na 'Heliodrom'. (str. 410. Prlić i ostali, tom II)

Dokazi pokazuju da su u julu 1993. muškarci Bošnjaci iz drugih općina u BiH, među kojima su bile općine Stolac, Čapljina i Ljubuški, također hapšeni i odvođeni na 'Heliodrom'. (str. 410. Prlić i ostali, tom II)

U novembru i decembru 1993., na 'Heliodromu' je bilo više od 2.000 zatočenika. (str. 411. Prlić i ostali, tom II)

Zarobljenici su odvođeni s 'Heliodroma' u Šantićevu ulicu, gdje su gradili bunkere, popravljali rovove, punili i nosili vreće s pijeskom na liniju, pri čemu su zarobljenici stalno bili izloženi unakrsnoj vatri. (str. 117. Naletilić i Martinović) (str. 432. Prlić i ostali, tom II)

Korišteni su zarobljenici i kao živi štit te su mnogi od njih ozlijedeni dok su radili u Šantićevoj ulici. (str. 117. Naletilić i Martinović) (str. 439–442. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je da su četvorica zatočenika iz 'Heliodroma' poginula, a trojica ranjena 17. septembra 1993., kada ih je HVO koristio kao živi štit u Mostaru. (str. 442–443. Prlić i ostali, tom II)

Više desetaka zatočenika je poginulo ili je bilo ranjeno dok su obavljali prisilne radove na liniji fronta, neke zatočenike su ubile ili ranile snage HVO-a, a utvrđeno je da je tom prilikom poginulo njih 27 i da ih je pri izvođenju radova ranjeno sedam. (str. 434–435. Prlić i ostali, tom II)

Zatočenici su premlaćivani tokom rada na liniji fronta na Bulevaru, ili u bazama vojnih jedinica u Mostaru. (str. 172–173. Naletilić i Martinović) (str. 436–437. Prlić i ostali, tom II)

Od jula do decembra 1993. zatočenici su bili prisiljeni da napuste BiH sa svojim porodicama i da odu, barem u početku, u Hrvatsku, da bi kasnije otišli u treće zemlje. (str. 448–449. Prlić i ostali, tom II)

Nakon tih puštanja na slobodu, na 'Heliodromu' je ostalo još 200 zatočenika, od kojih su posljednji konačno pušteni 18. ili 19. aprila 1994. (str. 450. Prlić i ostali, tom II)

Iz dokaza proizlazi da su zatočenici upućivani u zatočenički centar 'Vojno' i tamo zatvarani u periodu od augusta 1993. do januara 1994. (str. 451–452. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je da su zatočenici u 'Vojnom' od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. bili izloženi nasilju i surovom postupanju. (str. 461. Prlić i ostali, tom II)

Jedan od zatočenika je 5. decembra pretučen i ubijen iz vatre nogor oružja. (str. 463. Prlić i ostali, tom II)

Zatočenici iz 'Vojnog' su prisiljavani na fizički rad. (str. 466–467. Prlić i ostali, tom II)

Od augusta 1993. do marta 1994. zatočenici koji su odvođeni na obavljanje radova na linijama fronta, bili su izloženi teškom nasilju, neki od njih su bili ranjeni, nekoliko ih je izgubilo život, a petorica su ubijena u periodu od 2. septembra 1993. do 31. januara 1994., dok su obavljali radove na području 'Vojnog'. (str. 472–474. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je da su zatočenici u zatočeničkom centru 'Vojno' bili pripadnici ABiH i civili. (str. 474. Prlić i ostali, tom II)"

Učenici uz tekst iz baze trebaju pogledati svjedočenje Emira Hajdarevića ([10:25](#) minut).

Grupa 3: Protjerivanje Bošnjaka

Maltretiranje Bošnjaka time što su istjerivani iz svojih stanova ili zatvarani postalo je uobičajena i raširena pojava od 9. maja pa tokom čitave jeseni 1993. godine. (str. 19. Naletilić i Martinović) (str. 203. Prlić i ostali, tom II)

Konstatirane su otmice na ulicama i silovanja djevojaka, kao i prisiljavanja na seksualni odnos tokom akcija deložiranja. (str. 233–236. Prlić i ostali, tom II)

Protjerivanje civila Bošnjaka u istočni dio Mostara eskaliralo je u toku juna 1993. (str. 212. Naletilić i Martinović) (str. 220. Prlić i ostali, tom II)

Civili Bošnjaci su tučeni tokom njihove deložacije i deportacije iz zapadnog u istočni dio grada. (str. 146. Naletilić i Martinović) (str. 207. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je da su sredinom jula 1993. snage HVO-a provele još jedan krug deložacija, protjeravši Bošnjake u istočni Mostar, i da su se te operacije nastavile tokom cijele druge polovine jula i u augustu 1993. godine. (str. 231. Prlić i ostali, tom II)

Od civila su oduzimani vrijedni predmeti, a njihovi stanovi su pljačkani i u njih useljavani hrvatski vojnici. (str. 236. Prlić i ostali, tom II)

Učenici trebaju pogledati svjedočenje Jadranke Husković ([09:08](#) minut).

Grupa 4: Opsada istočnog Mostara, granatiranje i snajpersko djelovanje

Od početka juna 1993. do početka marta 1994., istočni Mostar je bio na udaru granatiranja i žestoke vatre HVO-a, konkretno s brda Hum i brda Stotina. (str. 258. Prlić i ostali, tom II)

Konstatovano je da HVO nije mogao precizno usmjeravati hice, granate i gume napunjene eksplozivom na vojnike ABiH koji nisu bili grupisani na nekom određenom mjestu u Donjoj Mahali. (str. 256. Prlić i ostali, tom II)

Zaključeno je da je intenzivno granatiranje i drugo vatreno djelovanje HVO-a po istočnom Mostaru direktno pogađalo stanovništvo koje je živjelo u tom dijelu grada. (str. 259. Prlić i ostali, tom II)

Snajperisti HVO-a su, kako je zaključeno, gađali starije osobe, žene i djecu u istočnom Mostaru.* (str. 315–317. Prlić i ostali, tom II)

*snajperski incidenti u Mostaru su obrađeni u dodatku ovoj bazi

Stanovnici istočnog Mostara nisu imali dovoljno hrane i vode u periodu od juna 1993. do aprila 1994. godine. (str. 320. *Prlić i ostali*, tom II) (str. 20. *Naletilić i Martinović*)

Pored toga, stanovnicima istočnog Mostara nije bila dostupna adekvatna medicinska njega i nisu imali dovoljno lijekova. (str. 324–325. *Prlić i ostali*, tom II)

Zaključeno je da je HVO ometao redovno upućivanje humanitarne pomoći u istočni Mostar barem u periodu od juna do decembra 1993., naročito putem administrativnih ograničenja, i da je tokom gotovo dva mjeseca u ljetu 1993. i u decembru 1993. humanitarnim konvojima u potpunosti blokirao pristup u istočni Mostar. (str. 330. *Prlić i ostali*, tom II)

Pripadnici međunarodnih organizacija prisutni u Mostaru u periodu od maja 1993. do aprila 1994. bili su cilj snajperista HVO-a, kao i artiljerijske i minobacačke vatre HVO-a. (str. 341. *Prlić i ostali*, tom II)

Između ABiH i HVO-a došlo je do niza sukoba za kontrolu nad selom Raštani, te su se vojske smjenjivale u preuzimanju kontrole nad ovim mjestom. (str. 21. *Naletilić i Martinović*)

Dio sela Raštani je razoren do kraja septembra 1992. (str. 225. *Naletilić i Martinović*)

Žene i djeca koji su se nalazili u selu Raštani 24. augusta 1993. bili su podvrgnuti fizičkom i duševnom nasilju, kao i seksualnom nasilju. (str. 244. *Prlić i ostali*, tom II)

Zarobljenici su poslove obavljali i na liniji u Raštanima i nisu to radili dobrovoljno. (str. 119. *Naletilić i Martinović*) (str. 433. *Prlić i ostali*, tom II)

Utvrđeno je da je HVO odgovoran za rušenje Baba-Beširove džamije u Mostaru oko 10. maja 1993. godine. (str. 197. *Prlić i ostali*, tom II)

Konstatirano je da je deset džamija uništeno ili teško oštećeno uslijed neprekidnog otvaranja vatre i granatiranja istočnog Mostara koje je proveo HVO. (str. 371. *Prlić i ostali*, tom II)

Granatiranje JNA i VRS-a, kao i oružanih snaga HVO-a, dovelo je do znatnih oštećenja Starog mosta prije 8. novembra 1993. godine, ali su do tada ABiH i stanovništvo istočnog Mostara i dalje mogli da ga koriste. (str. 347. *Prlić i ostali*, tom II)

*Jugoslovenska narodna armija *Vojска Републике Српске

Zaključeno je da je tenk HVO-a postavljen na brdu Stotina otvarao vatru na Stari most 8. novembra 1993. (str. 352. *Prlić i ostali*, tom II)

Stari most zaista se srušio sutradan, 9. novembra, između 10:15 i 10:30 sati. (str. 368. *Prlić i ostali, tom II*)

Zaključeno je da je od juna 1993. do aprila 1994. istočni Mostar bio pod opsadom HVO-a. Iako HVO istočni Mostar nije držao u potpunom okruženju zbog postojanja otvorenih puteva kako na sjeveru, tako i na jugu, grad jeste bio pod opsadom u tom smislu da je bio izložen vojnom napadu HVO-a tokom više mjeseci, koji se sastojao od stalnog i intenzivnog granatiranja, uključujući i snajpersku vatru, uslijed čega su mnogi stanovnici bili ranjeni ili su poginuli. (str. 372. *Prlić i ostali, tom II*) (str. 20. *Naletilić i Martinović*)

Stanovništvo nije moglo otići iz istočnog dijela Mostara po vlastitom nahodenju i bilo je primorano da živi u izuzetno teškim životnim uslovima, bez hrane, vode, električne energije i odgovarajuće medicinske njegе, dok je HVO povremeno potpuno blokirao dostavljanje humanitarne pomoći i hotimično je otvarao vatru na pripadnike međunarodnih organizacija, pri čemu je jedan broj njih ubio i ranio. (str. 372. *Prlić i ostali, tom II*)

Grupa 5: Zločini u Grabovici

Selo Grabovica je početkom 1993. bilo pod kontrolom pripadnika HVO-a, a 10. maja 1993., ili oko tog datuma, ABiH je zauzela ovo mjesto koje je napustilo više ljudi, dok su ostali većinom stari i djeca. (str. 141–142. Halilović)

U periodu od 7. do 9. septembra, u Grabovicu su stigli vojnici iz Sarajeva, koji su smješteni u kuće na desnoj obali. (str. 146. Halilović)

Prvo ubistvo izvršeno je kasno poslijepodne 8. septembra. (str. 151. Halilović)

Konstatirano je van razumne sumnje da su pripadnici ABiH 8. na 9. septembar u Grabovici ubili najmanje 13 civila mještana, od kojih niko nije aktivno učestvovao u neprijateljstvima. (str. 274. Halilović)

Učenici uz tekst iz baze trebaju pogledati svjedočenje Drežnjak Josipa ([13:13](#) minut).

Nakon analize tekstova i videomaterijala, učenici će prezentirati svoja zapažanja. Rezultati analize će se uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja kako prostornoj tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Zajedno sa učenicima sumirati koje su to vrste zločina počinjene nad stanovništvom Mostara i kakve je to posljedice imalo.

Učenici trebaju obratiti pažnju i nabrojati imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje: Zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Aktivnost 4: PRESUDE I KAZNE

• **Ključno pitanje:** Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

• **Plan aktivnosti:** Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za što su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Činjenice koje je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) utvrdio za regiju Hercegovina nađene su u pet presuda u predmetima protiv Zdravka Mucića, Hazima Delića, Esada Landže i Zejnila Delalića, zatim Sefera Halilovića, potom Mladena Naletilića i Vinka Martinovića, kao i Vojislava Šešelja te Jadranka Prlića, Brune Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Čorića i Berislava Pušića.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti i razlike, te međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

Regija 6

PRIJEDORSKO- BANJALUČKA REGIJA

NASLOV	<u>Zločini na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije</u>
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, progon, Srpske vojne snage, milicija, paravojne formacije, Prijedor, Kozarac, Omarska, Keraterm, Trnopolje, odvođenje stanovništva, zarobljavanje, strijeljanje, logori, mučenja, ubistva, masovne grobnice, diskriminacija
KLJUČNA PITANJA	<p>Koji su sve i na koji način izvršeni zločini na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije?</p> <p>Postoje li sličnosti u realizaciji zločina i u čemu se one ogledaju?</p> <p>U čemu se ogleda značaj sudske presude koje se odnose na spomenute općine?</p>
CILJEVI	<p>Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije tokom 1992. godine što je period na koji se odnose obrađene presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ).</p> <p>Utvrđivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru općina Prijedor, Banja Luka, Kotor-Varoš, Bosanski Novi, Skender-Vakuf i Čelinac, utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama MKSJ-a.</p> <p>Analiziranje događaja zločina na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije 1992. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama MKSJ-a te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama MKSJ-a.</p> <p>Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima.</p> <p>Ukazivanje na značaj sudske postupke i sudske presude za počinjene zločine.</p> <p>Ukazivanje na značaj slobode kao osnovnog ljudskog prava i njenog kršenja i ugrožavanja.</p> <p>Ukazivanje na značaj mira spram rata i svega što rat donosi.</p>

ISHODI UČENJA	<p>Učenici će:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Navesti ključne događaje koristeći se se bazom podataka kao izvorom informacija (istorijski izvor). - Interpretirati događaje koristeći se informacijama iz usmene historije (svjedočenja) analizirajući ih i odgovarajući na pitanja. - Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato. - Izvoditi zaključke o posljedicama ratnih zločina kako za pojedince tako i za šire grupe i zajednicu u cijelini. - Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima. - Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora. - Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama. - Razvijat će komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje. - Razviti vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.
IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN https://ratnizlocin.detektor.ba/prijedorsko-banjalucka/
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	<p>Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju trebaju odgovoriti na pitanja:</p> <p>Šta sam o ovoj temi znao od ranije? Šta sam novo naučio tokom provedene aktivnosti učenja? Da li se moje mišljenje o ovoj temi promijenilo nakon aktivnosti učenja? – 7 minuta</p>

Aktivnost 1: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA

• **Ključno pitanje:** Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru regije Prijedorsko-banjalučke činjenično utvrđeni na osnovu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju? U kojim dijelovima su navedeni zločini počinjeni?

• **Trajanje:** 90 minuta

• **Plan aktivnosti:** Nastavnik će na osnovu uvodnog teksta iz baze iznijeti kontekst dešavanja koji se odnosi na regiju Prijedorsko-banjalučku.

Ova baza sadrži više od 350 činjenica koje su utvrđene za zločine počinjene u Prijedoru, Kotor-Varoši, Bosanskom Novom, Banjoj Luci i Čelincu.

"Dogadjaji koji su obrađeni u ovoj regiji datiraju od aprila 1992., kada kreću preuzimanja vlasti u općinama, otpuštanja radnika nesrpske nacionalnosti iz institucija i postavljanje barikada do početka, odnosno sredine decembra 1992., kada su konstatovana ubistva civila hrvatske nacionalnosti kod Prijedora i zatvaranje logora 'Manjača'.

Žrtve u svim općinama ove regije bile su civili bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, a počinioci srpska vojska, policija i paravojne formacije.

(...) Namjera sažetaka utvrđenih činjenica je tačno prenošenje zaključaka sudskih vijeća, koji nekada i zbog prijevoda mogu biti različiti u jezičkom i smislu korištenja različitih termina.

Tako se za termin 'srpske snage' u presudi u predmetu 'Brđanin' u opisu skraćenica navodi da se radi o vojsci bosanskih Srba, paravojnim snagama, teritorijalnoj odbrani, policijskim jedinicama i civilima koje su te snage naoružale."

Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na jednu općinu.

1. Tokom čitanja tekstova učenici trebaju podvući i izdvojiti sve oblike zločina koji se navode.
2. Izdvojiti nazive mjesta i sela koji se navode u dokumentu i pokušati ih pronaći na karti.
3. Izdvojiti najvažnije događaje i hronološki ih poredati.
4. Na osnovu teksta izdvojiti ko je odgovoran za zločin kako je navedeno u presudama.

Grupa 1: Prijedor

Haške presude kao počinioce zločina u Prijedoru navode vojsku (Jugoslovenska narodna armija i Vojska Republike Srpske), policiju i paravojne formacije.

Preuzimanje vlasti SDS-a* u Prijedoru je izvršeno u noći sa 29. na 30. april 1992. koje su izvršile snage JNA*, uključujući Petu kozarsku brigadu, kao i pripadnici prijedorskog SJB-a* i drugih tajnih srpskih policijskih stanica, a centralne vlasti zamijenjene su članovima ili kadrovima lojalnim SDS-u. (str. 16–17. Stakić) (str. 649. Karadžić, tom II)

*Srpska demokratska stranka

*Jugoslovenska narodna armija

*Stanica javne bezbjednosti

U noći sa 29. na 30. april 1992. pripadnici policije i rezervnih policijskih stanica okupili su se u Čirkin Polju, dijelu grada Prijedora, te postavili patrole, snajperska gnijezda, mitraljeska gnijezda, vreće s pijeskom i kontrolne punktove na više lokacija širom grada. (str. 649. Karadžić, tom II) (str. 20. Stakić)

U danima i mjesecima koji su uslijedili nakon preuzimanja vlasti u Prijedoru, velik broj nesrba je otpušten s posla, a samo je mali postotak Bošnjaka i Hrvata i dalje radio. (str. 91. Stakić)

Bošnjaci su pozvani da predaju oružje i identificuju se tako što će nositi bijelu traku na rukavima i na prozorima svojih domova izvjesiti bijele plahte u znak predaje. (str. 212. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 37. i 38. Stakić)

Do pucnjave na jednom od bošnjačkih kontrolnih punktova na autobusnoj stanici Polje, nadomak Hambarina, došlo je 22. maja 1992. kada je zaustavljen automobil u kojem su bila šestorica vojnika, vjerovatno pripadnika JNA, a stanovnicima Hambarina srpske vlasti dale su ultimatum da izruče nekoliko osoba koje su navodno učestvovali u incidentu. (str. 38. i 39. Stakić) (str. 152. Brđanin)

Uslovi ultimatura nisu ispunjeni, zbog čega je 23. maja 1992. počelo granatiranje Hambarina iz tri pravca – s područja Karana na sjeverozapadu, s područja Urija i Topića Brda, a kuće su opljačkane i zapaljene. (str. 39. Stakić) (str. 152. Brđanin) (str. 178–179. Krajišnik) (str. 656. Karadžić, tom II)

Konstatovano je da su 23. maja 1992., tokom napada na Hambarine, poginula najmanje tri civila. (str. 547. Mladić, tom II) (str. 152. Brđanin)

Srpske snage su napale Ljubiju 23. maja. (str. 656. Karadžić, tom II)

Nakon napada na Hambarine, izdan je i ultimatum za Kozarac u kojem se zahtjevala predaja oružja, a Kozarac je potom opkoljen. (str. 42. Stakić) (str. 179–180. Krajišnik)

Vojni konvoj se 24. maja 1992. približio Kozarcu i iz njega je otvorena vatrica na kuće i kontrolne punktove, a istovremeno su sa brda ispaljivane granate. (str. 42–43. Stakić) (str. 153. Brđanin) (str. 540. Mladić, tom II)

Tokom napada i dva dana barażne artiljerijske vatre, poginuo je veliki broj civila, a srpske snage su sakupile i iz tog područja pješice istjerale cijelokupno nesrpsko stanovništvo i poslale ih u logore, dok su paravojne i vojne snage pretukle, opljačkale i ubile još mnoge druge civile Kozarca. (str. 20. Tadić) (str. 5. i 6. Kvočka i ostali) (str. 213. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 665. Karadžić, tom II) (str. 540–541. Mladić, tom II)

Nakon napada, kuće su – ne samo srušene – već sravnjene sa zemljom. Pomoću teške mašinerije, razoren je oko pola Kozarca, a uništavanje se nastavilo tokom juna i augusta 1992. (str. 44. Stakić) (str. 179–180. Krajišnik)

Kozarčani, koji su se predali, formirali su konvoj i kasnije je došlo do razdvajanja kada su žene odvedene u "Trnopolje", a muškarci u logore "Omarska" i "Keraterm". (str. 43. Stakić) (str. 20. Tadić) (str. 179–180. Krajišnik)

Zaključeno je da su srpske snage napale selo Kamičani 26. maja 1992., ili približno tog datuma, i ubile najmanje devet muškaraca i žena, Bošnjaka, koji su se skrivali u podrumu jedne kuće. (str. 667. Karadžić, tom II) (str. 549–550. Mladić, tom II) (str. 154. Brđanin) (str. 78. Stakić)

Naoružani bosanski Srbi su krajem maja 1992. zarobili grupu od približno 100 Bošnjaka i bosanskih Hrvata s područja Kevljana u blizini Kozarca i odveli ih na benkovački poligon u Prijedoru. U grupama su u šumu odveli 60 ljudi i ubili, a prije odvođenja su ubijena najmanje petorica zarobljenih, dok su ostali prevezeni u "Omarsku". (str. 541. Mladić, tom II) (str. 153–154. Brđanin)

Selo Briševo, u kojem su živjeli uglavnom bosanski Hrvati, 27. maja 1992. je granatirano i od mještana je zatraženo da predaju oružje, što su i učinili. (str. 156. Brđanin)

Srpske snage su 30. maja 1992. opkolile i počeli razarati Stari grad u Prijedoru, uništavati i pljačkati kuće i vjerske objekte, a stanovnici su na silu odvedeni iz kuća u logore. (str. 84. Stakić) (str. 178. Krajišnik) (str. 169. Stanišić i Župljanin, tom II)

Nakon neuspješnog pokušaja pripadnika nesrpskog stanovništva da ponovo preuzmu kontrolu nad Prijedorom 30. maja 1992., Bošnjacima je putem radija naređeno da izvjesi bijele plahte pred svojim kućama u znak lojalnosti prema srpskim vlastima, zavežu bijelu maramu oko miške i krenu prema centru grada. (str. 6. Kvočka i ostali) (str. 655. Karadžić, tom II)

Brojni civilni ubijeni su prilikom napada na nebranjena sela Sivci i Jaskići i prisilnog odvođenja muškaraca iz tih sela. Njima se od tada gubi svaki trag. (str. 20. Tadić) (str. 180. Krajišnik)

Sud se uvjerio da su 14. juna 1992., ili približno tog datuma, srpske snage u selu Jaskići ubile najmanje osam muškaraca Bošnjaka. (str. 670. Karadžić, tom II) (str. 154. Brđanin) (str. 9. Tadić) (str. 553. Mladić, tom II)*

*kod Mladića u presudi stoji da je u Jaskićima ubijeno 14 ljudi

Drugi napad na Hambarine izvršen je 1. jula 1992., ili približno tog datuma, neki su muškarci ubijeni, a neki su ukrcani u autobuse i odveli ih u logore "Omarsku" i "Keraterm". (str. 78. Stakić)

Konstatovano je da su srpske snage u periodu od 23. maja do 1. jula 1992. na području Hambarina i Ljubije ubile najmanje šest Bošnjaka. (str. 676. Karadžić, tom II)

U periodu od 1. do 23. jula 1992., uključujući i period tokom i neposredno nakon njihovog napada na područje Brda, pripadnici vojske i policije bosanskih Srba u Čarakovu su iz vatre nog oružja ubili najmanje 21 Bošnjaka i bosanskog Hrvata, koji su svi bili nenaoružani civili. (str. 560. Mladić, tom II)

U naselju Behlići u Čarakovu, 1. jula 1992. nekoliko osoba u policijskim uniformama ubilo je trojicu muškaraca automatskim puškama. (str. 82. Stakić)

Najmanje 17 civila je ubijeno u Čarakovu 23. jula 1992. – trojica su ubijena iz vatre nog oružja ispred svojih kuća, jedan dok je ulazio u autobus, a neki su odvezeni na most Žeger na Sani i тамо ubijeni, a njihova tijela su баћена у rijeku. (str. 155–156. Brđanin) (str. 82. Stakić) (str. 180. Krajišnik) (str. 214–215. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 678. Karadžić, tom II)

Konstatovano je da su srpske snage 20. jula 1992., ili približno tog datuma, ubile najmanje 300 nesrba, uključujući civile, u selu Bišćani i u okolnim zaseocima – Hegići, Mrkalji, Ravine, Duratovići, Kadići, Lagići i Čemernica. (str. 687. Karadžić, tom II)

Na sabirnom punktu u jednom kafiću u Bišćanima, pripadnici vojske bosanskih Srba su 20. jula 1992. iz vatre nog oružja ubili pet nenaoružanih muškaraca. (str. 154–155. Brđanin) (str. 214. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 566. Mladić, tom II)

Istog dana, 20. jula, pripadnici vojske bosanskih Srba su pored obližnjeg glinokopa postrojili između 30 i 40 Bošnjaka, mještana sela Mrkalji, i sve su ih puškama pogubili. (str. 155. Brđanin) (str. 79. Stakić) (str. 566–567. Mladić, tom II)

U Mrkaljima su istog dana pripadnici bivše JNA, pripadnici policijskih snaga ili pripadnici paravojske, odveli dva nenaoružana muškarca, Bošnjaka, iz podruma kuće u koji su se oni zajedno s drugima bili sklonili i ubili ih u blizini tog mjesta hicima iz automatskih pušaka. (str. 567. Mladić, tom II)

U blizini Prijedor Skoplja ubijeno je deset muškaraca, Bošnjaka koji su autobusom prevezeni iz Bišćana, dok je kasnije na području zvanom Kratalj, koje se nalazi pored ceste, bliže Prijedoru, iz vatre nog oružja ubijeno najmanje deset muškaraca nakon što im je naređeno da se ukrcaju u autobus u Trnopolju. (str. 566. Mladić, tom II)

Jedan stanovnik zaseoka Čemernica kod Bišćana je ubijen kod mjesenog groblja 20. jula 1992., dok su ostali prisutni gledali njegovo ubistvo. (str. 183. Brđanin) (str. 567. Mladić, tom II)

Neke od ljudi koji su bježali iz Bišćana srpski vojnici su zarobili i odveli ih na komandno mjesto u Miskoj Glavi gdje su ih prozivali, ispitivali i premlaćivali, a vojnici su izveli nekoliko muškaraca iz sela Rizvanovići, koji nakon toga više nisu viđeni. (str. 60. Stakić)

Zaključeno je da su pripadnici srpskih snaga iz vatre nog oružja ubili 12 osoba u jednom voćnjaku u Hegićima, zaseoku Bišćana, a da ih je još 20 ubijeno na autobusnoj stanici između Alagića i Čemernice. (str. 214. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 567–568. Mladić, tom I)

Osam osoba je ubijeno tokom napada na Rizvanoviće u julu 1992. (str. 214. Stanišić i Župljanin, tom I)

Oko 70 stanovnika Briševa je ubijeno tokom napada i nakon što je srpska vojska ušla u ovo selo u večernjim satima 25. jula 1992., od kojih su neki ubijeni u kukuruzištu, neki u šumi kraj sela, a neki u kućama. (str. 156. Brđanin) (str. 82. Stakić) (str. 181. Krajišnik) (str. 214. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 693. Karadžić, tom I) (str. 583. Mladić, tom II)

U julu 1992. je napadnuta Ljubija, a vojnici su svakodnevno odvodili muškarce na fudbalski stadion i pljačkali kuće. (str. 185. Stanišić i Župljanin, tom I)

Na fudbalskom stadionu u Ljubiji je u julu 1992. ubijeno najmanje 15 zatočenika. (str. 186. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 753. Karadžić, tom II) (str. 577. Mladić, tom II)

Oko 50 osoba sa fudbalskog stadiona, među kojima su bili iz stanovnici Miske Glave, ukrcano je u autobus i odvezeno u rudnik željezne rude, jugoistočno od Ljubije, koji su mještani zvali "Kipe", gdje su vojnici prozivali ljude iz vozila i pogubili ih u grupama po tri čovjeka, a leševe bacili u jamu u zemlji. (str. 157. Brđanin), (str. 215, Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 571. Mladić, tom II) (str. 182. Krajišnik)

Pripadnici VRS-a su u julu 1992. naredili Bošnjacima, uključujući i one koji su bili zatočeni na stadionu u Ljubiji, da pokupe približno 300 do 400 leševa u općini Prijedor, koje su utovarili u autobuse i vojne kamione. (str. 742. Mladić, tom II)

Konstatovano je da su srpske snage, odnosno policajci iz Prijedora, 21. augusta 1992. na Korićanskim stijenama na planini Vlašić ubile oko 200 muškaraca, kojima je bilo naređeno da izadu iz autobra i kleknu na ivici provalije. (str. 745. Karadžić, tom II) (str. 171. Brđanin) (str. 186. Krajišnik) (str. 217. Stanišić i Župljanin, tom I)

Autobusi su prethodno, 21. augusta 1992., preuzezeli zatočenike iz logora "Trnoplje", a pridružila su im se i vozila u koja su se ukrcali ljudi u Tukovima te im je rečeno na idu na razmjenu. (str. 64–65. Stakić) (str. 170. Brđanin) (str. 217. Stanišić i Župljanin, tom I)

Najmanje sedam civila hrvatske nacionalnosti iz Tomašice ubijeno je 5. decembra 1992. u obližnjoj šumi kada su odvedeni u sječu drva. (str. 157. Brđanin)

Od maja do decembra 1992. razarane su džamije, katolička crkva, te drugi vjerski i kulturni objekti u Prijedoru. (str. 178. Krajšnik) (str. 212. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 759. Karadžić, tom II)

U periodu od maja do augusta 1992. desetine hiljada Bošnjaka i bosanskih Hrvata iz Prijedora bile su ili fizički uklonjene iz te općine, ili su napustile svoje domove zbog nepodnošljivih uslova života koji su im bili nametnuti, ili iz straha za svoje živote. (str. 759. Mladić, tom II)

Neki bi konvoji obično išli kroz Skender-Vakuf pa dalje preko Vlašića ka Travniku, a neki kroz Bosanski Novi ili Banju Luku i Bosansku Gradišku za Karlovac, a pljačkanje je bilo uobičajena pojava i nerijetko se dešavalo da vojnici oružjem prijete ljudima u konvoju ili ih maltretiraju na neki drugi način, a ponekad i ubiju. (str. 93. Stakić)

Konstatovano je da je zatočenicima iz logora "Trnopolje" i "Omarska" u nekoliko navrata dopušteno da napuste općinu u konvojima autobusa, pod uslovom da predaju novac i dragocijenosti logorskim stražarima, ili da potpišu formular na kojem je stajalo da vlasništvo nad svom svojom nepokretnom i ličnom imovinom dobrovoljno prenose na srpske vlasti. (str. 739. Mladić, tom II)

Grupa 2: Banja Luka

Počinjeni zločini u Banjoj Luci, kako je konstatovano presudama, bili su srpska vojska i policija, ali i paravojne formacije, dok se također navode i civili, odnosno zatvorenici srpske nacionalnosti koji su u Tunjicama izdržavali svoje zatvorske kazne i koji su tukli zatočenike ostalih nacionalnosti.

U ranim jutarnjim satima 3. aprila 1992. naoružani pripadnici SOS-a* postavili su barikade, blokirale grad Banju Luku i zatražili da se osnuje krizni štab koji mora ispuniti cijeli niz njihovih zahtjeva. (str. 48. Brđanin) (str. 46. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 141. Krajšnik)

*Srpske odbrambene snage

Poslije podizanja barikada 3. aprila 1992. godine, SOS je počeo da izvodi napade na nesrbe i njihovu imovinu, dižući im u vazduhu kuće i poslovne objekte dva do tri puta sedmično, uglavnom noću. (str. 54. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 244. Mladić, tom I) (str. 210–211. Brđanin)

Poslije aprila 1992. godine pa do kraja te godine, srpske vlasti su otpuštale Bošnjake i Hrvate s poslova u svim sektorima. (str. 53. Stanišić i Župljanin, tom I)

Do oktobra 1992. civili su ubijani, a mnoge od tih zločina počinili su pripadnici odreda snaga specijalne policije banjalučkog CSB-a*, vojnici VRS-a* i pripadnici srpskih paravojnih jedinica. (str. 142. Krajšnik)

*Centar službi bezbjednosti

Pet članova jedne bošnjačke porodice ubijeno je 15. augusta 1992. dok su sjedili ispred svoje kuće u selu Ćulum pored Banje Luke, kada su im prišle tri naoružane osobe i otvorile vatru prema njima. (str. 152. Brđanin)

Srpske vlasti zatočavale su civile, uglavnom bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, u osam zatočeničkih centara u Banjoj Luci. (str. 57. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 147. Krajšnik)

*zgrada CSB-a, logor "Manjača", zatvor u Banjoj Luci (Tunjice), Mali logor (vojno-istražni centar), sportska dvorana, kasarna "Kozara", Kaštel i stari vojni logor

Od aprila do decembra 1992. godine, ljudi iz "crvenog kombija"*, a počevši od maja 1992. godine i pripadnici Specijalnog odreda milicije CSB-a Banja Luka, hapsili su nesrbe i veliki broj njih odvodili u zgradu CSB-a na ispitivanja, gdje su ih zlostavljavali. (str. 58. Stanišić i Župljanin, tom I)

*crveni kombi – vozilo koje je koristila grupa od 10-ak uniformisanih ljudi, a koja je pretresala, tukla, šikanirala i hapsila nesrbe i krala im imovinu

Tokom cijelog ljeta 1992. godine, Bošnjaci i Hrvati, nakon što su bili uhapšeni, odvođeni u CSB* Banja Luka, i ispitivani prije nego što bi bili premješteni u druge zatočeničke objekte, a tokom ispitivanja su dovedeni bili premlaćivani. (str. 251. Brđanin)

Vlasti bosanskih Srba su sredinom maja 1992. osnovale logor na planini Manjača nedaleko od Banje Luke, u kojem su držani i gotovo isključivo civili Bošnjaci i Hrvati, uglavnom sa područja Kozarca i Sanske doline. Logor je vodila vojska, a zatočenike većinom dovodila policija. (str. 165. Brđanin) (str. 60–61. Stanišić i Župljanin, tom I)

(...) Bošnjaci i Hrvati bili su zatočavani i u vojnem zatvoru Mali logor, u kojem su premlaćivanja bila redovna praksa. (str. 254., 255. Brđanin)

U logoru VIZ* Tunjice bili su zatočeni i Bošnjaci i bosanski Hrvati koji su, osim čuvara, tukli i zatvorenici srpske nacionalnosti koji su tu izdržavali svoje zatvorske kazne. (str. 255. Brđanin)

*vojno-istražnog zatvora

Konstatovano je da je silovanja bošnjačkih i hrvatskih žena bilo i u Banjoj Luci. (str. 315. Brđanin)

Od maja 1992. do februara 1993., svakog mjeseca su iz Banje Luke odlazili mnogi civili Bošnjaci i Hrvati, iz straha i zbog toga što su izgubili poslove i stanove. (str. 143. Krajišnik) (str. 260. Mladić, tom I)

U Banjoj Luci je bilo mnogo slučajeva u kojima su nesrbi bili prisiljeni da prepišu svoju imovinu ili je zamijene za imovinu u Hrvatskoj, a područje općine nisu smjeli napustiti sa više od tri stotine njemačkih maraka. (str. 212. Brđanin) (str. 74. Stanišić i Župljanin, tom I)

Grupa 3: Bosanski Novi

Kao počinioci zločina u Bosanskom Novom navedene su srpske vojne i paravojne formacije.

U Bosanskom Novom su sredinom aprila 1992. sa posla otpušteni policajci i drugi Bošnjaci koji su radili u preduzećima, organima uprave i ustanovama, a koji su odbili da potpišu izjavu o lojalnosti. (str. 582. Karadžić, tom II)

Naoružani muškarci su zapalili dijelove grada u kojima su uglavnom živjeli Bošnjaci, a u tome nisu učestvovali jedinice redovne vojske. (str. 212. Brđanin) (str. 154. Krajišnik)

Vojnici u uniformama JNA* su odveli cijelokupno bošnjačko stanovništvo četvrti Urije i Prekosanje u školu "Đuro Radmanović" i ondje ih zatočili na nekoliko dana. (str. 153. Krajišnik)

*Jugoslovenska narodna armija

Mjesta Blagaj Japra i Blagaj Rijeka su granatirana u maju 1992. U mjestima je izvršena pljačka, a početkom juna 1992. pripadnici vojske bosanskih Srba su u Blagaj Japri okupili ljudi i ubili najmanje njih 12. (str. 164. Brđanin) (str. 584–586. Karadžić, tom II)

Selo Suhača je granatirano i opljačkano u maju 1992., a 11. maja je granatirano selo Gornji Agići, dok je u Donjim Agićima opljačkana i spaljena imovina Bošnjaka. (str. 212–213. Brđanin) (str. 152. Krajišnik) (str. 586–587. Karadžić, tom II)

Srpske snage su 23. juna 1992. došle u selo Alići, mještane Bošnjake okupile na mjesnom pravoslavnom groblju i ubili najmanje 27 osoba. (str. 164. Brđanin) (str. 156. Krajišnik)

Voz od najmanje deset vagona krenuo je iz Blagaj Japre i zaustavio se pred Dobojem, gdje su muškarce odvojili od žena i djece, a muškarci su potom prevezni u Banju Luku, a odatle na stadion u Mlakovama. (str. 180. Brđanin) (str. 155. Krajišnik)

Srpske vlasti su 1992. godine civile pretežno bošnjačke i hrvatske nacionalnosti držale zatočene u najmanje deset zatočeničkih centara u Bosanskom Novom.* (str. 156. Krajišnik)

*stadion Mlakve, Policijska stanici u Bosanskoj Kostajnici, zgrada Vatrogasnog doma, hotel "Una", lokacija nazvana Suha Međa, škola u Blagaj Japri, preduzeće "Japra" i privatne kuće

Srpski vojnici su 9. juna 1992. u jednoj osnovnoj školi u Blagaj Japri zatočili 25 do 30 Bošnjaka kojima je kasnije naređeno da odu u preduzeće "Japra", gdje su opljačkani. (str. 155. Krajišnik) (str. 592. Karadžić, tom II)

Od početka juna 1992., civili Bošnjaci u općini Bosanski Novi bili su zatvoreni na fudbalskom stadionu u Mlakvama, a kasnije u Vatrogasnem domu u Bosanskom Novom, gdje su ih držali do kraja augusta 1992. godine. (str. 262. Brđanin)

Na fudbalskom stadionu u Mlakvama bilo je zatočeno najmanje 700 bošnjačkih civila, muškaraca. (str. 263. Brđanin) (str. 156. Krajišnik) (str. 597–600. Karadžić, tom II)

Zatočenici su na fudbalskom stadionu u Mlakvama zadržani približno do augusta 1992. godine. (str. 263. Brđanin) (str. 599. Karadžić, tom II)

Stražari su devet zatočenih Bošnjaka odveli sa stadiona Mlakve i nasmrt ih pretukli u Vatrogasnem domu negdje između 11. juna i 27. jula 1992., a skupa sa preminulima je prethodno sa stadiona prebačeno još šest osoba. (str. 156. Krajišnik) (str. 599. Karadžić, tom II)

U Vatrogasnem domu je bilo zatočeno 20-ak muškaraca Bošnjaka, a tukli su ih palicama za bejzbol, pendrecima i drvenim štapovima, rukama i nogama, a jedan čovjek je preminuo od batina. (str. 263–264. Brđanin)

Na području Bosanskog Novog oštećene su i uništene džamije i drugi vjerski objekti. (str. 223. Brđanin) (str. 588. Karadžić, tom II)

Općinske vlasti bosanskih Srba također su organizirale konvoj od oko 5.000 muškaraca, žena i djece Bošnjaka iz Bosanskog Novog, koji su se okupili u Blagaju i krenuli u Hrvatsku krajem maja 1992., a konvoj sa najmanje 11.000 ljudi otišao je u Karlovac negdje oko 23. jula 1992. godine. Od otprilike 14.000 Bošnjaka, koji su prije sukoba živjeli u Bosanskom Novom, ostalo je otprilike njih 1.000 nakon odlaska tog konvoja. (str. 202. Brđanin) (str. 157–158. Krajišnik) (str. 595–596. Karadžić, tom II)

Grupa 4: Kotor-Varoš

Među počiniocima zločina u Kotor-Varoši bili su pripadnici srpske vojske, policije i paravojnih formacija.

Vojska bosanskih Srba napala je grad Kotor-Varoš 11. i 12. juna 1992. i natjerala mnoge Bošnjake i Hrvate na bijeg u šumu, a napadanuto je i selo Vrbanjci. (str. 216. Brđanin) (str. 172. Krajišnik) (str. 121. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 471. Mladić, tom I)

Teškom artiljerijom i vazdušnim napadom atakovano je na selo Večići, dok su napadnuti i zapaljeni Hanifići, Plitska i Kotor. (str. 216. Brđanin) (str. 122. Stanišić i Župljanin) (str. 474. Mladić, tom I)

Tokom napada, kuće u Hrvaćanima su granatirane ili paljene, a napadanuto je i selo Vatrače. (str. 216. Brđanin) (str. 474. Mladić, tom I)

Oko 13. juna 1992. srpske vojne snage napale su i granatirale selo Hrvačani, u kojem su živjeli Bošnjaci, i ubili pet starijih mještana. (str. 462. Mladić, tom I)

Pripadnici srpske vojske i policije su 25. juna 1992. postrojili grupu ljudi ispred bolnice u Kotor-Varoši, gdje je došlo do ubistva. (str. 162. Brđanin) (str. 172. Krajišnik) (str. 147–148. Stanišić i Župljanin, tom I)

U naselju Kotor su 25. juna pripadnici paravojne srpske jedinice odveli grupu Bošnjaka izvan grada, tukli ih puškama, vrijedali i opljačkali, nakon čega su ubili njih šestoricu. (str. 172. Krajišnik) (str. 147. Stanišić i Župljanin, tom I)

Zaključeno je da je na putu iz Kotora prema Domu zdravlja i ispred Doma zdravlja u Kotor-Varoši ubijeno 26 muškaraca Bošnjaka. (str. 147. Stanišić i Župljanin, tom I)

Najmanje tri muškarca, Bošnjaka iz Dabovaca, ubijena su nakon što su pripadnici vojske bosanskih Srba uništili njihovo selo sredinom augusta 1992. (str. 162–163. Brđanin) (str. 121–122. Stanišić i Župljanin, tom I)

U istom periodu je ubijeno najmanje osam civila Bošnjaka u selu Hanifići koje su srpske snage okupile i usmrtile iz vatre nogororužja u mjesnoj džamiji, koja je kasnije zapaljena. (str. 163. Brđanin) (str. 122. Stanišić i Župljanin, tom I)

Sredinom augusta 1992. snage bosanskih Srba zapalile su selo Čirkići u kojem su živjeli Bošnjaci. Pritom je poginulo šest žena i jedan muškarac. (str. 163. Brđanin)

Konstatovano je da su 2. jula 1992. vojne i policijske snage ubile najmanje 30 Bošnjaka, uključujući 15 koji su bili zatočeni u kafani "Alagić", tokom napada na Vrbanjce u znak

odmazde za zasjedu koju su naoružani Bošnjaci postavili snagama VRS-a*. (str. 462. Mladić, tom I)

*Vojska Republike Srpske

Grupa od 200 muškaraca, žena i djece Bošnjaka, u novembru 1992. bježala je od neprijateljstava na području Kotor-Varoši te su odlučili pješice otici iz Večića u Travnik, ali su se predali kada su upali u zasjedu srpske vojske, te su odvedeni u školu u Grabovici i tamo zatočeni u učionice. (str. 163. Brđanin) (str. 174–175. Krajišnik) (str. 469. Mladić, tom I)

Žene i djeca su kasnije odvojeni i ukrcani u autobuse, dok je oko 150 muškaraca 4. novembra 1992. ubijeno, nakon što su zarobljeni i zatočeni u školi u Grabovici. Oni koji su ostali u školi su ubijeni. (str. 163–164. Brđanin) (str. 174–175. Krajišnik) (str. 459. Mladić, tom I)

Od tih 150 muškaraca, njih približno 120 do 130, koji su kasnije nađeni u civilnoj odjeći, bili su natjerani da se popnu u kamione i ubijeni su na jednoj poljani u Dubokoj i u Maljavi, a približno 25 ih je ubijeno u sportskoj dvorani škole. (str. 459. Mladić, tom I)

Žene i djecu zatočene u školi u Grabovici na odlasku su mještani verbalno zlostavljadi, primorali su ih da prođu kroz špalir u kojem su stajali civili koji su ih tukli. (str. 266. Brđanin)

Srpske vlasti su u Kotor-Varoši civile, pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti, držale zatočene u najmanje 14 zatočeničkih centara. (str. 174. Krajišnik)

*zgrada policije, zatvor, pilana, osnovna škola u Kotor-Varoši, srednja škola, škola u Grabovici, Alagićev ili Đevđin kafić u Vrbanjcima, fabrika "Jelšingrad", škola u Maslovarama, stari sud, Šiprage, Kozara, Dom zdravlja i benzinska pumpa u Vrbanjcima (str. 174. Krajišnik)

Uhapšeni u Kotor-Varoši su u junu i julu 1992. dovođeni u policijsku stanicu, gdje su ih tukli, primoravali da trče kroz špalir pri dolasku i udarali palicama za bejzbol, pendrecima, kundacima, šakama i nogama. (str. 267. Brđanin) (str. 128–129. Stanišić i Župljanin, tom I)

U zgradi policije zatočenici su tjerani da spolno opće, a neke od njih su policajci seksualno zlostavljadi. (str. 267. Brđanin) (str. 173. Krajišnik) (str. 129–130. Stanišić i Župljanin, tom I)

Bošnjaci i Hrvati su držani u zatočenju od kraja juna 1992. i u zatvoru u Kotor-Varoši, gdje su ih redovno tukli. Među zatočenima je bilo i žena, koje su držali odvojeno. U tri prostorije bilo je zatvoreno približno 145 muškaraca. (str. 267. Brđanin) (str. 173. Krajišnik) (str. 131. Stanišić i Župljanin, tom I)

Najmanje pet osoba je ubijeno ili su preminule od premlaćivanja u zatvoru u Kotor-Varoši. (str. 149–150. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 268. Brđanin)

Period zatočenja u zatvoru u Kotor-Varoši varirao je od oko sedam dana do 12 mjeseci, nakon čega su neki od njih premješteni na "Manjaču". (str. 291. Brđanin)

U pilani je bilo zatočeno približno 1.000 civila, više od tri stotine Bošnjaka i Hrvata – žena, djece i starijih osoba. (str. 173. Krajišnik) (str. 137. Stanišić i Župljanin, tom I)

Zatočene žene noću su izvodili srpski vojnici u maskirnim uniformama, od kojih su neki bili iz Banje Luke, a neki iz Kotor-Varoši, koji su silovali mnoge žene i djevojčice od 13 ili više godina. (str. 269. Brđanin) (str. 138. Stanišić i Župljanin, tom I)

Više muškaraca, žena i djece bošnjačke nacionalnosti je u julu ili augustu 1992. bilo zatočeno u školi u Grabovici, gdje su premlaćivani i zlostavljeni sjekirama, štapovima i vilama. (str. 173. Krajišnik)

Od 8. jula do kraja septembra 1992. srpski vojnici i snage specijalne policije tukli su i mučili neke od preko 100 Bošnjaka i Hrvata zatočenih u osnovnoj školi u Kotor-Varoši, među kojima je bilo i dječaka. (str. 173. Krajišnik)

Pripadnici vojske u junu ili julu 1992. su iz Lihovića protjerali muškarce, žene i djecu u Čejavane, a potom su žene i djecu odvojili od muškaraca, te doveli žene i djecu iz sela Šipure i Medare da im se pridruže, nakon čega su prevezeni u pilanu u Kotor-Varoši, gdje im se pridružila treća grupa žena i djece iz sela Hanifići i Čirkino Brdo i svima je bilo naređeno da se ukrcaju u autobuse za Travnik. (str. 201. Brđanin) (str. 137. Stanišić i Župljanin, tom II)

Za Travnik je otišlo još nekoliko konvoja od augusta do oktobra 1992., među kojima su bili oni iz Kotor-Varoši, Grabovice, Vrbanjaca, Večića i okolnih sela. (str. 201–202. Brđanin) (str. 127. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 488. Mladić, tom I)

Na putu za Travnik, u Skender-Vakufu, u autobus u kojem su se vozili, ušli su pripadnici paravojnih formacija i oduzeli zatočenicima preostali novac i nakit. (str. 173. Krajišnik)

Najmanje 14 vjerskih objekata i spomenika uništeno je tokom 1992. u Kotor-Varoši. (str. 176. Krajišnik) (str. 125. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 471–472. Mladić, tom I)

Grupa 5: Čelinc

Među počiniocima zločina u Čelincu navedene su srpske vojne i paravojne, kao i policijske formacije.

Srpske snage u Čelincu su tokom augusta 1992. napale nekoliko bošnjačkih sela. Kuće Bošnjaka su zapaljene i do oktobra 1992. mnoge su razorene, dok su domovi bosanskih Srba ostali netaknuti. (str. 47–48. Brđanin)

Stanovnicima sela Bašići je naređeno da 6. augusta napuste to područje, budući da im niko ne može garantovati sigurnost. (str. 47–48. Brđanin)

Sud se uvjerio da su snage bosanskih Srba granatirale i zapalile kuće i radnje Bošnjaka u gradu Čelincu, da je u mnoge od njih provaljeno i da su opljačkane. (str. 213–214. Brđanin)

U općinu su stigle razne paravojne grupe koje su pljačkale i razarale kuće, a srpski vojnici su postavili barikade u blizini bošnjačkog dijela grada Čelinca, čime su Bošnjacima ograničili kretanje. (str. 162. Krajišnik)

Najmanje pet civila bošnjačke nacionalnosti – dvije žene i tri muškarca – ubijeno je za vrijeme vojnih akcija u selu Bastaši 16. augusta 1992., a u selu Šamac zapaljene su bošnjačke kuće. (str. 163. Krajišnik)

Srpske vlasti su civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držale u zatočeništvu u Čelincu na četiri lokacije.* (str. 163. Krajišnik)

*Policjska stanica, zgrada SDK-a, škola u Čelincu, škola u selu Popovac

Kada su civili nesrpske nacionalnosti zatražili da odu, Vojna policija im to nije dozvolila, već su odvedeni u osnovnu školu u Čelincu i тамо задрžани između sedam i 15 dana. (str. 47–48. Brđanin)

Tokom 1992. razorene su džamije i islamski centar u gradu Čelincu. (str. 163. Krajišnik) (str. 223. Brđanin)

U narednom koraku svaka će grupa uz pomoć geografske karte i hronološkim principom predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se isti uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

Učenici će zajednički izdvojiti sve vrste zločina vršenih nad stanovništvom obrađenih općina (npr. protjerivanje, zatvaranje, mučenje, ubijanje, rušenje objekata) i razmatrati da li je u svakoj općini sproveden jednak scenario.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja kako prostorno tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i nabrojati imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Aktivnost 2: BIJELE TRAKE

• **Trajanje:** 30 minuta

• **Ključno pitanje:** Zašto su tjeranjem na isticanje bijelih traka ljudi u Prijedoru bili diskriminirani? Šta je to u konačnici značilo?

Na početku časa nastavnik će učenike pitati da li su čuli za pojам isticanja traka ili oznaka na odjeći, u kojem kontekstu i za šta se vežu ti događaji. Nastavnik će postaviti učenicima pitanje: Kako bi se oni osjećali i kako bi postupili ako bi im neko naredio da nose bijelu traku na vidljivom mjestu (oko mišice ruke i sl.) i šta bi to za njih značilo?

Kao drugi korak učenici će zajedno sa nastavnikom pogledati isječak iz videa sa svjedočenjem Nermine Alukić dodati u zagradi ([01:21 minut](#)).

Nakon gledanja videa zajednički trebaju odgovoriti na pitanja:

1. Ko je dobio naredbu da istakne oznaku bijele trake i plahti u Prijedoru?
2. Šta je ovaj vid identifikacije značio?
3. Da li su bijele trake značile sigurnost?
4. Možeš li na osnovu svjedočenja zaključiti kako su ljudi percipirali ovu naredbu?
5. Zbog čega je ovaj vid identifikacije predstavljao diskriminaciju?

Aktivnost 3: LOGORI

• **Trajanje:** 90 minuta

• **Ključno pitanje:** Na koji način su ugrožavane ljudske slobode tokom ratnih sukoba na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije?

Kao uvod u temu nastavnik će sa učenicima razgovarati o tome da li su se susreli sa pojmom LOGOR, šta on predstavlja i da li su čuli za neke od logora, kako logori izgledaju i za šta služe. Uvest će ih u temu dajući kontekst postojanja logora i mjesta zatočenja na prostoru Prijedora za čije osnivanje, vođenje i zločine počinjene unutar njih su donesene sudske presude.

Srpske vlasti su 1992. godine u općini Prijedor civile pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u 58 zatočeničkih i sabirnih centara, a pet od njih smatrali su se centrima za duže zatočenje – "Keraterm", "Trnopolje", "Omarska", policijska stanica u Prijedoru i komandno mjesto u Miskoj Glavi. (str. 181. Krajišnik)

Najmanje 11.000 ljudi je zatočeno u raznim zatočeničkim centrima u Prijedoru. (str. 220. Stanišić i Župljanin, tom I)

Nakon što su krajem aprila 1992. zbacili organe vlasti u općini Prijedor i izvršili niz napada na sela i područja nastanjena nesrbima, Krizni štab u Prijedoru otvorio je tri velika logora: "Omarska" – na mjestu bivšeg rudnika željezne rude površinskog kopa ispred istoimenog sela, "Keraterm" – u prostorijama fabrike keramickih proizvoda i "Trnopolje" – kompleks zgrada u istoimenom selu. (str. 6. Kvočka i ostali) (str. 9. Banović) (str. 182. Stanišić i Župljanin, tom I)

Učenici će biti podjeljeni u grupe i svaka grupa će dobiti dokumente o zločinima počinjenim u logorima kao i videomaterijale s ličnim svjedočenjima bivših zatočenika i videosnimcima napravljenim tokom ljeta 1992. godine, kada su strani novinari otkrili postojanje logora na prostoru Prijedora ostatku svijeta.

Učenici u grupama trebaju da odgovore na sljedeća pitanja:

1. Gdje se logor nalazio?
2. Ko je njime upravljaо?
3. Ko su bili zatočenici (vojnici, civilni, muškarci, žene, i sl.)?
4. U kojem periodu je logor postojao i kada je raspušten?
5. Kakvi su bili uvjeti u logoru i kako su tretirani zatočenici?
6. Koji su zločini dokumentovani u vezi sa navedenim logorom?
7. Šta saznaješ o logoru iz videosvjedočenja?
8. Koju dominantnu emociju možeš prepoznati na licima logoraša snimljenih u logorima?

Grupa 1: Keraterm

Zatočenici su u "Keraterm" počeli pristizati oko 25. maja i logor je zatvoren 5. augusta 1992. (str. 70. Stakić) (str. 188–189. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 667. Mladić, tom II)

Kroz logor "Keraterm" je prošlo više hiljada zatočenika, uglavnom Bošnjaka i Hrvata. Istovremeno je bilo zatočeno i do 1.500 ljudi. (str. 272. Brđanin) (str. 718. Karadžić, tom II) (str. 218. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 667. Mladić, tom II)

Srpske snage su ubile najmanje 190 muškaraca – Bošnjaka – u prostoriji 3 u "Keratermu" 24. i 25. jula 1992. ili približno tih datuma. (str. 728. Karadžić, tom II) (str. 589–590. Mladić, tom II) (str. 62–63. Stakić) (str. 29. Sikirica i ostali) (str. 61. Stakić) (str. 215–216. Stanišić i Župljanin, tom I)

Konstatovano je da su 25. jula 1992., ili oko tog datuma, stražari, pripadnici policije i vojske natjerali zatočenike u logoru "Keraterm" da utovare leševe u kamion i da ih istovare iz

njega, očiste prostoriju broj 3 i prostor oko nje na kojem su zatočenici bili ubijeni. (str. 743. Mladić, tom II) (str. 30. Sikirica i ostali) (str. 215–216. Stanišić i Župljanin, tom I)

Zatočenici u logoru "Keraterm" bili su podvrgnuti užasnom zlostavljanju. Veliki broj njih je svakodnevno premlaćivan i danju i noću, a premlaćivanja su vršili stražari i drugi koji su ulazili u logor. Neki od prozvanih se više nisu vratili, a oni koji jesu, bili su u modricama. (str. 73. Stakić) (str. 273. Brđanin) (str. 10–11. Banović) (str. 6. Sikirica i ostali) (str. 216. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 724. Karadžić, tom II) (str. 652. Mladić, tom II)

Ubijeno je nekoliko osoba u "Keratermu", neke od njih su na smrt premlaćene. (str. 6. Sikirica i ostali) (str. 11. Banović) (str. 216. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 724. Karadžić, tom II) (str. 618. Mladić, tom II)

U logoru "Keraterm" su konstatovana silovanja. (str. 74. Stakić) (str. 184. Brđanin) (str. 35. Kvočka i ostali) (str. 28. Sikirica i ostali) (str. 724. Karadžić, tom II) (str. 652. Mladić, tom II)

Pretresno vijeće se uvjerilo da su 5. augusta 1992. zatočenici iz logora "Keraterm" i "Omarska" ukrcani u autobuse koji su krenuli prema Sanskom Mostu. Iz "Keraterma" je prozvano najmanje 120 ljudi. Putem su nekolicinu njih ubili nepoznati bosanski Srbi, a konstatovano je da ih je najmanje 126 ubijeno. Nekoliko leševa je pronađeno na području mjesta zvano Hrastova Glavica. (str. 169. Brđanin) (str. 63–64. Stakić) (str. 604–605. Mladić, tom II) (str. 713. Karadžić, tom II)

Pogledati isječak iz videomaterijala o logoru "Keraterm" i dio izvještaja predsjedavajućeg Sudskog vijeća Alphonsa Orieja o zločinima u logoru "Keraterm" ([11:08](#) minut).

Grupa 2: Omarska

Logor "Omarska" je otvoren krajem maja i početkom augusta 1992., nakon što su ga obišli strani novinari. (str. 166–167. Brđanin) (str. 50–53. Stakić) (str. 192. Stanišić i Župljanin, tom I)

Zatočenike su čuvali policija i vojska. (str. 51. Stakić) (str. 218. Stanišić i Župljanin, tom I)

U ljetu 1992. godine, u "Omarskoj" je bilo oko 3.000 zatočenika, uglavnom muškaraca Bošnjaka, a među zatočenim je bilo najmanje 30 žena. (str. 270. Brđanin) (str. 184–185. Krajišnik) (str. 194. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 699. Karadžić, tom II) (str. 742. Mladić, tom II)

Mnoga ubistva i premlaćivanja u logoru "Omarska" izvršena su u objektu poznatom pod nazivom "bijela kuća". (str. 166. Brđanin) (str. 72. Stakić) (str. 14–15. Tadić) (str. 184–185. Krajišnik) (str. 742. Mladić, tom II)

U logoru "Omarska" je 20. jula 1992., ili približno tog datuma, ubijeno najmanje 150 ljudi koji su dovedeni sa područja Brda. (str. 63. Stakić) (str. 713. Karadžić, tom II) (str. 608. Mladić, tom II) (str. 31. Kvočka i ostali)

U jednom incidentu u julu 1992. logorski stražari tokom noći pogubili su 18 osoba. (str. 216. Stanišić i Župljanin, tom I)

U "Omarskoj" su zatočenike sistematski tukli prilikom dolaska u logor, a premlaćivanja su se vršila predmetima svim vrsta, danju i noću. Tukli su i zatočene žene, dok su u nekim slučajevima premlaćivanja bila tako teška da su im posljedice bile teške povrede, trajno unakaženje ili smrt. (str. 271–272. Brđanin) (str. 17. Kvočka i ostali) (str. 52. Stakić) (str. 184–185. Krajišnik) (str. 216. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 600–601. Mladić, tom II)

Slučajevi seksualnog zlostavljanja i silovanja u logoru "Omarska" bili su česti. (str. 185. Brđanin) (str. 34. Kvočka i ostali) (str. 195. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 710. Karadžić, tom II)

Krajem jula 1992. iz logora "Omarska" izvedene su najmanje 44 osobe, kojima je rečeno da idu ka Bosanskoj Krupi na razmjenu, te su ukrcane u autobus. Njihova tijela su kasnije ekshumirana iz jame Lisac. (str. 63. Stakić) (str. 709. Karadžić, tom II)

Tri zatočenika, nakon što su u augustu 1992. godine prevezena iz logora "Omarska" u Prijedoru u logor "Manjača", umrla su od gušenja kada je uključeno grijanje, a zatočenici su morali provesti noć u autobusu. (str. 199. Stanišić i Župljanin, tom I)

Pogledati isječak iz videomaterijala o logoru "Omarska" i svjedočenje Rezaka Hukanovića ([11:10](#) minut). i Nihada Hadžića ([12:13](#) minut). Posebno obratiti pažnju na originalne snimke iz logora koje su napravile TV ekipe tokom augusta 1992. godine.

Grupa 3: Trnopolje

Logor "Trnopolje" funkcionišeao je najmanje od 26. maja 1992. do kraja septembra 1992., premda su neki ljudi u njemu ostali i duže. U jednom trenutku je u logoru bilo približno 8.000 zatočenika, a do kraja augusta 1992. je bilo zatočeno do 4.000 ljudi. Zatočenici su bili civilni, Bošnjaci i bosanski Hrvati, uključujući žene i djecu. (str. 700. Mladić, tom II) (str. 732. Karadžić, tom II) (str. 700. Mladić, tom II)

Poslije napada bosanskih Srba na Kozarac krajem maja 1992. godine, stanovnici tog mjesta, uglavnom žene i djeca, sa samo nekoliko vojno sposobnih muškaraca, dovedeni su u "Trnopolje". (str. 200. Stanišić i Župljanin, tom I)

Utvrđeno je da je u logoru "Trnopolje" bilo ubistava, iako manjeg broja u odnosu na "Keraterm" i "Omarsku", da je veliki broj zatočenika umro od posljedica batinanja nakon što su ih stražari premlatili, kao i da je najmanje 20 zatočenika izvedeno iz logora i ubijeno. (str. 68. Brđanin) (str. 70. Stakić) (str. 203. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 737–738. Karadžić, tom II) (str. 614. Mladić, tom II)

Zatočenici su morali kopati grobove i pokopavati tijela ubijenih u i oko logora u periodu od maja do oktobra 1992. (str. 184. Brđanin) (str. 742. Mladić, tom II)

Premlaćivanja u logoru su vršili stražari, a zatočenike su tukli i ljudi izvana koji su dolazili u logor, a stražari nisu činili ništa da ih u tome spriječe. (str. 274. Brđanin) (str. 188. Kvočka i ostali) (str. 75. Stakić) (str. 202. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 701. Mladić, tom II)

Utvrđeno je da je u logoru "Trnopolje" bilo silovanja, a vojnici su jedne prilike izveli maloljetne djevojke i silovali ih u kamionu na putu za Kozarac. (str. 76. Stakić) (str. 184–185. Brđanin) (str. 219. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 701. Mladić, tom II)

Zaključeno je da su snage bosanskih Srba držale u zatočenju nesrpske civile, uključujući žene i jednog maloljetnika u zgradbi SJB-a Prijedor, približno od 26. maja do 24. juna 1992., a zatočenici su teško premalačivani i držani u lošim uslovima prije prebacivanja u druge logore. (str. 699. Karadžić, tom II) (str. 275. Brđanin) (str. 61. Stakić)

U domu Miska Glava bio je logor čije osoblje su bili pripadnici TO-a* gdje je bilo zatvoreno približno 114 Bošnjaka koje su srpski vojnici premalačivali, nakon čega su prebačeni na stadion u Ljubiji. (str. 274–275. Brđanin) (str. 76. Stakić) (str. 218. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 749. Karadžić, tom II) (str. 703–704. Mladić, tom II)

*Teritorijalna odbrana

U kasarni JNA u Prijedoru bilo je zatočeno najmanje 30 muškaraca Bošnjaka, a zatočenike su čuvali srpski vojnici. (str. 275. Brđanin)

Pogledati isječak iz videomaterijala o logoru "Trnopolje" i svjedočenje Suade Elezović ([16:24](#) minut) i Nermine Alukić ([01:21](#) minut). Posebno obratiti pažnju na originalne snimke iz logora koje su napravile TV ekipe tokom augusta 1992. godine.

Grupa 4: Manjača

Vlasti bosanskih Srba su sredinom maja 1992. osnovale logor na planini Manjača nedaleko od Banje Luke, u kojem su držani i gotovo isključivo civilni Bošnjaci i Hrvati, uglavnom sa područja Kozarca i Sanske doline. Logor je vodila vojska, a zatočenike većinom dovodila policija. (str. 165. Brđanin) (str. 60–61. Stanišić i Župljanin, tom I)

Od 3. juna do 18. decembra 1992. stražari u logoru "Manjača" bili su pripadnici VRS-a i SJB-a* (str. 192–193. Mladić, tom I)

*Vojska Republike Srpske

*Stanica javne bezbjednosti

U jednom trenutku, na "Manjači" je bilo zatočeno približno 3.640 muškaraca, a većina su bili civili koji nikad nisu učestvovali ni u kakvim borbama. (str. 252. Brđanin) (str. 144. Krajišnik) (str. 557–558. Karadžić, tom II) (str. 208. Mladić, tom I)

Zatočenici su od trenutka dolaska u "Manjaču" bili redovno premlaćivani tokom saslušanja u spavaonicama i samicama gdje su ih udarali pendrecima, drvenim motkama, kundacima pušaka i električnim kablovima. (str. 65., 66. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 566., 567. Karadžić, tom II) (str. 232–234. Mladić, tom I)

Više zatočenika je od juna do novembra 1992. u logoru "Manjača" umrlo od posljedica batinanja ili sporadičnih ubistava. (str. 165. Brđanin) (str. 65., 66. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 580. Karadžić, tom II) (str. 192., 193. Mladić, tom I)

Veliki broj zatočenika je u junu 1992. na "Manjaču" dovezen iz Ključa, a više stotina osoba je premješteno iz zatvora u Staroj Gradišci u Hrvatskoj. (str. 559., 560. Karadžić, tom II)

Autobusi sa otprilike 150 zatočenila iz Osnovne škole "Hasan Kikić" u Sanskom Mostu su 6. juna 1992. stigli u logor "Manjača", gdje su ih po dolasku policajci iz Sanskog Mosta pretukli, a kasnije i ubili najmanje šest zatvorenika. (str. 168., 169. Brđanin) (str. 574. Karadžić, tom II) (str. 177. Mladić, tom I)

U logor "Manjača" je 7. jula 1992. iz "Betonirke" u zaključanim prikolicama stigla grupa od otprilike 64 zatočenika, a zbog vrućine, skučenog prostora i višesatne vožnje, više od 20 zatvorenika je preminulo. (str. 168., 169. Brđanin) (str. 73. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 577. Karadžić, tom II) (str. 182. Mladić, tom I)

Srpske snage su 6. augusta 1992. iz grupe zatočenika koja je iz "Omarske" stigla pred kapiju "Manjače" odvojile najmanje osmoricu ili devetoricu Bošnjaka i Hrvata i ubile ih. (str. 578. Karadžić, tom II)

Zatočenike na "Manjači" stražari su prisiljavali da obavljaju teške fizičke poslove. (str. 289. Brđanin) (str. 565. Karadžić, tom II) (str. 248. Mladić, tom I)

Logor "Manjača" je zatvoren tek 16. decembra 1992. Neki zatočenici su pod pokroviteljstvom Crvenog krsta prebačeni u Hrvatsku, neki su premješteni u logor "Batković" u Bijeljini, a neki su pušteni na slobodu. (str. 147. Krajišnik) (str. 572., 573. Karadžić, tom II) (str. 210. Mladić, tom I)

Pogledati isječak iz videomaterijala o logoru "Manjača" i svjedočenje Mehmeda Begića ([18:08](#) minut) i Sadmira Alibegovića ([19:38](#) minut). Posebno obratiti pažnju na originalne snimke iz logora koje su napravile TV ekipe tokom augusta 1992. godine.

U nastavku aktivnosti svaka grupa treba predstaviti rezultate svoje analize. Učenici i nastavnik zapisuju ključne pojmove na tabli radi poređenja.

U završnom dijelu časa od ključnih pojmoveva trebalo bi izdvojiti one koji se dovode u vezu sa ugrožavanjem ličnih sloboda ljudi te odgovoriti na ključno pitanje: Na koji način su ugrožavane ljudske slobode tokom ratnih sukoba na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije?

Učenici trebaju dati svoje mišljenje kako su se osjećali dok su iščitavali dokumente i gledali svjedočenja preživjelih logoraša, te zajednički mogu diskutirati o sljedećim pitanjima:

1. Zašto su njihova svjedočenja bitna?
2. U kojoj mjeri su njihova svjedočenja bila značajna za presude Međunarodnog krivičnog suda?
3. Zašto je važno da učimo o ovim temama?

Aktivnost 4: PREŽIVJELI SMRT

• **Trajanje:** 45 minuta

• **Ključno pitanje:** Zbog čega lične priče i svjedočenja približavaju događaje i ratne zločine?

Učenici će tokom ove aktivnosti imati priliku pogledati nekoliko svjedočenja pojedinaca koji su preživjeli masovna strijeljanja i pogubljenja na prostoru Prijedorsko-banjalučke regije. Nastavnik će na početku aktivnosti razgovarati sa učenicima na temu ličnih svjedočenja i zašto su ona bitna, kakav utisak ostavljaju, šta prenose i sl. Učenici će zatim pogledati sljedeća videosvjedočenja:

1. Svjedočenje Seada Sušića iz Čarakova ([2:12](#) minut)
2. Svjedočenje Nermina Karagića iz Ljubije ([3:47](#) minut)
3. Svjedočenje Zijada Bačića iz Zecova ([7:53](#) minut)
4. Svjedočenje Husije Jakubovića iz Prijedora ([9:30](#) minut)
5. Svjedočenje Senada Zeca iz Kotor-Varoši ([21:17](#) minut)

Nakon gledanja videomaterijala učenici trebaju da zapišu šta je na njih ostavilo najveći dojam, koji dio svjedočenja im je bio najupečatljiviji, kakve emocije su se javile tokom gledanja videa.

Nakon što svi iznesu svoje refleksije, nastavnik će u svrhu zaključne diskusije postaviti sljedeća pitanja:

- Zašto su njihova svjedočenja bitna?
- U kojoj mjeri su njihova svjedočenja bila značajna za presude Međunarodnog krivičnog suda?
- Zašto je važno da učimo o ovim temama?

Aktivnost 5: **PRESUDE I KAZNE**

• **Ključno pitanje:** Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

• **Plan aktivnosti:** Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za što su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Činjenice koje je Međunarodni sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) utvrdio za Prijedorsko-banjalučku regiju utvrđene su u 12 presuda, što je najveći broj predmeta koji tretiraju pojedine regije. Svih 12 presuda obuhvataju grad Prijedor i ovo područje je najviše tretirano u Haškom tribunalu.

U presudama Dušku Tadiću, Mići Stanišiću i Stojanu Župljaninu, Milomiru Stakiću, Dušku Sikirici i ostalima (Sikirica, Damir Došen i Dragan Kolundžija), Biljani Plavšić, Darku Mrđi, Ratku Mladiću, Miroslavu Kvočki i ostalima (Kvočka, Dragoljub Prcać, Milojica Kos, Mlađo Radić i Zoran Žigić), Momčilu Krajišniku, Radovanu Karadžiću, Radoslavu Brđaninu i Predragu Banoviću, nađene su utvrđene činjenice za ovu regiju.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti i razlike, te međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

Regija 7

KRAJINA

NASLOV	<u>Zločini na prostoru Krajine</u>
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, progon, Srpske vojne snage, milicija, paravojne formacije, Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Drvar, Ključ, Sanski Most, odvođenje stanovništva, zarobljavanje, strijeljanje, logori, mučenja, ubistva
KLJUČNA PITANJA	Koji su sve i na koji način izvršeni zločini na prostoru krajine? Postoje li sličnosti u realizaciji zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudske presude koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru krajine tokom 1992. godine, što je period na koji se odnose obradene presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Utvrđivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru općina Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Drvar, Ključ, Sanski Most, utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama MKSJ-a. Analiziranje događaja zločina na prostoru Krajine 1992. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama MKSJ-a te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama MKSJ-a. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudske postupke i sudske presude za počinjene zločine.
ISHODI UČENJA	Učenici će: <ul style="list-style-type: none">- Navesti ključne događaje koristeći se se bazom podataka kao izvorom informacija (istorijski izvor).- Interpretirati događaje koristeći se informacijama iz usmene historije (svjedočenja) analizirajući ih i odgovarajući na pitanja.- Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato.- Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima.- Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora.- Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama.- Razvijati komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje.- Razviti vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.

IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN https://ratnizlocin.detektor.ba/krajina/
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju trebaju odgovoriti na pitanja: Šta je najbitnije što sam naučio/la u okviru ove teme? Zašto mi je to bitno? – 5 minuta

Aktivnost 1: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA

• **Ključno pitanje:** Koji su oblici zločina i na koji način počinjeni na prostoru regije Krajina činjenično utvrđeni na osnovu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju? U kojim dijelovima su navedeni zločini počinjeni?

• **Trajanje:** 90 minuta

• **Plan aktivnosti:** Nastavnik će na osnovu uvodnog teksta iz baze iznijeti kontekst dešavanja koji se odnosi na regiju Krajina.

U ovoj regiji su obuhvaćeni zločini počinjeni u općinama Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Drvar, Ključ i Sanski Most. Općine Sanski Most i Ključ su obuhvaćene sa svih šest presuda, a ostale samo presudama Brđaninu i Krajišniku.

Haški tribunal je zločine počinjene u ovoj regiji obuhvatio za 1992. godinu, odnosno od aprila 1992., kada počinju granatiranja i kada Srbi preuzimaju vlast, do početka novembra iste godine, kada je ubijeno devet Hrvata iz sela Škrljevita kod Sanskog Mosta.

Baza sadrži više od 200 utvrđenih sudskih činjenica u šest presuda za ovih pet općina.

Tretirana su djela prema zatočenicima iz Ključa i Sanskog Mosta koji su prevezeni u drugu regiju, odnosno logor "Manjača" na području Banje Luke.

Žrtve zločina u ovoj regiji bili su civilni bošnjačke i hrvatske nacionalnosti.

Namjera sažetaka utvrđenih činjenica je tačno prenošenje zaključaka sudskih vijeća, koji nekada i zbog prijevoda mogu biti različiti u jezičkom i smislu korištenja različitih termina.

Tako se za termin "srpske snage" u presudi u predmetu Brđanin, u opisu skraćenica navodi da se radi o vojsci bosanskih Srba, paravojnim snagama, teritorijalnoj odbrani, policijskim jedinicama i civilima koje su te snage naoružale.

Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na jednu općinu.

1. Tokom čitanja tekstova učenici trebaju podvući i izdvojiti sve oblike zločina koji se navode.
2. Izdvojiti nazive mjesta, sela koji se navode u dokumentu i pokušati ih pronaći na karti.
3. Izdvojiti najvažnije događaje i hronološki ih poredati.
4. Na osnovu teksta izdvojiti ko je odgovoran za zločin kako je navedeno u presudama.
5. Na osnovu pročitanog materijala sastaviti i kreirati naslovnicu stranice novina ili portala sa najvažnijim vijestima i događajima koji su se desili na prostoru određene općine.

Grupa 1: Sanski Most

Kao počinci zločina u Sanskom Mostu navedeni su pripadnici vojske (Jugoslovenska narodna armija i Vojska Republike Srpske), policije i paravojnih formacija, kojih je u ovoj regiji bilo nekoliko, ali i civili koji su učestvovali u premlaćivanju zatočenika.

U martu i aprilu 1992., srpske snage, uključujući vojnike Šeste krajške brigade JNA* i srpsku policiju, postavile su kontrolne punktove po Sanskom Mostu i oko nesrpskih sela, gdje su provjeravali Bošnjake koji su tu prolazili. Krizni štab je uveo policijski sat, zabranivši kretanje noću. (str. 871. Mladić, tom II) (str. 194. Krajišnik) (str. 769. Karadžić, tom II)

*Jugoslovenska narodna armija

Srpske snage su 19. aprila 1992. napale zgradu općine u Sanskom Mostu. (str. 193–194. Krajišnik) (str. 233. Stanišić i Župljanin, tom I)

Sredinom aprila 1992. pripadnici SOS-a* su, uz podršku SDS-a* – naoružani automatskim oružjem i obučeni u maskirne uniforme – razorili 28 radnji i restorana u vlasništvu Bošnjaka i Hrvata na području Sanskog Mosta, a kulminacija je uslijedila od 20. do 25. maja, kada su zabilježene 44 eksplozije.

Ti napadi i druga djela zastrašivanja dovela su do toga da su mnogi stanovnici bošnjačke i hrvatske nacionalnosti otišli iz općine. (str. 193–194. Krajišnik) (str. 233–234. Stanišić i Župljanin, tom I)

*SOS – Srpske odbrambene snage, paravojna formacija

*Srpska demokratska stranka

Srpske snage su krajem maja 1992. granatirale Sanski Most, zaselak Okreč, te bošnjačka naselja – Mahalu, Muhiće i Otoku. Srpski vojnici su natjerali stanovnike Mahale da se okupe na jednom igralištu, nakon čega su granatirali naselje i djelimično razorili kuće i lokalnu džamiju. (str. 194–195. Krajšnik) (str. 239. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 775. Karadžić, tom II) (str. 856. Mladić, tom II)

Konstatovano je da je u periodu od 12. maja do juna 1992. naselje Mahala opljačkala lokalna policija i SOS Sanskog Mosta. (str. 868–869. Mladić, tom II)

Većinski bošnjačko selo Pobriježje je granatirano 26. maja 1992., a među napadnutim selima su bili i Čirkići. (str. 864–865. Mladić, tom II)

Selo Trnova, koje se nalazi približno dva do tri kilometra sjeverno od Sanskog Mosta, granatirale su srpske snage 26. maja 1992. godine. (str. 238. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 775. Karadžić, tom II)

Srpske snage su 27. maja 1992. počele granatirati selo Hrustovo, u kojem su živjeli skoro isključivo Bošnjaci. Iako je 30. maja stanovništvo odlučilo predati oružje, granatiranje se nastavilo, a granatirani su i Lukavice i Begići, gdje su opljačkane i zapaljene kuće. (str. 195. Krajšnik) (str. 219. Brđanin) (str. 240. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 775–778. Karadžić, tom II) (str. 853. Mladić, tom II)

Bošnjačko selo Vrhopolje su 28. maja 1992., ili približno tog datuma, granatirale srpske snage. (str. 196. Krajšnik) (str. 775. Karadžić, tom II)

Najmanje 15 članova porodice Merdanović, od kojih su većina bile žene i djece, ubijeno je u garaži u Kukavicama, zaseoku Hrustova, 31. maja 1992. kada su pripadnici Vojske bosanskih Srba počeli vikati i pucati po garaži, a zatim i uspaničene civile koji su pokušali izaći napolje. (str. 158–159. Brđanin) (str. 781–782. Karadžić, tom II) (str. 831–832. Mladić, tom II)*

*kod Mladića u presudi stoji da je ubijeno više od 30 ljudi u garaži u Hrustovu

Srpski vojnici su preživjele sproveli iz garaže u Kukavicama – zajedno s približno 200 stanovnika susjednih sela – u zaselak Kljevce, gdje su ih držali zatočene na raznim lokacijama prije nego što su ih autobusom i vozom prevezli u Doboj, gdje im je naređeno da sami nađu put do teritorije pod kontrolom Bošnjaka. (str. 195–196. Krajšnik) (str. 240–241. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 893. Mladić, tom II)

U Vrhopolju je 31. maja 1992. ubijeno najmanje 28 muškaraca, koji su prethodno u Begićima odvojeni od žena i djece te povedeni prema vrhopolskom mostu, gdje im je naređeno da skaču u Sanu, nakon čega su vojnici na njih otvarali vatru. Na putu od Begića od mosta u Vrhopolju ubijena su četvorica muškaraca. (str. 158. Brđanin) (str. 196. Krajšnik) (str. 778–781. Karadžić, tom II) (str. 828–829. Mladić, tom II)

Oko 17 muškaraca, koji su dovedeni iz garaže "Betonirke", ubijeno je 22. juna 1992., kada su kopali rupu u potoku ispod Krive ceste kod Partizanskog groblja u Sanskom Mostu. (str. 159. Brđanin) (str. 794. Karadžić, tom II) (str. 198. Krajišnik)

U zaseoku Kenjari je 27. juna, ili približno tog datuma, uhapšeno 20 muškaraca bošnjačke nacionalnosti – ispitano i odvedeno u jednu kuću u zaseoku Blaževići u koju su vojnici ubacili eksploziv, a potom otvorili vatru iz pušaka na one koji su pokušali pobjeći. Tijela mrtvih su vraćena u kuću, koja je zapaljena. Konstatovano je da je ubijeno 18 muškaraca. (str. 196. Krajišnik) (str. 241. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 782–783. Karadžić, tom II) (str. 835–837. Mladić, tom II)

U noći sa 27. na 28. juli 1992. godine, Srbi, članovi SDS-a iz sela Podlug, izvršili su prepad na susjedno selo Pobriježje, u kojem su većinom živjeli Bošnjaci, pucali su po selu i otimali imovinu. (str. 241. Stanišić i Župljanin, tom I)

Pripadnici Vojske bosanskih Srba su 1. augusta 1992. u zaseoku Budim u mjestu Lukavice ubili 14 članova porodice Alibegović – sve nenaoružane civile. Žrtve su ustrijeljene iz automatskog oružja s male udaljenosti. (str. 159–160. Brđanin) (str. 195. Krajišnik) (str. 241. Stanišić i Župljanin, tom II) (str. 784. Karadžić, tom II) (str. 841. Mladić, tom II)

Pripadnici srpskih paravojnih snaga su početkom novembra 1992. ubili devet muškaraca, većinom bosanskih Hrvata u šumi Glamošnica, koje su prethodno okupli u selu Škrljevita. (str. 160. Brđanin) (str. 242. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 786. Karadžić, tom II) (str. 847. Mladić, tom II)

U oktobru ili novembru 1992., grupa u kojoj je bilo od šest do 30 rezervista napala je sela Trnova i Skucani Vakuf, a tom prilikom su bacali bombe u dvorišta kuća i eksploziv na kuće u vlasništvu Bošnjaka, te digli u vazduh džamije u ovim mjestima, kao i katoličku crkvu u Staroj Rijeci. (str. 866. Mladić, tom II)

Grupa 2: Sanski Most – zatočenja

Srpske vlasti su 1992. godine u općini Sanski Most civile, pretežno hrvatske i bošnjačke nacionalnosti, držale zatočene u 16 zatočeničkih centara. (str. 199. Krajišnik)*

*zgrada policije u Sanskom Mostu, sala Osnovne škole "Hasan Kikić", garaže "Betonirke", hala fabrike "Krings", vojna garaža, sportska dvorana "Krkojevci", zgrada policije u Lušci Palanci, zatvor "Sana", Osnovna škola "Narodni front", Kamengrad, Osnovna škola u Gornjoj Mahali, kuća Sime Miljuša, "Keramika", Lufani, Podvidača i škola u Kozici

Počev od 27. maja 1992., civile Bošnjake i Hrvate pripadnici civilne i vojne policije bosanskih Srba lišavali su slobode i zatvarali u zatočeničke objekte u Sanskom Mostu, što je trajalo približno do kraja augusta 1992. godine. (str. 277. Brđanin)

Neke od tako zatočenih ljudi prvo bi odveli u zgradu policije u Sanskom Mostu i ispitivali, gdje su neki proveli i do tri mjeseca, a tu su dovođeni ljudi iz ostalih zatočeničkih objekata u ovoj općini. Zatočenici su, tokom i mimo ispitivanja, premlaćivani kundacima, električnim kablovima, motkama, nogama i šakama. (str. 277–278. Brđanin) (str. 197–198. Krajišnik) (str. 787–789. Karadžić, tom II)

Pored vojnika i policajaca, zatočenike u zgradi policije su redovno žestoko tukli i obični građani, a tu su držani i istaknuti politički rukovodioci. (str. 197–198. Krajišnik) (str. 790–791. Karadžić, tom II)

Krizni štab općine Sanski Most otvorio je početkom maja 1992. zatvorenički centar u "Betonirki", hali fabrike "Krings", kao i u sportskoj dvorani "Hasan Kikić" gdje je, prema informacijama bosanskih Srba, u ta tri objekta bilo 1.655 zatočenih, od čega više od 1.500 Bošnjaka, a ostali su bili Hrvati. (str. 197. Krajišnik) (str. 246. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 786. Karadžić, tom II)

U garaži "Betonirke" bilo je zatočeno otprilike 120 zatvorenika, bosanskih Hrvata i Bošnjaka iz Sanskog Mosta, te nešto Roma, svi su bili civilni – a sa izuzetkom jednog 15-godišnjeg dječaka – svi su imali od 20 do 65 godina. (str. 279. Brđanin) (str. 792. Karadžić, tom II)

Premlaćivanja su bila strahovito česta praksa u garažama fabrike "Betonirka", gdje su zatočene tukli kablovima, nogama od stola, ašovima i nogama, neki put su premlaćivanja bila selektivna, ali u većini slučajeva za premlaćivanje su zatočeni birani nasumično. (str. 279. Brđanin) (str. 198. Krajišnik) (str. 793. Karadžić, tom II)

Dužina boravka zatočenika u garažama fabrike "Betonirka" varirala je od tri dana do više od mjesec dana, dok je u jednoj garaži u prosjeku bilo zatvoreno otprilike 30 osoba. Postojale su tri garaže i sve su bile male. (str. 296. Brđanin) (str. 252. Stanišić i Župljanin, tom I)

Više stotina ljudi, uključujući 200 muškaraca dovedenih iz Ključa, dovedeno je u fiskulturnu dvoranu Osnovne škole "Hasan Kikić", gdje su bili zadržani približno tri ili četiri dana i gdje su vršena premlaćivanja. (str. 280. Brđanin) (str. 260. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 795–796. Karadžić, tom II)

Početkom jula 1992., svi Bošnjaci iz Hrustova, Trnopolja i Kamička, koji su se sklonili u osnovnu školu u Tomini, odvedeni su u halu fabrike "Krings" u Sanskom Mostu, gdje su zatočeni sa još 600 osoba, a srpski policajci su ih tukli pendrecima i puškama. (str. 199. Krajišnik) (str. 799. Karadžić, tom II)

Jednog Bošnjaka, zatočenog u hali "Krings", u julu 1992. je nasmrt pretukla srpska policija. (str. 197. Krajišnik) (str. 799. Karadžić, tom II)

Približno 900 zatočenika iz zatočeničkih centara u Sanskom Mostu je, po naredenju Kriznog štaba, poslano u logor "Manjača" u Banjoj Luci, a 600 je oslobođeno. (str. 197. Krajšnik)

Autobusi sa otprilike 150 zatočenika iz Osnovne škole "Hasan Kikić" u Sanskom Mostu su 6. juna 1992. stigli u logor "Manjača", gdje su ih po dolasku pretukli policajci iz Sanskog Mosta, a kasnije i ubili najmanje šest zatvorenika. (str. 168–169. Brđanin) (str. 574. Karadžić, tom II) (str. 177. Mladić, tom I)

U logor "Manjača" je 7. jula 1992. iz "Betonirke" – u zaključanim prikolicama – stigla grupa od otprilike 64 zatočenika, a zbog vrućine, skučenog prostora i višesatne vožnje, više od 20 zatvorenika je preminulo. (str. 168–169. Brđanin) (str. 73. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 577. Karadžić, tom II) (str. 182. Mladić, tom I)

Zatočenici iz logora "Keraterm" i "Omarska" su 5. augusta 1992. ukrcani u autobuse koji su krenuli prema Sanskom Mostu, a putem su nepoznati bosanski Srbi ubili nekolicinu njih, dok su leševi pronađeni na području zvano Hrastova Glavica. (str. 169. Brđanin)

U Sanskom Mostu je u istom periodu ubijeno najmanje 1.500 ljudi. (str. 18. Plavšić)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima. (str. 261. Stanišić i Župljanin, tom I)

Poslije granatiranja Sanskog Mosta i okolnih sela u maju 1992., pripadnici vojske i policije bosanskih Srba počeli su pljačkati i paliti bošnjačke kuće i poslovne prostore. (str. 218–219. Brđanin) (str. 240. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 864–869. Mladić, tom II)

U periodu od maja do augusta 1992. iz općine je otišlo oko 3.000 Bošnjaka i Hrvata, a od 16. augusta 1992. SJB* je odobrio molbe 12.000 ljudi, uglavnom bošnjačke nacionalnosti, koji su željeli, a nisu mogli, otići iz općine. (str. 883. Mladić, tom II) (str. 200. Brđanin)

*Stanica javne bezbjednosti

U augustu i septembru 1992. barem tri konvoja, koja su organizovala općinske vlasti bosanskih Srba i koja su bila pod pratinjom civilne i Vojne policije bosanskih Srba, prevezla su ukupno najmanje 6.100 Bošnjaka iz općine Sanski Most u Travnik. (str. 894. Mladić, tom II)

Godine 1992. iz općine Sanski Most otišli su skoro svi Bošnjaci. (str. 889. Mladić, tom II) (str. 260. Stanišić i Župljanin, tom I)

Tokom 1992. je teško oštećeno ili potpuno razoreno 20-ak vjerskih bošnjačkih i katoličkih spomenika u općini Sanski Most. (str. 196. Krajšnik) (str. 258. Stanišić i Župljanin, tom II) (str. 801–802. Karadžić, tom II) (str. 864–865. Mladić, tom II) (str. 225. Brđanin)

Grupa 3: Ključ

Među počiniocima zločina počinjenih na području Ključa, prema haškim presudama, navedene su srpske snage – vojska (Jugoslovenska narodna armija i Vojska Republike Srpske), policija, paravojne formacije i civili koji su učestvovali u hapšenju i premlaćivanju zatočenih sugrađana.

Početkom 1992. povećan je broj vojnika koji su se nalazili u općini, a neke paravojne grupe, uključujući "Crvene beretke", došle su u Ključ negdje u novembru 1991., dok su druge grupe, kao što su "Beli orlovi", stigle u februaru 1992. (str. 607. Karadžić, tom II)

Do porasta nasilja na području Ključa došlo je u martu i aprilu 1992. kada su pijani srpski vojnici, koji su se vraćali s fronta, pucali po selima. (str. 95–96. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 608. Karadžić, tom II)

U Ključu je 5. maja 1992. uveden policijski sat. Šesta krajiska brigada u sadejstvu sa drugim vojnim jedinicama je 7. maja 1992. zauzela grad i preuzela kontrolu nad svim važnim lokacijama i raskrsnicima u gradu, a srpska vojska, paravojne snage i srpska milicija nastavile su silom preuzimati vlast u drugim selima u općini. (str. 96. Stanišić i Župljanin, tom I)

Do kraja maja 1992. većina Bošnjaka u Ključu je otpuštena ili je trebala uskoro biti otpuštena s posla. (str. 611. Karadžić, tom II)

Nakon razoružavanja policajaca bošnjačke nacionalnosti, srpska policija je 25. maja 1992. postavila kontrolni punkt između većinski bošnjačkih sela Biljani i Sanica. Bošnjacima je izuzetno ograničena sloboda kretanja, u Krasuljama je došlo do oružanog sukoba, a svim stanovnicima te općine, koji su u tom trenutku bili u sastavu naoružanih jedinica, uključujući "Bele orlove", naređeno je da se stave pod komandu odbrambenih operativnih snaga Ključa. (str. 166–167. Krajšnik)

Počev od 27. maja, srpske snage su napale bošnjačka područja općine Ključ, a kada su te operacije započele, pripadnici srpskih snaga su prikupljali oružje iz bošnjačkih sela, uključujući Pudin Han, Velagiće, Krasulje, Biljane, Sanicu i Kamičak. Od bosanskih Srba nije traženo da predaju svoje oružje. (str. 616. Karadžić, tom II)

Vojska je krajem maja 1992., zajedno sa drugim jedinicama, ulazila u sela ili ih napadala, a među kojima su bili Hadžići i Pudin Han, dok su vojska i paravojne formacije u dva navrata pretraživale selo Biljane krajem maja i juna 1992. (str. 167–168. Krajšnik) (str. 98. Stanišić i Župljanin, tom I)

U napadu krajem maja 1992. na Pudin Han i Hadžiće, uništene su sve kuće u Gornjim Hadžićima. (str. 438. Mladić, tom I)

Prije isteka ultimatuma za predaju oružja krajem maja 1992., počelo je granatiranje Pudin Hana sa mjesta pod kontrolom bosanskih Srba, uslijed kojeg su poginula najmanje tri civila iz ovog mjesta. (str. 160. Brđanin) (str. 619. Karadžić, tom II)

Granatirana su mnoga nesrpska sela u Ključu i izvršen je napad na Krasulje, Crljene, zaselak Dragonovići i Prhovo. (str. 438. Mladić, tom II)

Približno 1. juna 1992., srpski policajci – naoružani automatskim oružjem – stigli su u bošnjačko selo Prhovo, gdje su nekoliko mještana pretukli, ubili između pet i osam civila, a muške stanovnike odveli iz sela u pravcu Peći. Iz Prhova se za to vrijeme začula eksplozija i pucnjava u kojoj je poginulo oko 38 ljudi, među kojima je bilo i djece. (str. 168. Krajišnik) (str. 619–620. Karadžić, tom II) (str. 161. Brđanin)

Konstatovano je da su srpske snage 1. juna 1992., ili približno tog datuma, ubile 52 Bošnjaka u Prhovu i na putu za Peći. (str. 622. Karadžić, tom II) (str. 168. Krajišnik) (str. 161. Brđanin)

Srpske snage su 1. juna 1992. okupile stotinjak muškarca iz Hadžića, Velagića i okolnih sela u zgradama škole u Velagićima, koji su bili nenaoružani, gdje su ih prvo pretukli i psihički maltretirali. (str. 168–169. Krajišnik) (str. 162. Brđanin) (str. 108–109. Stanišić i Župljanin, tom II) (str. 423. Mladić, tom I) (str. 625. Karadžić, tom II)

Vojnici su muškarcima naredili da izadu iz škole i da se postroje uz zid, nakon čega je iz vatrene oružja ubijeno 77 Bošnjaka, a potom je organizovano prebacivanje tijela na lokalitet masovne grobnice "Lanište II", gdje su ekshumirana. (str. 625. Karadžić, tom II) (str. 428–429. Mladić, tom I) (str. 168–169. Krajišnik) (str. 162. Brđanin) (str. 108–109. Stanišić i Župljanin, tom I)

U selu Biljani i u zaseocima Brkići, Džaferagići, Botonići i Jakubovac, 10. jula 1992. Vojska Republike Srpske i policija iz Sanice je okupila muškarce, Bošnjake, od 18 do 60 godina, i žene iz biljanskih zaselaka u blizini osnovne škole u Biljanima. (str. 408. Mladić, tom I) (str. 169. Krajišnik) (str. 109. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 199. Karadžić, tom II)

Konstatovano je da je 10. jula 1992. u Biljanima ubijeno oko 200 zatočenih Bošnjaka, među kojima su bile žene, stari ljudi i jedna beba. Neka od tih ubistava izvršena su u školi u Biljanima ili oko nje, a druga nakon što su zatočenici autobusima odvedeni iz škole. (str. 420. Mladić) (str. 199. Karadžić, tom II) (str. 170. Krajišnik) (str. 109. Stanišić i Župljanin, tom I)

U najmanje sedam zatočeničkih centara* u općini Ključ, uglavnom u školama, mnogi civili bošnjačke i hrvatske nacionalnosti bili su zatočeni u lošim uslovima i često teško premlaćivani, a mnogi od njih su pogubljeni. (str. 171. Krajišnik) (str. 98. Stanišić i Župljanin, tom I)

*barake u Gornjoj Sanici, željeznička stanica u Gornjoj Sanici, dvorana u Sanici, Stanica javne bezbjednosti (SJB), Osnovna škola "Nikola Mačkić", škola u Sitnici

Nakon što su u toj općini preuzeli vlast, policija i srpski vojnici hapsili su bošnjačke civile, građane Ključa i drugih sela općine i odvodili ih u zgradu policije i u školu "Nikola Mačkić". (str. 264. Brđanin) (str. 100. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 626–627. Karadžić, tom II)

Pojedinci su hapšeni dok su se kretali ulicama ili jednostavno zato što su se nalazili u zonama borbenih dejstava, a među uhapšenima su bili Bošnjaci iz Ključa, Krasulja, Gornje i Donje Sanice, Crljena, Draganovića, Pudinog Hana, Velagića, Biljana i Prhova. (str. 108. Stanišić i Župljanin, tom I)

Bošnjake i Hrvate u općini Ključ su hapsile policija, vojska i paravojne jedinice, uključujući "Bele orlove", kao i civili srpske nacionalnosti. (str. 108. Stanišić i Župljanin, tom I)

Uhapštene ljudi tukli su prilikom prolaska kroz špalir na stepenicama na ulazu u zgradu policije i na ulazu u školu – nogama, šakama, pendrecima, kundacima i nogama od stolica, a potom su premalačivani van objekata i za vrijeme ispitivanja. (str. 264–265. Brđanin) (str. 100. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 626–627. Karadžić, tom II)

Premalačivanja u zgradi policije su vršili srpski policajci koji su čuvali zgradu i civili, lokalni Srbi. (str. 264. Brđanin) (str. 100. Stanišić i Župljanin, tom I)

Od početka juna 1992. u Osnovnoj školi "Nikola Mačkić" u Ključu bilo je zatočeno približno 300 muškaraca, Bošnjaka. (str. 627. Karadžić, tom II)

Krajem maja i početkom juna 1992. zatočeno je približno 400 nesrba u školskoj sportskoj dvorani u Sanici, gdje su ih čuvali rezervni policajci. (str. 169. Krajišnik) (str. 430. Mladić, tom I)

Od 3. do približno 7. juna 1992. između 200 i 250 muškaraca civila, među kojima su bili zatočeni u sportskoj dvorani škole u Sanici, zatočeno je u školi u Sitnici. (str. 430. Mladić, tom I)

Približno 300 muškaraca Bošnjaka zatočenih u osnovnoj školi u Ključu je 5. juna sprovedeno u logor "Manjača" u općini Banja Luka. (str. 169. Krajišnik)

Pripadnici rezervnog sastava policije su 7. juna 1992., ili približno tog datuma, odveli pješke na "Manjaču" približno 400 zatočenika iz škole u Sitnici. (str. 559. Karadžić, tom II) (str. 169. Krajišnik)

Policajci iz Ključa su 25. juna 1992., ili oko tog datuma, odveli u "Manjaču" jedan broj zatočenika iz SJB-a Ključ. (str. 560. Karadžić, tom II)

Do kraja augusta 1992. su gotovo svi zatočenici iz zatočeničkih centara u Ključu prebačeni u logor "Manjača" u općini Banja Luka. (str. 171. Krajišnik) (str. 98. Stanišić i Župljanin, tom I)

Srpske snage su tokom 1992. godine paljevinom ili eksplozijom potpuno razorile ili teško oštetile 3.500 kuća u vlasništvu Bošnjaka i nekoliko džamija i bošnjačkih spomenika te katoličku crkvu u općini Ključ. (str. 106. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 432. Mladić, tom I) (str. 167. Krajišnik) (str. 617. Karadžić, tom II)

Zaključeno je da su srpske snage od sredine maja do augusta 1992. godine pljačkale stambene i privredne objekte poslije napada na bošnjačke i hrvatske dijelove Ključa. (str. 110. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 440. Mladić, tom I)

Konstatovano je da su Bošnjaci i Hrvati bili prisiljeni da napuste tu općinu i da je od 27. maja 1992. do maja 1993. iz općine Ključ otišlo najmanje 14.000 do 15.000 Bošnjaka i 200 Hrvata u nekoliko konvoja, te da je većina otišla zbog straha i neizdrživih okolnosti, kao što su prijetnje, provokacije, pljačka, krađa, pucnjava, paljenje imovine i ubijanje. (str. 454. Mladić, tom I) (str. 638. Karadžić, tom II) (str. 111. Stanišić i Župljanin, tom I)

U općini Ključ organizirano je nekoliko konvoja prije nego što je organiziran konvoj od otprilike 1.000 ljudi, koji je krajem jula 1992. iz Ključa otišao za Travnik, a za ovaj grad je 11. septembra 1992. otišlo otprilike 500 Bošnjaka. (str. 200. Brđanin)

Otprilike 2.500 Bošnjaka i bosanskih Hrvata – većinom žena, djece i staraca – prevezeni su iz Ključa za Travnik 1. oktobra 1992. Bosanski Srbi su pratili konvoj do jednog mjesta 25 kilometara udaljenog od Travnika, na kojem su zatražili novac i dragocjenosti od putnika, koji su potom pješice otišli u Travnik. (str. 201. Brđanin) (str. 637–638. Karadžić, tom II) (str. 450. Mladić, tom I)

Grupa 4: Bosanska Krupa

Kao počinioци zločina na području Bosanske Krupe su, presudama Haškog tribunala, označeni pripadnici srpskih snaga – paravojnih formacija, te vojska i policija.

Srpske snage su 21. aprila napale grad Bosansku Krupu, a pripadnici srpskih paravojnih snaga granatirali su grad minobacačima s okolnih brda. Granatiranje se nastavilo i 22. aprila, kada su spaljene i uništene kuće u kojima su živjeli Bošnjaci. Neki objekti, naročito policijska stanica, gađani su vatrom iz snajpera i granatirani iz teškog naoružanja, a kuće opijačkane i zapaljene. (str. 149. Krajišnik) (str. 222. Brđanin)

Srpske vlasti su 1992. godine civile, uglavnom hrvatske i bošnjačke nacionalnosti, držale zatočene u pet zatočeničkih centara.* (str. 150. Krajišnik)

*osnovna škola u Jesenici, Osnovna škola "Petar Kočić", osnovna škola u Suvaji, osnovna škola u Gorinji, osnovna škola u Arapuši

Dana 21. i 22. aprila 1992. u Jasenici, selu udaljenom 18 kilometara od Bosanske Krupe, srpski policajci su u zgradu mjesne osnovne škole zatvorili oko 60 Bošnjaka i nekoliko bosanskih Hrvata, gdje su ih držali do 1. ili 2. maja 1992. godine. (str. 256. Brđanin)

Civili, Bošnjaci i Hrvati, koji su od 21. aprila 1992. zatvoreni u osnovnu školu u Jasenici, premješteni su u školu "Petar Kočić", gdje su držani do 21. augusta 1992. godine. (str. 256. Brđanin)

Zatočenike u školi u Jesenici su tokom aprila 1992. mučili pripadnici paravojnih formacija.* (str. 179. Brđanin)

*pripadnici grupe "Suha rebra" i "šešeljevci"

Pored pripadnika paravojnih formacija, zatočenike u Jesenici su tukli vojnici i civili. (str. 256. Brđanin)

U školi "Petar Kočić" bilo je zatočeno najmanje 50 Bošnjaka, a bili su podvrgavani elektrošokovima. (str. 179. Brđanin)

Desetine zarobljenih u Bosanskoj Krupi je prebačeno u zatočeništvo u naselje Arapuša, gdje su ih tukli i pljačkali pripadnici vojnih i paravojnih formacija. (str. 150. Krajišnik)

Pripadnici paravojnih formacija su krajem aprila 1992. u selu Arapuša ubili trudnicu. (str. 261. Krajišnik)

Najmanje 16 zatočenika ubijeno je u školi "Petar Kočić" tokom maja 1992. (str. 261. Krajišnik)

Pored premlaćivanja, neki zatočenici su bili primorani kopati rovove na liniji fronta. (str. 151. Krajišnik)

Do maja 1992. većina Bošnjaka je otišla s lijeve obale Une iz straha i zbog nepodnošljivih okolnosti, a na kraju su gotovo svi Bošnjaci iselili iz Bosanske Krupe. (str. 151. Krajišnik)

Konstatovano je da je silovanja bošnjačkih i hrvatskih žena bilo i u Bosanskoj Krupi. (str. 315. Brđanin)

Grupa 5: Bosanski Petrovac

Među počiniocima zločina na području Bosanskog Petrovca su, presudama Haškog tribunala, označni pripadnici srpskih snaga - policije, ali i civili koji su učestvovali u napadima i ubistvima sugrađana na ulici.

Početkom juna 1992. srpske snage su granatirale i zauzele grad Bosanski Petrovac, a policajci bosanski Srbi i druge naoružane osobe u više navrata su tukli civile Bošnjake za vrijeme i nakon zauzimanja grada. (str. 181. Brđanin)

Snage bosanskih Srba uništile su radnje i poslovne prostore Bošnjaka u Bosanskom Petrovcu i okolnom području, pljačkale njihovu imovinu. Ponekad, kada bi Bošnjaci odbili predati novac, ubijen bi bio član njihove porodice ili oteto dijete. (str. 213. Brđanin)

U ljetu 1992. u Bosanskom Petrovcu srpski civili su napali i ubili više desetina nenaoružanih Bošnjaka, među kojima je bilo žena, djece i starijih osoba, a civilna policija nije intervenisala. (str. 159. Krajišnik)

Srpski vojnici su u više navrata – tokom istog perioda – napadali i palili bošnjačke kuće u selu Bjelaj, prisiljavajući seljane Bošnjake da spavaju u skloništima u okolini sela. (str. 159. Krajišnik)

Srpske vlasti u Bosanskom Petrovcu su 1992. civile bošnjačke i hrvatske nacionalnosti držale zatočene u najmanje osam zatočeničkih objekata.* (str. 160. Krajišnik)

*logor "Kozila", Stanica javne bezbjednosti Bosanski Petrovac, sportski centar, autobusna stanica, hotel, Jasikovac, Vrtoč i radničke barake Oštrelj

Početkom jula 1992. otprilike 30 Bošnjaka iz Bosanskog Petrovca autobusom je prevezeno otprilike 20 km dalje, na radilištedrvno-prerađivačkog preduzeća "Kozila", pored sela Drinić, u kojem logoru "Kozila" je tada bilo zatočeno najmanje 80 Bošnjaka. (str. 181. Brđanin) (str. 160. Krajišnik)

Nad zatočenima u logoru "Kozila" primjenjivalo se batinanje i drugi oblici maltretiranja. (str. 182. Brđanin)

Otpriklje od početka ili sredine juna 1992. nešto civila Bošnjaka je bilo zatočeno u policijskoj stanici u Bosanskom Petrovcu, gdje su policajci tukli većinu zatvorenih. (str. 257. Brđanin) (str. 160. Krajišnik)

Bošnjaci su masovno napustili područje općine 13. septembra 1992. kad je, između ostalog, kolona od sedam autobusa – u pratnji patrole specijalne policije – krenula iz sela Bišćani u pravcu Travnika. Prije tog konvoja, manji konvoj krenuo je za Travnik preko planine Vlašić. U roku od tri dana više od 900 muškaraca, žena i djece bošnjačke nacionalnosti krenulo je s područja Petrovca u pravcu Bihaća i Travnika. Otpriklje 2.500 muškaraca, žena i djece Bošnjaka prevezeno je u Travnik 24. septembra 1992., pošto je vojna policija javno saopćila da će svi Bošnjaci biti tamo prevezeni. (str. 203. Brđanin) (str. 161. Krajišnik)

Snage bosanskih Srba u julu 1992. su oštetile i uništile džamije na području Bosanskog Petrovca. (str. 223. Brđanin) (str. 159. Krajišnik)

Grupa 6: Drvar

Kao počinoci zločina u Drvaru su označeni pripadnici srpske policije koji su čuvali zatočene.

Početkom augusta 1992. otprilike 16 zatočenika sa stovarišta balvana "Kozila" premješteno je u logor u Kamenici, u općini Titov Drvar, a u narednim danima je tu bilo zatočeno približno 70 Bošnjaka iz Bosanskog Petrovca, Kulen-Vakufa i Bosanske Krupe i jedan Hrvat. (str. 258–259. Brđanin)

Zatočenike u "Kamenici" su stražari tukli pendrecima i šakama, a morali su pripremati drva za ogrjev, kopati rovove i napraviti ogradu oko logora. (str. 259. Brđanin)

U tom logoru zatočenici su bili zadržani do 3. novembra 1992., kada je Međunarodni komitet Crvenog krsta za većinu njih organizirao razmjenu. (str. 258–259. Brđanin)

U Drvaru je SDS* angažirao grupu od 60 do 80 ljudi čiji je zadatak bio prihvati, obezbjedjenje i podjela oružja JNA* iz Hrvatske, koje je dovoženo kamionima u pratnji pripadnika Stanice javne bezbjednosti i pohranjeno u staroj zgradbi škole. (str. 19. Krajišnik)

*Srpska demokratska stranka

*Jugoslovenska narodna armija

Srpski policijski iz SJB-a Drvar obezbjedivali su zaštitu transportu oružja iz Drvara u druge općine. (str. 19. Krajišnik)

U narednom koraku svaka će grupa predstaviti svoju naslovnicu novina kreiranu na osnovu rezultata svoje analize, nakon čega će se isti uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

Učenici će zajednički izdvojiti sve vrste zločina vršenih nad stanovništvom obradenih općina (npr. protjerivanje, zatvaranje, mučenje, ubijanje, rušenje objekata) i razmatrati da li je u svakoj općini sprovođen jednak scenario.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi dogadaja kako prostornoj tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Učenici trebaju obratiti pažnju i nabrojati imena osoba na koje se odnose presude za navedene zločine te zajednički odgovoriti na pitanje zbog čega je važno sudsko utvrđivanje zločina?

Aktivnost 2: SVJEDOČENJA PREŽIVJELIH

• **Trajanje:** 60 minuta

• **Ključno pitanje:** Šta o počinjenim zločinima saznajemo na osnovu ličnih priča? Zbog čega lične priče i svjedočenja ostavljaju jači dojam u približavaju događaja i ratnih zločina?

Učenici će tokom ove aktivnosti imati priliku pogledati nekoliko svjedočenja pojedinaca koji su preživjeli ratne zločine na prostoru Krajine. Nastavnik će na početku aktivnosti razgovarati sa učenicima na temu ličnih svjedočenja i zašto su ona bitna, kakav utisak ostavljaju, šta prenose i sl. Učenici će biti podijeljeni u grupe i svaka grupa će dobiti zadatak da pogleda po jedno videosvjedočenje. Obratiti pažnju na spomen-obilježja koja se nalaze u videu i kako danas izgledaju lokacije na kojima su se desili zločini.

- Svjedočenje Sadmira Alibegovića ([01:08](#) minut)
- Svjedočenje Nurhudina Burnića ([05:10](#) minut)
- Svjedočenje Azre Handanović ([06:24](#) minut)
- Svjedočenje Mehmeda Begića ([08:27](#) minut)
- Svjedočenje Edise Hodžić ([09:42](#) minut)
- Svjedočenje Fahrudina Ćemala ([15:05](#) minut)
- Svjedočenje Magbule Mešanović ([17:10](#) minut)
- Svjedočenje Munevere Zukanović ([18:45](#) minut)
- Svjedočenje Hilmije Suljića ([19:34](#) minut)

Nakon gledanja učenici trebaju da odgovore na sljedeća pitanja:

1. O čemu svjedočenje govori?
2. Na koji način osoba opisuje događaje?
3. Kakvo spomen-obilježje stradalim se vidi na videu?
4. Koje emocije možete prepoznati kod osobe koja svjedoči?

U narednoj fazi aktivnosti svaka grupa će izložiti svoja zapažanja i odgovore, nakon čega će nastavnik sumirati rezultate i postaviti pitanja za diskusiju.

- Zašto su njihova svjedočenja bitna?
- U kojoj mjeri su njihova svjedočenja bila značajna za presude Međunarodnog krivičnog suda?
- Zašto je važno da učimo o ovim temama?
- Zbog čega lične priče i svjedočenja ostavljaju jači dojam u približavaju događaja i ratnih zločina?

Aktivnost 3: PRESUDE I KAZNE

• **Ključno pitanje:** Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

• **Plan aktivnosti:** Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za što su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Činjenice koje je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) utvrdio za regiju Krajina pronađene su u presudama Radoslavu Brđaninu, Momčilu Krajišniku, Biljani Plavišić, Mići Stanišiću i Stojanu Župljaninu, Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću.

U ovoj regiji su obuhvaćeni zločini počinjeni u općinama Bosanska Krupa, Bosanski Petrovac, Drvar, Ključ i Sanski Most. Općine Sanski Most i Ključ su obuhvaćene sa svih šest presuda, a ostale samo presudama Brđaninu i Krajišniku.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti i razlike, te međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

Regija 8

BIJELJINSKO- ZVORNIČKA

NASLOV	<u>Zločini na prostoru Bijeljinsko-zvorničke regije</u>
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, progon, Srpske vojne snage, milicija, paravojne formacije, Bijeljina, Zvornik, Bratunac, Vlasenica, odvođenje stanovništva, zarobljavanje, strijeljanje, logori, mučenja, ubistva
KLJUČNA PITANJA	Koji su sve i na koji način izvršeni zločini na prostoru Bijeljinsko-zvorničke regije? Postoje li sličnosti u realizaciji zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru Bijeljinsko-zvorničke regije od 1992. do 1995. godine, što je period na koji se odnose obrađene presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Utvrđivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru općina Bijeljina, Zvornik, Bratunac i Vlasenica, utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama MKSJ-u. Analiziranje događaja zločina na prostoru Bijeljinsko-zvorničke regije od 1992. do 1995. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama MKSJ-a te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama MKSJ-a. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine.
ISHODI UČENJA	Učenici će: <ul style="list-style-type: none">- Navesti ključne događaje koristeći se se bazom podataka kao izvorom informacija (istorijski izvor).- Interpretirati događaje koristeći se informacijama iz usmene historije (svjedočenja), analizirajući ih i odgovarajući na pitanja.- Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato.- Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima.- Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora.- Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama.- Razvijati će komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje.- Razviti vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.

IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN https://ratnizlocin.detektor.ba/bijeljinsko-zvornicka/
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju trebaju odgovoriti na pitanja: Šta je najbitnije što sam naučio/la u okviru ove teme? Zašto mi je to bitno? – 5 minuta

Aktivnost 1: **MAPIRANJE ZLOČINA**

- Ključno pitanje:** Koji su oblici zločina počinjeni na prostoru Bijeljinsko-zvorničke regije činjenično utvrđeni na osnovu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju? U kojim dijelovima su navedeni zločini počinjeni?
- Trajanje:** 60 minuta

- Plan aktivnosti:** Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na određenu općinu iz Bijeljinsko-zvorničke regije (općine Bijeljina, Zvornik, Vlasenica, Bratunac).

Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti nabrojane zločine vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni i ko ih je počinio.

Grupa 1: Bijeljina

Kao počinoci zločina u Bijeljini označene su srpske paravojne, vojne i policijske formacije.

Bijeljina je bila prva općina u Bosni i Hercegovini koju su 1992. godine zauzeli bosanski Srbi i gdje je preuzimanje vlasti postalo obrazac ponavljan u drugim općinama u sjeveroistočnoj BiH, gdje su prvo iz Srbije stigle paravojne grupe ili takozvane "dobrovoljačke jedinice" i počele da zastrašuju i zlostavljaju lokalno bošnjačko stanovništvo. (str. 111. Krajišnik)

U samom gradu Bijeljini prave borbe počele su 31. marta 1992., a srbijanske paravojne jedinice u saradnji s lokalnom paravojnom grupom su početkom aprila preuzele kontrolu nad važnim gradskim strukturama. (str. 111. Krajišnik) (str. 234. Karadžić, tom I) (str. 285. Stanišić i Župljanin, tom I)

Za vrijeme srpskog preuzimanja vlasti u Bijeljini, pripadnici srpskih paravojnih snaga ubili su početkom aprila najmanje 48 civila. (str. 112. Krajišnik) (str. 285. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 235–236. Karadžić, tom I)

U periodu od aprila do septembra 1992. godine u općini Bijeljina su ubijene najmanje 52 osobe, koje su uglavnom bile bošnjačke nacionalnosti. (str. 285. Stanišić i Župljanin, tom I)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima. (str. 299. Stanišić i Župljanin, tom I)

Nekoliko mjeseci nakon preuzimanja vlasti, paravojne grupe i policija su ubistvima, silovanjima, pretraživanjima kuća i pljačkom sijale teror među bošnjačkim stanovništvom Bijeljine. (str. 114–115. Krajišnik) (str. 286. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 242–243. Karadžić, tom I)

SDS* Bijeljina je riješila da općinu očisti od Bošnjaka koji su ostali, te je plan bio ubiti po jednu bošnjačku porodicu na svakoj strani grada i stvoriti atmosferu straha, a plan je u septembru 1992. proveden. (str. 115. Krajišnik) (str. 288. Stanišić i Župljanin, tom I)

*Srpska demokratska stranka

Srpske vlasti su zatočenike, uglavnom civile hrvatske i bošnjačke nacionalnosti, držale u sedam zatočeničkih centara* u općini Bijeljina. (str. 114. Krajišnik)

*logor "Batković", poljoprivredna škola u Bijeljini, Kazneno-popravni dom Bijeljina, policija u fabrici šećera u Bijeljini, tvrđava i zgradi javnog komunalnog preduzeća "4. juli"

Veliki broj lokalnih Bošnjaka je odvezen prema teritoriju pod kontrolom Bošnjaka i ostavljeni su da se sami snalaze ili su u zamjenu za novac prevoženi preko granice u Srbiju. (str. 297. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 262–263. Karadžić, tom I) (str. 311–312. Mladić, tom I)

Sistematsko protjerivanje Bošnjaka nastavilo se do potpisivanja Dejtonskog sporazuma. (str. 265. Karadžić, tom I)

U ljetu 1992. oštećene su ili razorene dvije džamije u općini Bijeljina. (str. 114–115. Krajišnik) (str. 299. Mladić, tom I)

Pogledati svjedočenja Jusufa Trbića ([01:09](#) minut) i Mehmeda Đedića ([02:57](#) minut).

Grupa 2: Zvornik

Haškim presudama je konstatirano da su počinjeni zločina u Zvorniku bile srpske paravojne, vojne i policijske formacije.

Pripadnici srpske policije i paravojnih snaga su 5. i 6. aprila postavili barikade po cijeloj općini. (str. 135. Krajišnik) (str. 507. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 501. Karadžić, tom I)

Kada je 8. aprila 1992. počela pucnjava, barikade su privremeno uklonjene, a istoga dana pripadnici policije, JNA* i paravojnih formacija izveli su napad na Zvornik, koji je, barem djelimično, počeo s teritorije Srbije. U napadu su ubijeni mnogi civili, a srpske snage su zauzele Zvornik u roku jednog dana. (str. 135–136. Krajšnik) (str. 509. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 55. Šešelj) (str. 505–506. Karadžić, tom I)

*Jugoslovenska narodna armija

Zaključeno je da su srpske snage dana 9. aprila 1992., ili približno tog datuma, u gradu Zvorniku ubile najmanje 15 ljudi, koji su prethodno izvedeni iz podruma u Ulici Filipa Kljajića i razdvojeni od žena. (str. 510. Karadžić, tom I)

Mnogi Bošnjaci su otišli u obližnje napušteno selo Kula Grad, koje su pripadnici paravojnih snaga i policije također napali i zauzeli 26. aprila 1992. godine. (str. 135–136. Krajšnik) (str. 510. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 511. Karadžić, tom I)

Nakon preuzimanja vlasti u Zvorniku, srpske snage su počele oduzimati i nepokretnu i pokretnu imovinu. (str. 511. Stanišić i Župljanin, tom I)

Krajem aprila 1992. srpske vlasti su preuzele kontrolu nad bošnjačkim selom Đulići, a mještani su predali oružje pripadnicima srpskih snaga, i da bi ostali zaposleni, morali su potpisati izjavu o lojalnosti srpskim vlastima. (str. 136–137. Krajšnik)

Srpske paravojne i policijske snage napale su Divič, a između 400 i 500 Bošnjaka iz ovog sela, među kojima su bili žene, djeca i starci, natjerano je da uđu u autobuse, koje su odvezli do Crnog vrha i pustili zarobljene da nastave pješice. (str. 136–137. Krajšnik) (str. 513. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 516. Karadžić, tom I)

Prije nego su ušle u ovo mjesto, srpske snage su granatirale Divič, zbog čega je 1.000 civila bošnjačke nacionalnosti pobeglo prema Jošanici. (str. 512–513. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 136–137. Krajšnik)

Krajem aprila su JNA i paravojne formacije ušle u Drinjaču, a krajem maja 1992. u Kostijerevo, gdje je ubijeno najmanje pet muškaraca koji su pokušali pobjeći. (str. 515–516. Stanišić i Župljanin, tom I)

Klisu, gdje je bilo oko 4.000 nenaoružanih bošnjačkih izbjeglica iz 13 različitih sela, 1. juna su opkolile vojne i paravojne formacije i prisilile civile da krenu prema Đulićima. (str. 516. Stanišić i Župljanin, tom I)

U noći 20. juna srpske snage su napale Kozluk, a nekoliko dana poslije stanovnici su natjerani da potpišu izjave kojima se odriču svoje imovine, te ih je, u konvoju koji su organizirali Srbi, prevezeno otprilike 1.800 u Srbiju. (str. 137. Krajšnik) (str. 517. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 514. Karadžić, tom I)

Od aprila 1992., srpske snage su napale ili zauzele Dugi Dio, Snagovo i Liplje, silovane su žene i djevojke iz sela, dok su paljene kuće i uništavane džamije. (str. 515. Karadžić, tom I)

Srpske vlasti su 1992. civile pretežno bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u najmanje 19 zatočeničkih centara u općini Zvornik*. (str. 140. Krajšnik)

*Dom kulture u Drinjači, Dom kulture u Čelopeku, Tehnička škola u Karakaju, "Gerina klaonica" u Karakaju, fabrike "Standard", "Alhos" i "Ekonomija" u Karakaju, štab CS-a, Orahovac, zatvor nedaleko od "Novog izvora", zatvor u Zvorniku, policijska stanica, škola u Kneževićima, ciglana u Karakaju u ulazu upravne zgrade, preduzeće "Hladnjača", omladinsko naselje, sportska dvorana, kuća Paše Salihović, osnovna škola u Liplju, motel "Vidikovac"

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovale u neprijateljstvima. (str. 542. Stanišić i Župljanin, tom I)

Od aprila 1992. hiljade Bošnjaka napustilo je općinu Zvornik, neki od njih uslijed zastrašivanja i počinjenih zločina, dok su u drugim slučajevima silom uklanjeni. (str. 542. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 552. Karadžić, tom I)

Imovina bošnjačkog stanovništva je pljačkana u skoro svim mjestima zvorničke općine. (str. 534–536. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 57. Šešelj) (str. 521. Karadžić, tom I)

Veliki broj bošnjačkih spomenika u općini Zvornik je oštećen ili potpuno razoren u granatiranju ili eksplozivom za vrijeme napada na bošnjačka sela u aprilu i maju 1992. godine. (str. 137. Krajšnik) (str. 550. Karadžić, tom I)

Pogledati videosvjedočenja Amira Efendića ([05:18](#) minut) i Mensure Hasić ([07:36](#) minut) o hapšenju, odvođenju i ubijanju stanovnika Zvornika.

Grupa 3: Bratunac

Počinjeni zločini na području Bratunca, prema haškim presudama, bile su srpske vojne, paravojne i policijske formacije.

Snage bosanskih Srba su 17. aprila 1992. preuzele kontrolu nad općinom Bratunac i uloženi su sistematski napor da se Bošnjaci u općini razoružaju, što je i dovršeno krajem aprila 1992. godine. (str. 20. Deronjić) (str. 279. Karadžić, tom I)

Rukovodstvo Bošnjaka je 17. aprila 1992. napustilo Bratunac, a srpski vojnici su pljačkali napuštenu imovinu. (str. 281. Karadžić, tom I)

U danima nakon preuzimanja vlasti u gradu Bratuncu, paravojne formacije krenule su na bošnjačka sela oko Bratunca, počevši od onih najbližih gradu ka onim udaljenima, šikanirali su lokalno stanovništvo i pljačkali napuštene kuće, palili sela i njihove stanovnike poslali na fudbalski stadion u Bratuncu. U toku tih napada, mnogi seljani su ubijeni. (str. 284. Karadžić, tom I)

U selu Voljevci postavljene su barikade. Istaknuti i obrazovani ljudi iz sela su odvedeni, a neki ljudi su ubijeni. (str. 284. Karadžić, tom I)

Pripadnici vojnih snaga iz Bratunca, policije, JNA* i paravojnih snaga su u jutarnjim satima 9. maja opkolili Glogovu, ušli u selo i ubili oko 65 Bošnjaka, stanovnika Glogove. (str. 27. Deronjić) (str. 117–118. Krajišnik) (str. 291. Karadžić, tom I)

*Jugoslovenska narodna armija

Mještani Glogove su ubijani ispred svojih kuća, na glavnoj cesti blizu mjesta gdje su okupljeni, kod pijace, kao i na obali rijeke. (str. 26–27. Deronjić) (str. 288–291. Karadžić, tom I)

Na kraju napada znatan dio Glogove je sravnjen sa zemljom, a u selu nije ostao nijedan Bošnjak. (str. 29. Deronjić)

Početkom maja 1992. srpski TO je opkolio bošnjačko selo Hranču i zapalio 43 kuće, a nekoliko dana poslije su zarobili devet mještana i ubili njih četvero, između ostalih, i jednu šestogodišnju djevojčicu. (str. 117. Krajišnik) (str. 286. Karadžić, tom I)

Pripadnici TO-a su 9. maja 1992. ubili osam Bošnjaka, a dva dana kasnije je otprilike 250 mještana iz Hranče dovedeno u salu Općine u Bratuncu, odakle je otprilike 60 ljudi odvedeno u školu "Vuk Karadžić". (str. 117. Krajišnik) (str. 286. Karadžić, tom I)

Srpske snage su 9. maja 1992. zapalile kuće u bošnjačkim selima Cerivac i Polje, a narednog dana su napali bošnjačka sela Suha i Mihaljeviće, gdje su muški stanovnici zarobljeni i odvedeni u školu "Vuk Karadžić", dok su žene i djeca odvedeni na fudbalski stadion u Bratuncu. (str. 117–118. Krajišnik) (str. 285. Karadžić, tom I)

Narednog dana su pripadnici paravojnih jedinica napali Krasan Polje i više ljudi je ubijeno. (str. 117–118. Krajišnik) (str. 285. Karadžić, tom I)

Sredinom maja 1992. vojnici Novosadskog korpusa JNA su ušli u selo Vitkoviće, mještani su autobusima odvezeni na fudbalsko igralište u Bratuncu i kasnije poslani u općinu Vlasenica, u kojoj su bili zatočeni pod stražom drugih naoružanih pripadnika srpskih paravojnih jedinica. (str. 118–119. Krajišnik) (str. 285–286. Karadžić, tom I)

Srpske snage su 17. maja 1992. granatirale bošnjačko naselje Koljević-Polje i napale ga 27. maja. (str. 118–119. Krajšnik) (str. 285. Karadžić, tom I)

Zatočenike u Bratuncu su srpske snage držale u nekoliko zatočeničkih centara*. (str. 119. Krajšnik)

*škola "Vuk Karadžić", stadion, policijska stanica, skladište i podrum "ekspres" restorana

Više stotina muškaraca iz bratunačkih sela zatočeno je u školi "Vuk Karadžić", gdje su teško zlostavljeni i više puta pretučeni, dok su naoružano lokalno srpsko stanovništvo i pripadnici paravojnih grupa ubili više desetina zatočenika, najmanje njih 50. (str. 118. Krajšnik) (str. 303. Karadžić, tom I)

Prethodno je oko 5.000 Bošnjaka, koji su silom istjerani iz svojih domova, zatočeno na fudbalskom stadionu u Bratuncu, gdje su ih naoružani Srbi prisilili da predaju svoje dragocjenosti, a potom su žene i djecu odvojili od muškaraca, smjestili ih u autobuse i odvezli iz općine. (str. 118. Krajšnik) (str. 297. Karadžić, tom I)

Najmanje sedam Bošnjaka zatočenih u školi "Vuk Karadžić" ugušilo se kada su ih stražari natjerali da se zbiju u maju 1992. godine. (str. 261–261. Krajšnik) (str. 300. Karadžić, tom I)

Više stotina žitelja bratunačkih stanovnika je u školu dovedeno i 11. maja 1992. (str. 297–298. Karadžić, tom I)

Zatočenicima je rečeno da se uguraju u fiskulturnu salu, a približno deset do 20 ljudi izvedeno je napolje, nakon toga su se čuli krizi i pucnji. (str. 300. Karadžić, tom I)

U školi su zatočenike teško premlaćivali, između ostalog, željeznim cijevima, drvenim štapovima i kundacima pušaka, a neki su izbodeni nožem. (str. 303. Karadžić, tom I)

Poslije nekoliko dana, približno 400 zatočenih Bošnjaka iz škole je ukrcano u kamione i autobuse te pod pratnjom vojne i civilne policije prevezeno na Pale, odakle su prebačeni na teritoriju pod bošnjačkom kontrolom. (str. 303. Karadžić, tom I)

Četiri bošnjačka spomenika u općini Bratunac teško su oštećena ili potpuno razorena u periodu od aprila do juna 1992., između ostalog, džamija u mjestu Bratunac i džamija u Glogovi. (str. 119. Krajšnik) (str. 304. Karadžić, tom I)

Konstatirano je da su Bošnjaci bili prisiljeni da napuste Bratunac. (str. 307. Karadžić, tom I)

Pogledati videosvjedočenja Envera Šečića ([12:15](#) minut) i Sakiba Ahmetovića ([13:44](#) minut) o dešavanjima u Bratuncu tokom 1992. godine.

Grupa 4: Vlasenica

Kao počinioци zločina na području Vlasenice su presudama iz Haaga označene srpske policijske i vojne formacije.

Srpske snage, koje su se sastojale od Jugoslovenske narodne armije (JNA) i paravojnih snaga, preuzele su 21. aprila 1992. vlast u gradu Vlasenici. (str. 17. Dragan Nikolić) (str. 129–130. Krajšnik) (str. 460. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 448–449. Karadžić, tom I)

Nakon što su Srbi preuzeli vlast u gradu, Bošnjaci su otpušteni s posla. (str. 461. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 452. Karadžić, tom I)

Mnogi Bošnjaci i drugi nesrbi pobjegli su iz vlaseničkog kraja, a počev od maja 1992. pa do septembra 1992., oni koji su ostali bili su ili protjerani ili uhapšeni. (str. 17. Dragan Nikolić)

U selo Zaklopača je 16. maja 1992. stiglo nekoliko vojnih i policijskih vozila, iz kojih su izašli naoružani vojnici i policajci, koji su ubili između 60 i 80 ljudi, uglavnom muškaraca, od kojih je većina pokušala bježati. (str. 130. Krajšnik) (str. 464–465. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 462. Karadžić, tom I) (str. 952. Mladić, tom II)

Narednog dana srpskim snagama se predala jedna grupa žena i djece, koji su odvedeni u općinsku zgradu u gradu Vlasenici, gdje su žene morale da potpišu izjave kojima se odriču svojih kuća i imovine, a potom su autobusom prebačeni prema Kladnju, u koji su otišli pješke. (str. 130. Krajšnik) (str. 464–465. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 462. Karadžić, tom I) (str. 937. Mladić, tom II)

Specijalna policijska jedinica je u maju i junu 1992. izvela akcije u Sušici i Gradini, gdje su neki ljudi uhapšeni, a gotovo sve bošnjačke kuće na tom području su uništene. (str. 130. Krajšnik) (str. 456. Karadžić, tom I) (str. 935. Mladić, tom II)

Poslije napada na Gradinu, srpske snage su učestvovali u operacijama u selima Borići, Barice i Hrastovac. (str. 457. Karadžić, tom I)

Bošnjačke kuće su zapaljene i u selu Piskavica. (str. 456. Karadžić, tom I) (str. 935. Mladić, tom II)

Početkom maja 1992. selo Turalići je u potpunosti spaljeno. (str. 456. Karadžić, tom I) (str. 935. Mladić, tom II)

U tom periodu je policija upadala u Drum, Piskavicu, Alihodžiće i Pustoše, gdje su lokalni Srbi učestvovali u pljačkanju kuća, a zatim u sela Dragaši, Džemal, Drum, Alihadžić, Piskavica, Pijuci, Gradina, Turalići, Zaklopača, Kašaha, Neđeljište, Peševina, Hodžići, Mršići, Smajići i Kuljančić, iz kojih je stanovništvo izbjeglo, dok su neki uhapšeni i pretučeni. (str. 458. Karadžić, tom I)

Spaljeno je i selo Žutica, a mnogi od muškaraca iz ovog mjesta su teško pretučeni. (str. 459. Karadžić, tom I)

Srpski vojnici su rano ujutro 2. juna 1992. napali zaselak Drum nedaleko od Vlasenice, u kojem je bošnjačko stanovništvo bilo u većini i gdje je više od 20 muškaraca ubijeno za nekoliko minuta, a preživjeli su odvedeni u logor "Sušica". (str. 130–131. Krajišnik) (str. 465. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 465. Karadžić, tom I) (str. 910. Mladić, tom II)

Srpske vlasti su 1992. godine civile uglavnom bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u najmanje 11 zatočeničkih centara* u općini Vlasenica. (str. 133. Krajišnik)

*između ostalog, logor "Sušica", zgrada policije, općinski zatvor, Srednja škola u Vlasenici, pilana u Milićima, osnovna škola, štale zadruge u Piskavicama, hotel "Panorama", vojno-sportska dvorana, Dom kulture u Milićima, logor "Luka" i peradarska farmi "Šošari" (str. 133. Krajišnik)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovale u neprijateljstvima. (str. 484. Stanišić i Župljanin, tom I)

Zaključeno je da je bošnjačko stanovništvo napustilo Vlasenicu zbog zastrašivanja i pljački, kao i razaranja njihove imovine i vjerskih objekata od 21. aprila do decembra 1992. godine. (str. 483–484. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 952. Mladić, tom II)

Gradska džamija u Vlasenici potpuno je razorena i sav građevinski materijal je uklonjen s te lokacije. (str. 463. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 490–491. Karadžić, tom I) (str. 935. Mladić, tom II)

Pogledati svjedočenje Smaila Durakovića ([16:30](#) minut) i Advije Ferhatović ([18:11](#) minut).

U narednom koraku svaka će grupa uz pomoć geografske karte i hronološkim principom predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se isti uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja kako prostornoj tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Kako su se svi počinjeni zločini odrazili na stanovništvo, naročito uzimajući u obzir raseljavanje.

Aktivnost 2: LOGORI

• **Trajanje:** 60 minuta

• **Ključno pitanje:** Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru Bijeljinsko-zvorničke regije i sa kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

• **Plan aktivnosti:** Nastavnik će na tabli napisati pojmove SLOBODA ČOVJEK ŽIVOT i zamoliti učenike da iskažu svoje asocijacije na dati pojam. Kroz mapu uma učenici bi trebali pronaći poveznice za ove pojmove. Nakon toga nastavnik će na tabli napisati pojam RAT i postaviti pitanje: Da li u okvirima rata navedene vrijednosti SLOBODA I ŽIVOT bivaju ugrožene i zašto?

Nakon *brainstorminga* nastavnik će najaviti temu o zatočenjima na prostoru Bijeljinsko-zvorničke regije.

Nakon toga učenici će se podijeliti na grupe i svaka grupa će dobiti za analizu dokumente o logorima i mjestima zatočenja te videosvjedočenja preživjelih.

Učenici će dobiti zadatku da odgovore na slijedeća pitanja:

1. Gdje su organizirana mjesta zatočenja?
2. Ko ih je kontrolisao?
3. Na koji način su pojedinci odvođeni u zatočenje i zašto (ako se može zaključiti iz svjedočenja)?
4. Kakvi su uslovi bili na mjestima zatočenja?
5. Na koji način su bili tretirani zatočenici?
6. Kako su se spasili?
7. Kakve su posljedice zatočenja?
8. Kako mjesta zatočenja izgledaju danas, ako su prikazana u videu?

Grupa 1: Logor "Batković"

Konstatirano je da je logor "Batković" osnovan 17. juna 1992., da je objektom upravljala vojska, ali da su pristup imale policija i paravojne formacije. (str. 297. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 113. Krajišnik) (str. 250. Karadžić, tom I)

Kroz logor je od njegovog osnivanja prošlo između 2.000 i 3.000 nesrba. (str. 251. Karadžić, tom I)

Između 1.280 i 1.600 muškaraca Bošnjaka je bilo zatočeno u ovom logoru u augustu 1992. (str. 113–114. Krajišnik) (str. 298. Stanišić i Župljanin, tom I)

Od juna 1992. do jula 1993., kada je broj zatočenika dosegao maksimum, u logoru je bilo otprilike 3.500 zatočenika. (str. 194. Mladić tom I)

Tri osobe zatočene u logoru srpski stražari su nasmrt pretukli, dok su jednog zatočenika ubili iz vatre nogororu između jula i septembra 1992. (str. 113–114. Krajšnik) (str. 298–299. Stanišić i Župljanin, tom I)

Od juna 1992. do juna 1995. u logoru "Batković" je ubijeno nekoliko zatočenih Bošnjaka. (str. 257. Karadžić, tom I) (str. 269–270. Mladić, tom I)

Zatočenike su redovno šutirali i udarali pendrecima, vojnim opasačima, puškama i kamenjem. (str. 293–294. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 253. Karadžić, tom I) (str. 295–296. Karadžić, tom I)

Konstatirano je da su stražari u logoru trojici zatočenih Bošnjaka dali odriještene ruke da nadziru, tuku i na drugi način zlostavljaju zatočenike. (str. 298. Stanišić i Župljanin, tom I)

Zatočene muškarce su, pored premlaćivanja, prisiljavali da jedni s drugima vrše ponižavajuće seksualne radnje u prisustvu drugih zatočenika. (str. 113–114. Krajšnik) (str. 253. Karadžić, tom I)

U "Batkoviću" su zatočenici bili iz niza različitih općina, između ostalih, iz Brčkog, Ključa, Lopara, Rogatice, Sokoca, Ugljevika, Vlasenice i Zvornika, a mnogi su bili prebačeni iz drugih zatočeničkih objekata. (str. 113–114. Krajšnik) (str. 298. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 250. Karadžić, tom I)

Zatočenici u "Batkoviću" su morali svakodnevno obavljati fizičke poslove, uključujući kopanje rovova i nošenje municije na liniji fronta, zakopavanje leševa, rad u poljima i fabrikama i pomaganje u gradnji aerodroma nedaleko od Bijeljine. (str. 113–114. Krajšnik) (str. 295. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 304. Mladić, tom I)

U dva navrata su zatočenici koje su odveli na rad na liniji fronta poginuli u unakrsnoj vatri kod Lopara, a dvojica su ranjena. (str. 295. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 254. Karadžić, tom I) (str. 271. Mladić, tom I)

Neki od zatočenika su uslijed loših uslova u logoru preminuli. (str. 255. Karadžić, tom I)

Logor je nastavio s radom najranije do 4. januara 1996., pri čemu su zarobljenici razmjenjivani ili puštani na slobodu u manjem broju, a dovođeni su novi. (str. 296. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 258. Karadžić, tom I)

Pogledati svjedočenja Mehameda Đedića ([02:58](#) minut) i Amira Efendića ([05:18](#) minut) koji opisuje svoje iskustvo iz logora "Batković".

Grupa 2: Mjesta zatočenja na prostoru Zvornika

Srpske vlasti su 1992. civile pretežno bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u najmanje 19 zatočeničkih centara u općini Zvornik*. (str. 140. Krajšnik)

*Dom kulture u Drinjači, Dom kulture u Čelopeku, Tehnička škola u Karakaju, "Gerina klaonica" u Karakaju, fabrike "Standard", "Alhos" i "Ekonomija" u Karakaju, štab CS-a, Orahovac, zatvor nedaleko od "Novog izvora", zatvor u Zvorniku, policijska stanica, škola u Kneževićima, ciglana u Karakaju u ulazu upravne zgrade, preduzeće "Hladnjača", omladinsko naselje, sportska dvorana, kuća Paše Salihović, osnovna škola u Liplju, motel "Vidikovac"

Srpska policija i paravojne formacije zatočile su Bošnjake u fabriku "Alhos", gdje su bili podvrgnuti velikom zlostavljanju i gdje je u aprilu 1992. ubijeno oko 18 zatočenika. (str. 137–138. Krajšnik) (str. 537–538. Karadžić, tom I)

Paravojne formacije su krajem maja prevezle 400 do 500 bošnjačkih stanovnika Diviča do stadiona "Drina" u Zvorniku, gdje su naredili da približno 180 muškaraca izade iz autobusa, nakon čega su ih odvezli prvo do upravne zgrade "Novog izvora". (str. 534–535. Stanišić i Župljanin, tom I)

Nakon dva dana zatočeništva u zgradbi "Novog izvora", približno 170–175 preostalih muškaraca iz sela Divič prevezeno je u Dom u Čelopeku, gdje su bili zatočeni mjesec dana. (str. 513–514. Stanišić i Župljanin, tom I)

Krajem aprila 1992., nekoliko Bošnjaka zatočeno je u fabrici "Standard" u Karakaju, a 10. maja su premješteni u "Ekonomiju" u ovom mjestu, a potom u fabriku "Novi izvor", gdje je 27. maja 1992. primljeno i oko 180 zatočenih Bošnjaka iz sela Divič. (str. 138. Krajšnik)

U sva tri ova zatočenička centra su dolazili pripadnici paravojnih jedinica iz Srbije i suočeno zlostavljali zatočenike, dok je u "Ekonomiji" jedan zatočenik preminuo. (str. 138. Krajšnik) (str. 523–524. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 57. Šešelj) (str. 546. Karadžić, tom I)

U "Ekonomiji" su u maju ubijeni neki od zatočenika. (str. 55–56. Šešelj) (str. 547. Karadžić, tom I)

Jedan zatočenik je ubijen u krugu "Novog izvora". (str. 523–524. Stanišić i Župljanin, tom I)

U periodu od 26. do 28. maja 1992. godine, pripadnici paravojne formacije su iz upravne zgrade "Novog izvora" odveli 11 muškaraca bošnjačke nacionalnosti iz Diviča, koji se nikada nisu vratili. (str. 538. Stanišić i Župljanin, tom I)

Krajem maja 1992. zarobljeno je 150 Bošnjaka iz sela Kostijerevo i odvedeno u Dom kulture u Drinjači, gdje su dovedeni i zatočenici iz drugih sela, koji su bili podvrgnuti premlaćivanju

željeznim šipkama i drvenim motkama sve dok više ne bi mogli hodati ili dok ne bi izgubili svijest. (str. 138. Krajšnik) (str. 515–516. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 57. Šešelj) (str. 542. Karadžić, tom I)

Jedna paravojska jedinica je po dolasku u Dom u Drinjači počela da izvodi zatočenike u grupama od po deset i ubija ih vatrenim oružjem, i tako je ubijeno 88 ljudi. (str. 138. Krajšnik) (str. 525–526. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 56. Šešelj) (str. 543–544. Karadžić, tom I)

Početkom juna 1992. muškarci su odvedeni u Tehničku školu u Karakaju, gdje je 20-ak zatočenika umrlo od topotnog udara i nedostatka vode i gdje su u toku sljedećih nekoliko dana mnogi od njih surovo pretučeni. (str. 138–139. Krajšnik) (str. 528–529. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 57. Šešelj) (str. 533. Karadžić, tom I)

Neidentificiran broj muškaraca Bošnjaka koji su zatečeni u Đulićima odveden je u Tehničku školu u Karakaju. (str. 535. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 516–517. Karadžić, tom I)

Srpski vojnici su u Tehničkoj školi u Karakaju izdvojili među zatočenicima bogate i ugledne ljude i odveli ih u prostoriju, iz koje su se čuli krizi, jauci i rafalna paljba, te je izdvojeno još nekoliko zatočenika da odnesu tijela, ali se oni nisu vratili. (str. 529. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 543. Karadžić, tom I)

Otpriklike 160 zatočenika iz Tehničke škole stražari su odveli u malim grupama i pogubili. (str. 138–139. Krajšnik) (str. 538. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 535. Karadžić, tom I)

Ukupno 550 zatočenika iz Tehničke škole u Karakaju je 5. juna 1992. odvedeno u bioskopsku salu u Pilici, odakle je njih 190 odvedeno u "Gelinu klaonicu" u Karakaju, gdje su stražari natjerali muškarce da se licem okrenu zidu, a potom su veliki broj njih pogubili iz vatrenog oružja. (str. 139. Krajšnik) (str. 531. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 56. Šešelj) (str. 536–537. Karadžić, tom I)

Krajem maja 1992. godine, približno 175 muškaraca koji su zarobljeni nakon zauzimanja Diviča zatočeno je u Dom u Čelopeku, gdje su ih pripadnici paravojskih formacija redovno tukli željeznim šipkama, lancima i "buzdovanima" i gdje su tjerali zatočene da tuku jedni druge. (str. 518–519. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 57. Šešelj)

Zatočenici su tjerani da međusobno spolno opće. (str. 520. Stanišić i Župljanin, tom I)

Pored fizičkog i psihičkog maltretiranja, tokom juna 1992. u Domu u Čelopeku je ubijeno najmanje 30 zatočenika, a 22 su ranjena iz vatrenog oružja i neki su osakaćeni. (str. 139. Krajšnik) (str. 519–521. Župljanin i Stanišić, tom I) (str. 56. Šešelj) (str. 530–531. Karadžić, tom I)

U periodu od maja do jula 1992. u ciglani u Karakaju su paravojske formacije ubile nekoliko zatočenika. (str. 56. Šešelj)

Zatočenici u ciglani su bili podvrgnuti mučenju i okrutnom postupanju. (str. 57. Šešelj) (str. 541. Karadžić, tom I)

Pogledati videosvjedočenje Amira Efendića ([05:18](#) minut) i zaštićenog svjedoka ([10:30](#) minut) o zločinima u zvorničkim mjestima zatočenja.

Grupa 3: Sušica i mesta zatočenja na prostoru općine Vlasenica

Srpske vlasti su 1992. godine civile uglavnom bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u 11 zatočeničkih centara* u općini Vlasenica. (str. 133. Krajišnik)

*između ostalog, logor "Sušica", zgrada policije, općinski zatvor, Srednja škola u Vlasenici, pilana u Milićima, osnovna škola, štale zadruge u Piskavicama, hotel "Panorama", vojno-sportska dvorana, Dom kulture u Milićima, logor "Luka" i peradarska farmi "Šošari". (str. 133. Krajišnik)

Srpske snage su 31. maja 1992. osnovale zatočenički logor u Sušici, u kojem su stražarile vojska i policija. (str. 17. Dragan Nikolić) (str. 131. Krajišnik) (str. 469–470. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 473. Karadžić, tom I) (str. 918. Mladić, tom II)

Od kraja maja do oktobra 1992. kroz "Sušicu" je prošlo više hiljada zatočenika Bošnjaka i drugih nesrba iz Vlasenice i okolnih sela, a broj zatočenika u hangaru, po pravilu, kretao se između 300 i 500 ljudi. (str. 18. Dragan Nikolić) (str. 131. Krajišnik) (str. 469–470. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 929. Mladić, tom II)

U prvim danima je u "Sušici" bilo zatočeno više od 1.000 ljudi, a samo nekoliko dana kasnije srpski funkcioneri dozvolili su odlazak više od 800 žena nakon što su im oduzete dragocjenosti i pošto su potpisale izjavu da dobровoljno napuštaju općinu. (str. 131. Krajišnik) (str. 470–471. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 953. Mladić, tom II)

Od sredine juna do sredine jula 1992. izvedeno je najmanje devet zatočenika, od kojih neki nisu nikada vraćeni, neki su preminuli od posljedica premlaćivanja, a neki su odmah ubijeni. (str. 20–23. Dragan Nikolić) (str. 131. Krajišnik) (str. 481. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 484–486. Karadžić, tom I) (str. 913–914. Mladić, tom II)

Zatočenici su podvrgavani svim vrstama maltretiranja, uključujući česta premlaćivanja i ubadanja nožem. (str. 24–26. Dragan Nikolić) (str. 478. Karadžić, tom I) (str. 930. Mladić, tom II)

Zatočenici su morali ići na prisilni rad, zakopavali su ubijene iz naselja Drum, kopali rovove i nosili municiju na liniji fronta. (str. 131. Krajišnik) (str. 472. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 480. Karadžić, tom I) (str. 939. Mladić, tom II)

Mnoge od zatočenih žena bile su podvrgavane seksualnom zlostavljanju, a čuvari i drugi muškarci kojima je bio dozvoljen ulazak u logor često su noću izvodili žene iz hangara. (str. 18. Dragan Nikolić) (str. 478. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 480. Karadžić, tom I)

Logor je radio do septembra 1992., kada su zatočenici prebačeni u "Batković", a krajem tog mjeseca je u četiri navrata odvezeno i ubijeno 140 do 150 zatočenika. (str. 133. Krajišnik) (str. 478–479. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 488. Karadžić, tom I) (str. 916. Mladić, tom II)

Srpska policija je te zatočenike odvela na Debelo Brdo i ubila. (str. 487–488. Karadžić, tom I)

Otprilike 150 zatočenika držano je u veoma teškim uslovima, u pet prostorija općinskog zatvora u Vlasenici, odakle su morali da obavljaju različite poslove, od zakopavanja leševa, odnošenja imovine iz napuštenih bošnjačkih kuća do kopanja rovova na liniji fronta. (str. 132. Krajišnik) (str. 468–469. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 471–472. Karadžić, tom I)

Bošnjaci u dobi od 18 do 60 godina, kao i maloljetnici, zatočavani su u policijskoj stanici u Vlasenici, gdje su bili... zlostavljeni i udarani željeznim cijevima, lancima i drugim predmetima, a jedan od zatočenika je ubijen krajem maja 1992. (str. 132. Krajišnik) (str. 466–468. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 469–470. Karadžić, tom I)

Srpske snage su u maju 1992. počele da hapse civile u njihovim domovima i dovode ih u zgradu policije, gdje su, pored premlaćivanja, neki od njih tokom zatočenja posjećeni nožem. (str. 469. Karadžić, tom I)

Oko 29 zatočenika iz policijske stanice je ubijeno 21. maja 1992., kada im je naređeno da uđu u autobus, koji se zaustavio na rubu Nove Kasabe, a dok su zatočenici u grupama od po pet ljudi izlazili iz vozila, na njih su srpski vojnici pucali iz automatskih pušaka i mitraljeza montiranog na oklopnom vozilu. (str. 132. Krajišnik) (str. 482. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 467. Karadžić, tom I)

Konstatirano je da je oko 160 muškaraca bilo zatočeno u srednjoj školi u Vlasenici, u periodu od 31. maja 1992. do 8. juna 1992., nakon čega su prebačeni u logor "Sušica". (str. 933. Mladić, tom II)

Pogledati svjedočenje Smaila Durakovića ([16:30](#) minut) i Mevludina Ćatića ([21:05](#) minut) o logoru "Sušica".

Učenici prezentiraju svoje odgovore i zaključke. Nastavnik zajedno sa učenicima rezimira odgovore i zajednički nastoje odgovoriti na ključna pitanja: Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru Bijeljinsko-zvorničke regije i sa kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

Aktivnost 3: PRESUDE I KAZNE

• **Ključno pitanje:** Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

• **Plan aktivnosti:** Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za što su osuđeni i kolika im je kazna određena.

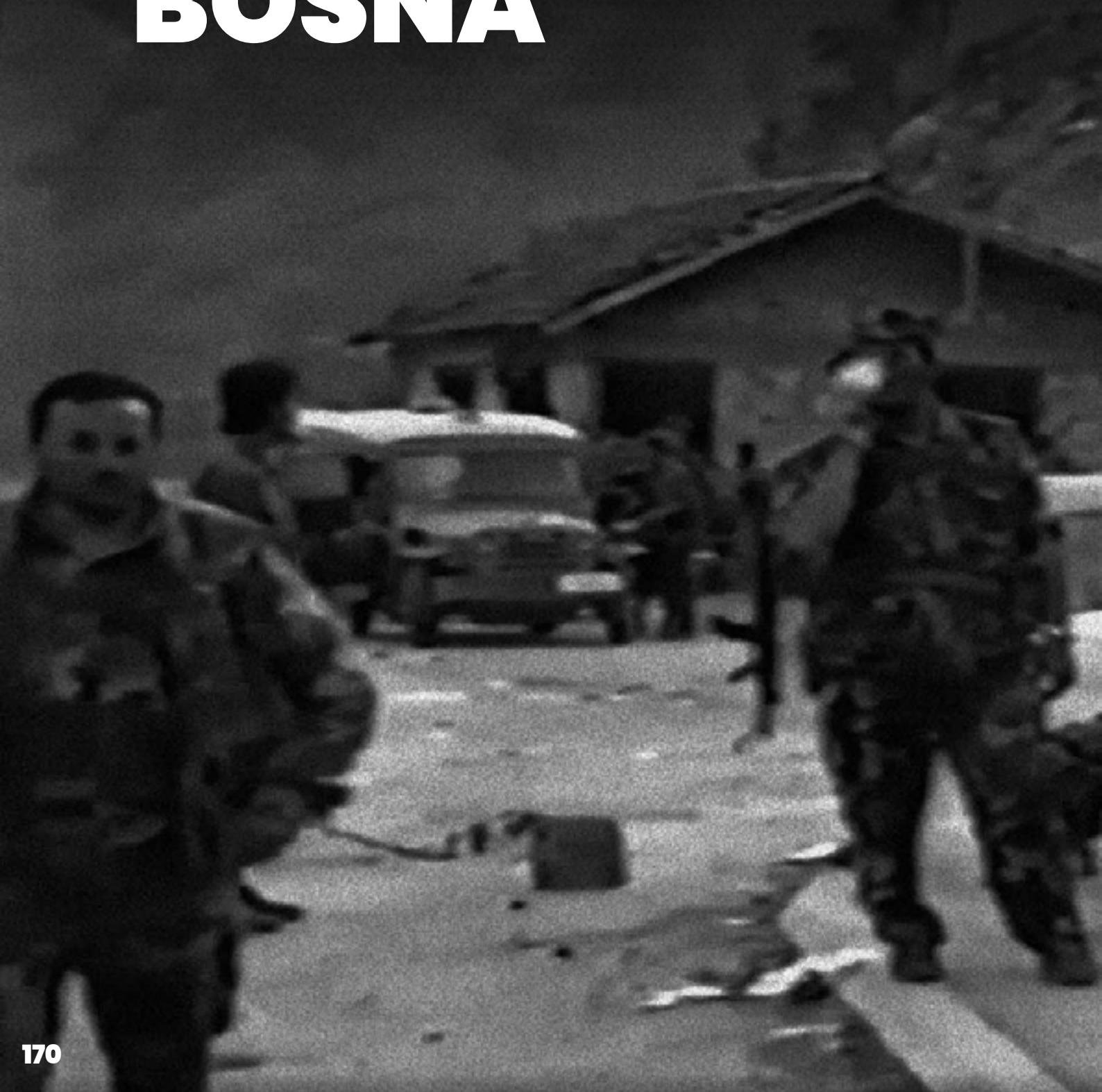
Činjenice koje je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) utvrdio za Bijeljinsko-zvorničku regiju nađene su u presudama Momčilu Krajišniku, Biljani Plavšić, Miroslavu Deronjiću, Dragatu Nikoliću, Mići Stanišiću i Stojanu Župljaninu, Vojislavu Šešelju, Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti i razlike, te međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

Regija 9

ISTOČNA BOSNA

Dubrovnik
Serajevo

Katovići

Pešurići
Mededa

NASLOV	<u>Zločini na prostoru regije Istočna Bosna</u>
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Ratni zločini, civilno stanovništvo, zatočenje, progon, Srpske vojne snage, milicija, paravojne formacije, Višegrad, Foča, Rogatica, Čajniče, Kalinovik, odvođenje stanovništva, zarobljavanje, strijeljanje, logori, mučenja, ubistva, nasilje nad ženama
KLJUČNA PITANJA	Koji su sve i na koji način izvršeni zločini na prostoru regije Istočna Bosna? Postoje li sličnosti u realizaciji zločina i u čemu se one ogledaju? U čemu se ogleda značaj sudskih presuda koje se odnose na spomenute općine?
CILJEVI	Upoznavanje sa zločinima počinjenim na prostoru regije Istočna Bosna od 1992. do 1995. godine, što je period na koji se odnose obrađene presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Utvrđivanje hronologije ratnih dešavanja na prostoru općina Višegrad, Foča, Rogatica, Kalinovik i Čajniče, utvrđujući uzročno-posljedične veze između pojedinih događaja te odgovornosti pojedinaca za iste, prema presudama MKSJ-a. Analiziranje događaja zločina na prostoru regije Istočna Bosna od 1992. do 1995. godine na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama MKSJ-a te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama MKSJ-a. Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima. Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine.
ISHODI UČENJA	Učenici će: <ul style="list-style-type: none">- Navesti ključne događaje koristeći se bazom podataka kao izvorom informacija (istorijski izvor).- Interpretirati događaje koristeći se informacijama iz usmene historije (svjedočenja) analizirajući ih i odgovarajući na pitanja.- Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato.- Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima.- Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora.- Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama.- Razvijati će komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje.- Razviti vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.

IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica o zločinima počinjenim u BiH – BIRN https://ratnizlocin.detektor.ba/istocna-bosna/
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju trebaju na list papira napisati pet za njih najvažnijih pojmovi koje dovode u vezu sa provedenom aktivnošću učenja.

Aktivnost 1: **VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA**

• **Trajanje:** 60 minuta

• **Ključna pitanja:** Koji oblici zločina i kada su izvršeni na prostoru Istočne Bosne? U kojoj mjeri su navedeni zločini povezani i koje su njihove posljedice?

• **Plan aktivnosti:** Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na određenu općinu s prostora regije Istočna Bosna: [Višegrad](#), [Foča](#), [Rogatica](#), [Kalinovik](#) i [Čajniče](#).

Nastavnik će učenike uvesti u temu pokazujući im kartu regije te objasniti vremenski okvir koji je u vezi sa počinjenjem zločina koji su bili predmet presuda.

Dogadjaji koji su tretirani u ovoj regiji datiraju od marta 1992., kada dolazi do djelovanja vatrenog oružja u Rogatici te maltretiranja nesrpskog stanovništva na ovom području do polovine 1994., kada je iz Kazneno-popravnog (KP) doma u Foči puštena zadnja grupa zatočenika.

Žrtve u svim općinama ove regije koje se tretiraju kroz presude su bili civili, većinom bošnjačke nacionalnosti, a počinioči su bili srpska vojska, policija i paravojne formacije.

Učenici trebaju pročitati tekst, podvući oblike zločina koji se pojavljuju u tekstovima, te izdvojiti nabrojane zločine vodeći računa o vremenskim odrednicama kada su počinjeni i ko ih je počinio.

Grupa 1: [Foča](#)

Političko i vojno preuzimanje vlasti u općini Foča započelo je tako što su 8. aprila 1992. srpske snage granatirale grad Foču, a pucanje i granatiranje je bilo usmjereni na naselja

s većinskim bošnjačkim stanovništvom, poput Donjeg Polja, ili s miješanim stanovništvom, poput Čohodor Mahale, a zauzimanje grada završilo je do sredine aprila 1992. godine. (str. 7–8. Zelenović) (str. 9–10. Krnojelac) (str. 13. Kunarac i ostali) (str. 228. Krajišnik) (str. 332–333. Karadžić, tom I)

Napad je trajao šest ili sedam dana i završio je do sredine aprila, kada je Foča pala u ruke Srba, a tom prilikom je ranjen veoma veliki broj civila, većinom Bošnjaka, a mnogi od njih su počeli da bježe. (str. 9–10. Krnojelac) (str. 228. Krajišnik) (str. 332–333. Karadžić, tom I)

Bošnjačko i drugo nesrpsko stanovništvo je sistematski kupljeno u racijama, prema civilima se često okrutno postupalo, premlaćivani su i ponekad ubijani. (str. 8. Zelenović) (str. 144. Krajišnik)

Muškarci i žene razdvajani su i prebacivani u razne zatočeničke objekte, kao što su školski i društveni objekti i fočanski zatvor, gdje su bili izloženi ponižavajućem i degradirajućem postupanju. (str. 8. Zelenović)

Srpski vojnici su palili bošnjačke kuće tokom borbi za kontrolu nad gradom te je spaljeno Donje Polje, naselje u Šukovcu, bošnjačke kuće u Kamerici i Granovskom Sokaku, stara gradska četvrt Prijeka Čaršija, dok su kasnije zapaljene bošnjačke kuće koje nisu uništene u granatiranju. (str. 13–14. Krnojelac) (str. 333. Karadžić, tom I)

Napadi na okolna sela – većina njih su bila nebranjena i u njima nije bilo vojnih ciljeva – trajali su do juna-jula 1992. godine. (str. 7–8. Zelenović) (str. 10–11. Krnojelac) (str. 335–336. Karadžić, tom I) (str. 362. Mladić, tom I)

Selo Brod napadnuto je 20. aprila 1992. godine. (str. 11. Krnojelac) (str. 230. Krajišnik) (str. 335. Karadžić, tom I)

Srpske snage su zapalile bošnjačka sela u okolini Miljevine, uhapsile muškarce, bošnjačke civile. (str. 11. Krnojelac)

Zapaljene su kuće Bošnjaka u Filipovićima i Pauncima 25. ili 26. aprila 1992. godine. (str. 11. Krnojelac)

U skladištu u Filipovićima je izdvojeno devet muškaraca i sedam njih je usmrćeno iz vatre nog oružja. (str. 230. Krajišnik)

Srpski vojnici su oko 28. aprila 1992. napali Ustikolinu i zapalili kuće Bošnjaka, a odatle su nastavili da napadaju i razaraju bošnjačka sela uz lijevu obalu Drine, nizvodno do Ošanice dok se stanovništvo razbjezalo ili poginulo. (str. 11–12. Krnojelac) (str. 230. Krajišnik) (str. 335. Karadžić, tom I)

Sredinom juna 1992. godine oko 27 civila bošnjačke nacionalnosti, većinom žena i djece, ubijeno je u etnički miješanom naselju Čohodor Mahala. (str. 15. Krnojelac) (str. 231. Krajišnik)

Selo Jeleč u blizini Miljevine su srpske snage granatirale, napale pješadijom, a zatim zauzele početkom maja, dok su stanovnici koji su ostali u svojim kućama poginuli, a drugi muškarci, mještani ovog sela, su uhvaćeni i zatočeni u kasarnama u Kalinoviku i Bileći, a zatim prebačeni u KP dom* u Foči. (str. 11. Krnojelac) (str. 231. Krajišnik) (str. 338–339. Karadžić, tom I)

*Kazneno-popravni dom

Oko 14 muškaraca iz sela Trnovača je 22. juna 1992. odvedeno na most na Drini u dijelu Foče koji se zove Brod i ubijeno. (str. 231. Krajišnik)

Dva dana kasnije su lokalni Srbi odveli više žena iz tog sela u motel "Bukovica", gdje je jedna žena silovana, dok su ostale kasnije prebačene u srednju školu. (str. 231. Krajišnik) (str. 347. Mladić, tom I)

Konstatirano je da su 26. juna 1992., autobusom i policijskim kolima, žene zatočene u motelu "Bukovica" odvezene u Novi Pazar u Srbiji. (str. 371. Mladić, tom I)

Početkom, odnosno 3. jula 1992. oko 60 bošnjačkih žena, djece i starijih muškaraca iz Trošnja i Mješaje uhapšeno je i odvedeno u privremeni zatočenički objekat zvani "Buk Bijela", gdje je konstatirano višestruko silovanje jedne od zatočenih žena, a silovana je i maloljetnica. (str. 8–9. Zelenović) (str. 193. Kunarac i ostali) (str. 231–232. Krajišnik)

U napadu na Trošanj poginula su tri seljanina, a pošto je uhvaćena grupa od njih 50, premlaćeno je i ubijeno još sedam mještana muškog spola, koji su prethodno odvojeni od žena. (str. 12. Krnojelac) (str. 193. Kunarac i ostali) (str. 231–232. Krajišnik) (str. 339–340. Karadžić, tom I) (str. 315. Mladić, tom I)

Tri starice su početkom proljeća 1993. godine ubijene u Foči. (str. 326. Mladić, tom I)

Utvrđeno je da su u periodu od 10. aprila 1992. do početka juna 1992. u cijeloj Foči i njenoj okolini sprovedena masovna hapšenja muškaraca, nesrpskih civila, uglavnom Bošnjaka. (str. 53. Krnojelac) (str. 144. Krajišnik) (str. 336. Karadžić, tom I)

Srpske vlasti su 1992. godine civile pretežno bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u više od 20 zatočeničkih centara* u Foči. (str. 235. Krajišnik)

*magacin u Livadama, KP dom, bolnica u Foči, Policijska stanica u Miljevini, "Brioni", kuća Slobodana Matovića, kaznionica u Velečevu, Osnovna škola "Brod na Drini", vojno skladište

u Čohodor Mahali, kuća u Trnovači, kuća Muniba Hodžića, Presjeka kod Ustikoline, stan Asima Džanke u mjestu Donje Polje, kuće u selu Đidjevo

Nekoliko džamija u gradu i u općini Foča je spaljeno ili na drugi način razoren, a među njima su bili i objekti pod zaštitom UNESCO-a. (str. 14. Krnojelac) (str. 230. Krajišnik) (str. 366. Karadžić, tom I) (str. 361. Mladić, tom I)

Autobusi koji su odvozili civile organizirani su u maju 1992., dok su oko 13. augusta 1992. žene i djeca odvedeni u Rožaje u Crnu Goru. Dana 23. oktobra 1992. godine, grupa žena i djece, koji su mjesec dana bili zatočeni u sportskoj dvorani "Partizan", deportirani su autobusom u Goražde, da bi potkraj 1994. godine bili razmijenjeni i posljednji zatočenici Bošnjaci koji su još bili u KP domu. (str. 18 Krnojelac) (str. 236–237. Krajišnik) (str. 367. Karadžić, tom I) (str. 371. Mladić, tom I)

Kad je 1995. godine završio rat, Foča je bila gotovo isključivo srpski grad. Foča je nakon sukoba preimenovana u "Srbinje", dakle "srpski grad". (str. 18. Krnojelac) (str. 25. Kunarac i ostali) (str. 237. Krajišnik)

Grupa 2: Višegrad

Oko Višegrada se u aprilu 1992. podižu barikade, dolazi do sporadičnog nasilja, uključujući pucnjavu i granatiranje, a jedne prilike je otvorena minobacačka vatra na bošnjačka naselja. (str. 251. Krajišnik) (str. 16. Vasiljević) (str. 27. Lukić i ostali) (str. 454–455. Stanišić i Župljanin, tom I)

Mnogi civilni, strahujući za svoje živote, pobegli su iz svojih sela, a kada je Užički korpus JNA* 14. aprila 1992., ili približno tog datuma, stigao u Višegrad, situacija se nakratko smirila i mnogi su se vratili u svoje domove. (str. 251. Krajišnik)

*Jugoslovenska narodna armija

U jednom navratu, hiljade nesrba iz sela iz prigradskog područja Višegrada s obje strane Drine dovedene su na fudbalski stadion u Višgradu, gdje su pretreseni i gdje im je rečeno da oni koji žive na lijevoj obali Drine mogu se vratiti u svoja sela, dok stanovnici s desne obale nisu pušteni. (str. 17. Vasiljević) (str. 29. Lukić i ostali)

Užički korpus se povlači sredinom maja 1992., ali su ostale paravojne jedinice*, kojima se priključuju lokalni Srbi. (str. 37. Lukić i ostali) (str. 453. Stanišić i Župljanin, tom I)

*jedinice "šešeljevci", "arkanovci", "Garavi sokak" i "Beli orlovi"

Paravojne grupe su djelovale u najmanju ruku s prešutnim odobravanjem lokalnih srpskih vlasti, dok su kuće Bošnjaka pljačkane, a često i paljene do temelja. (str. 251. Krajšnik) (str. 454. Stanišić i Župljanin, tom I)

Pretreseno je selo Mušići u maju 1992. u potrazi za oružjem, a tom prilikom su opljačkane kuće. (str. 18. Vasiljević)

Građani nesrpske nacionalnosti počeli su nestajati već početkom aprila 1992. godine, tokom nekoliko narednih mjeseci ubijene su i nestale stotine Bošnjaka. (str. 19. Vasiljević) (str. 252. Krajšnik) (str. 453. Stanišić i Župljanin, tom I)

Mnogi od ubijenih bili su jednostavno bačeni u Drinu, tako da je nađeno mnogo leševa koji su plutali rijekom, dok su iz masovnih grobnica na teritoriji općine i u njenoj okolini ekshumirane još stotine bošnjačkih civila svih dobi i oba spola. (str. 19. Vasiljević) (str. 252. Krajšnik) (str. 31. Lukić i ostali) (str. 453. Stanišić i Župljanin, tom I)

Nestajanje ljudi vrhunac je doseglo u junu i julu 1992. godine. (str. 19–20. Vasiljević)

Građani nesrpske nacionalnosti bili su podvrgavani i drugim oblicima zlostavljanja i ponižavanja, kao što je silovanje i premlaćivanje. (str. 20. Vasiljević) (str. 373. Lukić i ostali) (str. 453. Stanišić i Župljanin, tom I)

Naoružana grupa je 7. juna nasilno odvela sedam civila, Bošnjaka, na istočnu obalu Drine, postrojila ih i otvorila vatru, te usmrtila petoricu, dok su dvojica pobegla. (str. 38. Vasiljević) (str. 99. Lukić i ostali) (str. 452. Stanišić i Župljanin, tom I)

Prethodno su sedmorici uhapsili i odveli ih u kuću nedaleko od hotela "Bikavac", a kasnije u hotel "Vilina vlas" u višegradsкој banji, a zatim prema višegradsкој župi ka obali Drine. (str. 38–40. Vasiljević) (str. 452. Stanišić i Župljanin, tom I)

Iz fabrike "Varda" je 10. juna 1992. do obale Drine odvedeno sedam muškaraca i ubijeno. (str. 150. Lukić)

Oko 60 osoba iz Koritnika je ugurano i zapaljeno u prostoriji u kući Adema Omeragića u Pionirskoj ulici 14. juna 1992., kada ih je naoružana grupa zaključala u objektu, dok je u prostoriju unesena zapaljiva naprava, od koje su prvo planula vrata, a naoružani muškarci su u kuću ubacili još eksploziva i pucali na one koji su pokušali pobjeći. (str. 48. Vasiljević) (str. 252. Krajšnik) (str. 250. Lukić i ostali) (str. 450. Stanišić i Župljanin, tom I)

Civili su prethodno dovedeni u kuću porodice Memić koja se nalazi u blizini, gdje su opljačkani, nakon čega im je rečeno da u Omeragića kuću idu radi svoje sigurnosti. (str. 246. Lukić i ostali) (str. 46–48. Vasiljević) (str. 449–450. Stanišić i Župljanin, tom I)

Osim pljačke, iz kuće Memića je izvedeno više žena koje su silovane. (str. 276. Lukić i ostali) (str. 450. Stanišić i Župljanin, tom I) (str. 47. Vasiljević)

Zaključuje se da su srpske snage 15. juna 1992. kod Paklenika, blizu sela Kalimanići kod Sokoca, ubile oko 45 civila, Bošnjaka, s područja Višegrada. (str. 439. Karadžić, tom I)

Ubijeni su prethodno bili u konvoju koji je trebao ići prema Skoplju, ali je odlučeno da ide za Olovo preko Sokoca, te su na području Išarića Brda žene odvojene i rečeno im je da pješke idu prema Olovu, dok su muškarci autobusom odvezeni do Paklenika. (str. 433–435. Karadžić)

Konstatirano je da je 27. juna 1992., ili oko tog datuma, grupa naoružanih muškaraca utjerala oko 60 bošnjačkih civila u kuću Mehe Aljića na Bikavcu, potom pucala u unutrašnjost kuće te ubacila unutra ručne bombe i zapalila kuću. (str. 309. Lukić i ostali)

Krajem juna ili početkom jula 1992. ustrijetljena je jedna žena u Višegradu. (str. 325. Lukić i ostali)

Srpske snage su 8. augusta 1992. izvršile napad zapadno od Drine i ušle u sela Barimo i Miloševići. U Barimu su paljene kuće i ubijene su 24 osobe, među kojima i troje djece. Drugi su odvedeni na Drinu i ondje ubijeni. (str. 48. Lukić i ostali)

Početkom augusta 1992. srpske snage su granatirale Jelačiće, Koritnik, Halugu i Prelovo, stanovnici bošnjačke nacionalnosti iz tih mesta su u dva konvoja otišli prema Međed (str. 48. Lukić i ostali)

Više zatočenika je bilo zatvoreno u logoru u Uzamnici, gdje su udarani šakama, nogama, pendrecima, motkama i kundacima, od juna 1992. do početka 1993. godine. (str. 350–353. Lukić i ostali)

Veliki broj civila nesrpske nacionalnosti koji još nisu bili izbjegli, sistematski je protjerivan na organizirani način. Da bi ih odvezli, organizirani su konvoji autobusa, koji su često imali policijsku pratinju. Postupak premještanja tih ljudi često je uključivao oduzimanje ličnih dokumenata i dragocjenosti. (str. 20–21. Vasiljević) (str. 252. Krajišnik)

Žrtve zločina nisu aktivno učestvovale u neprijateljstvima. (str. 455. Stanišić i Župljanin, tom I)

Više bošnjačkih spomenika, među kojima su i džamije, potpuno je razoren na području Višegrada 1992. godine. (str. 251. Krajišnik) (str. 21. Vasiljević) (str. 32. Lukić i ostali)

Grupa 3: Rogatica

Naoružani lokalni Srbi i pripadnici JNA*, uključujući Užički korpus JNA i paravojnu jedinicu, pljačkali su, šikanirali i zlostavljali Bošnjake na rogatičkom području. (str. 245. Krajišnik)

*Jugoslovenska narodna armija

Krajem marta 1992., iz grada Rogatice je otišla većina stanovnika srpske nacionalnosti, a po njihovom odlasku, radi provokacije, otvorena je vatra iz pušaka i protivavionskih mitraljeza postavljenih u selima Plješevica i Krnčići. (str. 245. Krajišnik)

Područje Živaljevine je u noći između 12. i 13. maja 1992. granatirano iz sela Plješevica i Seljani. (str. 246. Krajišnik)

Srpske snage, počevši od 22. maja, granatirale su približno sedam dana, a na kraju i zauzele grad Rogaticu i okolna sela, a Bošnjacima su naredili da se okupe na centralnom gradskom trgu, tražili da potpišu izjavu o lojalnosti, predaju se i presele u srednju školu "Veljko Vlahović", prijeteći da će ih ubiti ako to ne učine. (str. 246. Krajišnik) (str. 385. Karadžić, tom I)

Pripadnici srpske policije i drugi ljudi u maslinastosivim uniformama su sve one koji nisu postupili po naređenju da odu u srednju školu, istjerali iz njihovih domova, potom razdvojili muškarce od žena, i muškarce pretukli. (str. 246. Krajišnik)

U danima poslije početnog napada na Rogaticu, srpske snage su ušle u grad i isle od ulice do ulice, otvarale vatru na džamije, kuće i podrume u kojima su se Bošnjaci krili. (str. 386–387. Karadžić, tom I)

Krajem maja napadnuta su mnoga bošnjačka sela u općini Rogatica: Mađer, Kovanj, Vragolovi, Kopljevići, Orahovo, Šljedovići i Čubrići. Poslije tih napada Bošnjaci su iz straha krenuli da napuštaju svoja sela, a neki od njih su pobegli u Žepu i Koziće. (str. 387–388. Karadžić, tom I)

Konstatirano je da je oko 7. juna 1992. jedan čovjek ubijen iz vatrene oružja na ulici u gradu Rogatici. (str. 772. Mladić, tom II)

Ukupno 28 Bošnjaka koji su se predali Srbima nakon što je grad Rogatica u maju granatiran, odvedeno je na područje sela Duljevića, gdje su korišteni kao živi štitovi i gdje je 24 njih poginulo. (str. 247. Krajišnik)

Srpske snage su 2. augusta 1992. granatirale sela Kramer Selo, Kozarde, Dobrašinu i Borovsko, što je natjerala Bošnjake da pobegnu. (str. 390. Karadžić, tom I)

Lokalni vojnici, bosanski Srbi, početkom augusta nastavili su da ulaze u kuće Bošnjaka i da ih šalju u srednju školu, a sredinom tog mjeseca srpske snage su ušle u selo Mađer, pohapsile stanovnike i odvele ih u zatočeničke objekte, uključujući školu. (str. 392–393. Karadžić, tom I)

Zaključeno je da je 14. augusta 1992., ili približno tog datuma, jedna bošnjačka porodica bila zatočena u garaži Novice Andrića i da su srpske snage muške članove te porodice tukle,bole ih nožem i zlostavljale. (str. 399. Karadžić, tom I)

Srpske vlasti su 1992. godine u Rogatici civile pretežno bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u sljedeća četiri zatočenička centra*. (str. 247. Krajišnik)

*Poljoprivredno dobro "Rogatica" ("Rasadnik"), srednja škola, ergela konja na Borikama i Crkveni dom

Grupa od 1.500 do 2.000 Bošnjaka otišla je u maju 1992. iz grada Rogatice u selo Vragolovi, gdje je zatekla približno 5.000 do 6.000 izbjeglica, a kada su srpske snage u julu 1992. granatirale Vragolove, 1.500 od tih Bošnjaka pobjeglo je u Goražde. U augustu su iz tog sela u Goražde otišle sve izbjeglice osim njih deset. (str. 247. Krajišnik) (str. 413. Karadžić, tom I) (str. 820. Mladić, tom II)

Do kraja 1992. u općini Rogatica minirano je više džamija. (str. 247. Krajišnik) (str. 411. Karadžić, tom I) (str. 798. Mladić, tom II)

Grupa 4: Čajniče i Kalinovik

Čajniče

Lokalne srpske vlasti u aprilu 1992. otpustile su policajce i smijenile mnoge Bošnjake s položaja u državnim ustanovama, postavile barikade na izlazu iz Čajniča i uvele kontrolu kretanja Bošnjacima u toj općini. (str. 225. Krajišnik)

Srpske vlasti su 1992. godine u Čajniču civile bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u tri zatočenička centra*. (str. 225. Krajišnik)

*Lovački dom "Mostina" [C9.1], Policijska stanica u Čajniču i škola

Sredinom aprila 1992., nekoliko civila Bošnjaka uhapšeno je i zatočeno u kontejneru za skladištenje uz Lovački dom "Mostina" na kojem su bili pripadnici paravojne grupe*, a koji su zatočene izvodili iz kontejnera i tukli ih. (str. 225–226. Krajišnik)

*paravojna grupa "Plavi orlovi"

Pripadnici paravojne grupe su 18. maja izvršili pokolj nad 30 zatočenika u kontejneru, navodno kao odmazdu za smrt srpskog vojnika koji je poginuo negdje drugdje. (str. 225–226. Krajšnik)

Početkom maja 1992., srpske snage, od kojih je dio bio u uniformama JNA*, a dio u policijskim uniformama, zauzele su u sadejstvu s paravojnim snagama i opljačkale i spalile bošnjačke kuće u više dijelova grada Čajniča. (str. 226. Krajšnik)

*Jugoslovenska narodna armija

Bošnjački vjerski objekti su uništeni u Čajniču od juna 1992. godine. (str. 226. Krajšnik)

Kalinovik

Bošnjaci u Kalinoviku su u maju 1992. morali imati dozvolu Kriznog štaba da bi se mogli slobodno kretati, a kada su srpske oružane snage 11. juna 1992. proglašile općinu ratnom zonom, kretanje bošnjačkog stanovništva još više je ograničeno. (str. 241. Krajšnik) (str. 405. Mladić, tom I)

Srpske vlasti su 1992. godine u Kalinoviku civile pretežno bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u najmanje četiri zatočenička centra*. (str. 242. Krajšnik)

*zgrada policije, Osnovna škola "Miladin Radojević", skladište baruta i poljoprivredno dobro "Pavlovac"

Oko 60 Bošnjaka koji su se 25. juna 1992. odazvali pozivu za preuzimanje radnih zadataka uhapšeno je i odvedeno u osnovnu školu u Kalinoviku, a oni koji se nisu odazvali, kasnije su uhapšeni i odvedeni u školu. (str. 241–242. Krajšnik) (str. 396. Mladić, tom I)

Početkom jula 1992., zatočenici su prebačeni u skladište baruta Jelašačko polje, gdje je do početka augusta bilo zatočeno stotinjak muškaraca Bošnjaka i gdje su mnogi zatočenici žestoko premlaćivani. (str. 241–242. Krajšnik) (str. 398. Mladić, tom I)

Srpski vojnici su početkom augusta 1992. prozvali oko 25 zatočenih Bošnjaka i, uz policijsku pratinju, odvezli ih u selo Ratine, pokraj Jeleča na području Foče, gdje su ih zlostavljali i ustrijelili sve osim jednog od njih. (str. 241–242. Krajšnik) (str. 387. Mladić, tom I)

VRS je krajem jula i početkom augusta 1992. granatirala, spalila i zauzela sela, među kojima i Ljutu, Jelašicu, Jezero, Mjehovinu i Daganj, a u tim napadima su poginuli mnogi seljani, među njima starci i žene. (str. 242. Krajšnik)

Srpske snage su početkom augusta 1992. uhapsile, pokupile, razdvojile i zatočile gotovo sve preostale Bošnjake iz Kalinovika, kao i približno 190 žena, djece i staraca iz Gacka, te

ih sve zatočile u osnovnoj školi, gdje su neki od njih pretučeni i ubijeni, a žene su silovane. (str. 242. Krajšnik) (str. 388–392. Mladić, tom I)

Silovano je otprilike 80 žena, a silovanja su vršena u školi i na drugim mjestima na koja su žene odvodjene. (str. 396. Mladić, tom I)

Konstatirano je da je, najkasnije od 18. septembra 1992. do 21. marta 1993., nekoliko ljudi bilo zatočeno u Policijskoj stanici u Kalinoviku, a neki od njih su pretučeni i maltretirani na druge načine. (str. 404. Mladić, tom I)

Tokom rata su razorene kalinovičke džamije. (str. 242. Krajšnik) (str. 402. Mladić, tom I)

U narednom koraku svaka će grupa uz pomoć geografske karte i hronološkim principom predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se isti uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza među njima.

U završnom dijelu aktivnosti nastavnik će otvoriti raspravu o međusobnoj vezi događaja kako prostornoj tako i vremenskoj, njihovim posljedicama i značaju iz današnje perspektive. Kako su se svi počinjeni zločini odrazili na stanovništvo, naročito uzimajući u obzir raseljavanje.

Aktivnost 2: ŽENE ŽRTVE ZLOČINA

• **Trajanje:** 45 minuta

• **Ključno pitanje:** Na koji način su žene bile izložene ratnim zločinima? Kakve je posljedice to ostavilo na njih?

U uvodnom dijelu aktivnosti nastavnik će na tabli napisati riječi ŽENA i RAT. Učenici trebaju dati svoje asocijacije na vezu između ova dva pojma. Nastavnik može pomoći sugerirajući pitanja: Na koji način žene učestvuju u ratu? Koja je njihova uloga? Šta im je zadatak? Uživaju li žene neku posebnu zaštitu?

Nastavnik sa učenicima diskutira o temi i uvodi ih u temu koja će približiti na koji način su žene u Foči bile izložene nasilju, koje je presudama MKSJ okvalificirao kao ratni zločin.

Nastavnik će svim učenicima podijeliti izvor teksta iz baze na čitanje. Učenici trebaju pročitati tekst i izdvojiti (podvući) činjenice koje su im najupečatljivije.

Između 3. i 13. jula 1992., grupa žena, djece i starijih muškaraca koji su bili zatočeni u "Buk Bijeloj" premještena je i zatočena zajedno s drugim osobama u dvije učionice u gimnaziji / srednjoškolskom centru* u Foči, gdje su u druge učinioce odvedene i silovane žene i djevojke. (str. 9. Zelenović) (str. 16. Krnojelac) (str. 20. Kunarac i ostali) (str. 231–232. Krajišnik) (str. 360–361. Karadžić, tom I) (str. 348. Mladić, tom I)

*u nekim presudama se koristi termin "srednja škola", u nekim "gimnazija"

U julu 1992., u tri navrata, žene su iz gimnazije odvođene u stanove u Foči i kuću u Gornjem Polju i silovane. (str. 10. Zelenović) (str. 362. Karadžić, tom I) (str. 352. Mladić, tom I)

Pritvorenici iz fočanske gimnazije su 13. jula 1992. premješteni u sportsku dvoranu "Partizan", gdje su bili pritvoreni do 13. augusta 1992., nakon čega je većina pritvorenika deportirana u Crnu Goru. (str. 10 Zelenović) (str. 232–233. Krajišnik) (str. 361–362. Karadžić, tom I)

Boravak civila iz fočanskih sela u dvorani su karakterizirali nečovječno postupanje te fizičko i psihičko mučenje, uključujući seksualno zlostavljanje. (str. 10. Zelenović) (str. 16. Krnojelac) (str. 362. Karadžić, tom I) (str. 349. Mladić, tom I)

Djevojke iz dvorane su od sredine jula odvedene u stanove po Foči i silovane. (str. 239. Kunarac i ostali) (str. 233. Krajišnik) (str. 363. Karadžić, tom I)

Početkom augusta, neke žene su odvedene iz "Partizana" i pritvorene u jednoj kući u blizini hotela "Miljevina", poznatoj kao "Karamanova kuća", gdje su silovane, a odakle su od oktobra 1992. odvođene u druge kuće i stanove i seksualno zlostavljanje. (str. 10–11. Zelenović) (str. 22. Kunarac i ostali) (str. 233. Krajišnik) (str. 364. Karadžić, tom I) (str. 352–353. Mladić, tom I)

Neke druge žene i djevojke su u nekoliko navrata iz "Partizana" dovođene u kuću u Ulici Osmana Đikića na broju 16 radi seksualnog zlostavljanja. (str. 22. Kunarac i ostali) (str. 363. Karadžić, tom I) (str. 352–353. Mladić, tom I)

Iz kuće u Ulici Osmana Đikića su početkom augusta 1992. žene odvedene u napuštenu kuću u Trnovačama i silovane. (str. 208. Kunarac i ostali) (str. 364. Karadžić, tom I)

Nekoliko žena i djevojaka, među kojima je bila tada 12-godišnja djevojčica, krajem oktobra 1992. odvedeno je iz "Karamanove kuće" u stan u stambenoj zgradi poznatoj pod imenom "Lepa Brena", gdje su provele 20-ak dana i gdje su stalno silovane. (str. 22–23. Kunarac i ostali) (str. 233. Krajišnik) (str. 352–353. Mladić, tom I)

Dvije žene su sredinom novembra odvedene u jednu kuću u blizini hotela "Zelengora", gdje su ostale 20 dana i u tom periodu ih je stalno silovala grupa vojnika. (str. 22–23. Kunarac i ostali) (str. 233. Krajišnik)

Neke djevojke, koje su držane po stanovima, u februaru 1993. prodane su za po 500 njemačkih maraka. (str. 231. Kunarac i ostali)

Učenici će u narednom koraku prezentirati rezultate svoje analize teksta. Nastavnik će najvažnije podatke zapisati na tablu dovodeći ih u vezu sa pojmovima upisanim na početku aktivnosti.

Učenici će nakon toga pogledati videosvjedočenje Midhete Kaloper-Oruli ([11:45 minut](#)).

Nakon gledanja videomaterijala nastavnik će učenicima postaviti pitanja:

1. Da li su saznali nešto novo iz svjedočenja Midhete Kaloper-Oruli?
2. Da li su priču o zločinima nad ženama doživjeli drugačije gledajući video ili čitajući tekstualni izvor? Obrazložiti svoj odgovor.

Nastavnik će sumirati sve odgovore i otvoriti zaključnu diskusiju o ključnim pitanjima:

- Na koji način su žene bile izložene ratnim zločinima?
- Kakve je posljedice to ostavilo na njih?
- Smatrate li da su u određenoj presude ovim zločinima doprinijele olakšavanju ratnih trauma?
- Zašto je važno učiti i razgovarati o ovim temama.

Aktivnost 3: **RATNI ZLOČINI I LIČNA SVJEDOČENJA**

• **Trajanje:** 45 minuta

• **Ključno pitanje:** Zbog čega je važno dokumentirati zločine? Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?

• **Plan aktivnosti:** Učenici će u uvodnom dijelu podijeliti svoje asocijacije na termin ZLOČIN, dok će nastavnik njihove ideje zapisati na tabli.

U narednom koraku aktivnosti nastavnik će prikazati videomaterijal ([cijeli video](#)) o zločinima počinjenim na prostoru Istočne Bosne. Tokom gledanja učenici imaju zadatak da vode bilješke na osnovu pitanja:

1. O kojim zločinima svjedoci govore?
2. Na koji način ih opisuju?
3. Gdje su zločini počinjeni?
4. Kako mjesta zločina danas izgledaju, ukoliko su prikazana u videomaterijalu?
5. Koje su posljedice zločina?

U prezentaciji odgovora, učenik mora da izabere jedno svjedočenje i obrazloži zbog čega je izabrao svjedočenje te osobe, da li zbog načina izlaganja, da li zbog sadržaja o kojem govori ili iz nekog drugog razloga.

Prilikom prezentiranja na tabli se zapisuju ključni pojmovi i događaji hronološkim redoslijedom da bi se slika dešavanja na prostoru regije Istočna Bosna mogla lakše rekonstruirati.

U završnom dijelu časa nastavnik zajedno sa učenicima rezimira temu ukazujući na poveznice činjenica iznesenih u videomaterijalu i prezentiranih od strane učenika. Učenicima će za finalnu diskusiju biti postavljena sljedeća pitanja:

1. Da li ste o događajima više saznali putem svjedočenja?
2. Da li vam je tema bila razumljivija kada je ispričao preživjeli sudionik događaja?
3. Kakve su se emocije javile slušajući priče preživjelih?
4. Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?
5. Zbog čega je važno dokumentirati zločine?

Aktivnost 4: ZATOČENJA

• **Ključno pitanje:** Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru regije Istočna Bosna i sa kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

• **Trajanje:** 45 minuta

• **Plan aktivnosti:** Nastavnik će na tabli napisati pojmove ZATOČENJE i SLOBODA zamoliti učenike da iskažu svoje asocijacije na date pojame. U skladu s tim nastavnik će najaviti temu o zatočenjima na prostoru regije Istočna Bosna na primjerima Foče i Rogatice.

Nakon toga učenici će se podijeliti u grupe i svaka grupa će dobiti po jedan tekst i po jedno videosvjedočenje o zarobljavanju i zatvaranju. S obzirom na podjelu na četiri grupe, po dvije grupe će dobiti iste izvore.

Učenici dobijaju zadatku da odgovore na sljedeća pitanja:

1. Gdje su organizirana mjesta zatočenja?
2. Ko ih je kontrolisao?
3. Na koji način su pojedinci odvođeni u zatočenje i zašto (ako se može zaključiti iz svjedočenja)?
4. Kakvi su uslovi bili na mjestima zatočenja?
5. Na koji način su bili tretirani zatočenici?

6. Na koji način torture opisuju preživjeli?
7. Kakve su posljedice zatočenja?
8. Kako mjesta zatočenja izgledaju danas, ukoliko su prikazani u videu?

Grupa 1 i 3: FOČA

Srpske vlasti su 1992. godine civile pretežno bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u više od 20 zatočeničkih centara* u Foči. (str. 235. Krajišnik)

*magacin u Livadama, KP dom, bolnica u Foči, Policijska stanica u Miljevini, "Brioni", kuća Slobodana Matovića, kaznionica u Velečevu, Osnovna škola "Brod na Drini", vojno skladište u Čohodor Mahali, kuća u Trnovači, kuća Muniba Hodžića, Presjeka kod Ustikoline, stan Asima Džanke u mjestu Donje Polje, kuće u selu Đidjevo

Između 14. i 17. aprila 1992. godine bošnjački civili iz drugih dijelova Foče uhapšeni su i zatočeni u vojnim magacinsima Teritorijalne odbrane u Livadama. (str. 15. Krnojelac) (str. 228–229. Krajišnik) (str. 340–341. Karadžić, tom I)

Svi muškarci zatočeni u Livadama, kojih je u hangarima bilo približno 80 do 100, 17. aprila su prebačeni u KP dom, koji je prije sukoba služio kao zatvor. (str. 16. Krnojelac) (str. 341. Karadžić, tom I)

U KP dom zatočenici su dovedeni iz zatvora Velečeve krajem aprila 1992. godine. (str. 342. Karadžić, tom I)

Grupa od približno 20 Bošnjaka koji su pobegli iz Foče uhapšena je u Crnoj Gori i u maju 1992. su sprovedeni u KP dom, a nekoliko dana kasnije u taj objekt je dovedeno još civila, iz ovog grada i okolnih sela. (str. 342. Karadžić, tom I)

Stotine muškaraca Bošnjaka, kao i još nekoliko drugih nesrpskih civila, zatočeno je u KP domu a da nisu optuženi ni za kakvo krivično djelo, a od prestanka borbi pa do kraja 1994. u svakom momentu je bilo nekoliko stotina muškaraca, koji su tamo bili zatočeni u vremenskom rasponu od četiri mjeseca do više od dvije i po godine. (str. 16. Krnojelac) (str. 116. Kunarac i ostali) (str. 233. Krajišnik) (str. 343–344. Karadžić, tom I) (str. 329. Mladić, tom I)

Mnogi zatočenici su podvrgavani premlaćivanju i drugim oblicima zlostavljanja. (str. 17. Krnojelac) (str. 235. Krajišnik) (str. 353. Karadžić, tom I)

Zatočenici su namjerno bili smješteni u skučenim uslovima, a u samicama, koje su bile zamišljene za po jednu osobu, bilo je natrpano do 18 ljudi odjednom. (str. 61. Krnojelac) (str. 333. Mladić, tom I)

Stražari KP doma, vojnici ili policajci redovito su izvodili zatočenike iz njihovih soba ili samica radi ispitivanja te su mnogi od njih bili premlaćeni ili na drugi način zlostavljeni. (str. 90. Krnojelac) (str. 355. Karadžić, tom I) (str. 317. Mladić, tom I)

Iz dokaza proizlazi da su u premlaćivanju zatočenih u suštini učestvovali dvije kategorije lica – stražari KP doma i ljudi izvana. (str. 115. Krnojelac)

Utvrđeno je da je više od 200 zatočenika ubijeno u KP domu ili nakon izvođenja iz zatvora, odnosno da je tokom juna i jula 1992. ubijeno najmanje 36 ljudi, a sredinom septembra 1992. iz ovog objekta je odvedeno i ubijeno još 35 zatočenih, dok je 60-ak tijela zatočenika pronađeno u grobnici na planini Maluši. (str. 124–126. Krnojelac) (str. 235. Krajišnik) (str. 360. Karadžić, tom I) (str. 317–325. Mladić, tom I)

Početkom augusta 1992. prozvano je oko 25 zatočenih Bošnjaka, koji su uz policijsku pratnju odvezeni u selo Ratine, pokraj Jeleča, gdje su bili podvrgnuti teškom zlostavljanju, i svi osim jednog su ustrijeljeni. (str. 241–242. Krajišnik)

Dio zatočenika su iz KP doma odvodili na prisilni rad. (str. 235. Krajišnik) (str. 355. Karadžić, tom I) (str. 363–364. Mladić, tom I)

Oko 20 mlađih muškaraca koji su krajem augusta 1992. odvedeni na razmjenu, niko više nikad nije video. (str. 237. Krajišnik)

Posljednji zatočenici pušteni su iz ovog zatočeničkog objekta u oktobru 1994. godine. (str. 347–348. Karadžić, tom I)

Kuće poznate kao "Planika" i "Šandal" srpska vojska je koristila kao privremene zatočeničke centre. (str. 13. Krnojelac) (str. 229. Krajišnik)

Pogledati videosvjedočenje Ahmeta Hadžimusića, Foča ([08:09](#) minut).

Grupa 2 i 4: ROGATICA

Srpske vlasti su 1992. godine u Rogatici civile pretežno bošnjačke nacionalnosti držale zatočene u nekoliko zatočeničkih centara*. (str. 247. Krajišnik)

*Poljoprivredno dobro "Rogatica" ("Rasadnik"), srednja škola, ergela konja na Borikama i Crveni dom

Lokalni Srbi su u srednjoj školi zatočili do 1.100 rogačkih Bošnjaka, koji su i do tri i po mjeseca bili zatočeni u toj srednjoj školi, gdje su ih stražari tukli, silovali i mučili, dok su, u nekoliko prilika od juna do septembra 1992., neke zatočene muškarce izveli i ubili. (str. 246. Krajišnik) (str. 391. Karadžić, tom I) (str. 779. Mladić, tom II)

Policajci i vojnici koji su čuvali logor gotovo svake noći su izvodili žene i djevojčice, kao i jednog 13-godišnjeg dječaka, i silovali ih, a neke žene su iz škole odvodili u stanove u drugim dijelovima grada, gdje su ih također silovali. (str. 395–396. Karadžić, tom I)

U srednoj školi je silovan i muškarac. (str. 396. Karadžić, tom I)

Nekim od zatočenika u školi bilo je naređeno da rade, uključujući i kopanje rovova. (str. 396. Karadžić, tom I)

Zaključuje se da su srpske snage od juna do septembra 1992. ubile više muškaraca izvedenih iz srednje škole "Veljko Vlahović". (str. 398. Karadžić, tom I) (str. 761–762. Mladić, tom II)

Krajem juna 1992., grupu od 200 do 300 ljudi izveli su iz škole, ali su žene i djeca odvojeni od muškaraca, koji su odvedeni u zatočeničke objekte u drugim općinama. (str. 397. Karadžić, tom I)

Početkom augusta 1992. godine, 20-ak Bošnjaka koji su odvojeni od žena i djece u srednjoj školi "Veljko Vlahović" odvedeno je u "Rasadnik", gdje su zatočeni u dvije prostorije, a sredinom mjeseca je dovedeno još zatočenika iz škole. (str. 400–401. Karadžić, tom I) (str. 787. Mladić, tom II)

Zatočeni muškarci i zatočene žene u "Rasadniku" su bili podvrgavani seksualnom nasilju. (str. 407. Karadžić, tom I)

Srpske snage su 15. augusta 1992. ubile 24 Bošnjaka, među kojima su četvorica bila maloljetna, koji su odvedeni iz "Rasadnika" na radove. (str. 410. Karadžić, tom I) (str. 766. Mladić, tom II)

Nekoliko zatočenika u "Rasadniku" je na smrt pretučeno od početka augusta do početka novembra 1992. godine. (str. 769. Mladić, tom II)

Od decembra 1992. do aprila 1994. još nekoliko zatočenika ubijeno je u "Rasadniku". (str. 769–770. Mladić, tom II)

Zatočenicima iz logora "Rasadnik" su izdavana naređenja za radove, poput kopanja rovova, a jedne prilike su dvojica od njih i ranjena. (str. 804. Mladić, tom II)

Pogledati svjedočenje Suade Pašić, Rogatica ([13:25](#) minut).

Učenici prezentiraju svoje odgovore i zaključke. Nastavnik zajedno sa učenicima rezimira odgovore i zajednički nastoje odgovoriti na ključna pitanja: Koji su oblici zatočenja organizirani na prostoru regije Istočna Bosna i sa kojim ciljem? Na koji način su kroz zatočenja ugrožavane lične slobode ljudi?

Aktivnost 5: PRESUDE I KAZNE

• **Ključno pitanje:** Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

• **Plan aktivnosti:** Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik, učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za što su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Činjenice koje je Međunarodni sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) utvrdio za regiju Istočna Bosna nađene su u 11 presuda. Tako su činjenice za ovu regiju nađene u predmetima Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, Milorad Krnojelac, Dragoljub Kunarac i ostali (Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković), Milan i Sredoje Lukić, Biljana Plavšić, Mitar Vasiljević, Dragan Zelenović te Mićo Stanišić i Stojan Župljanin.

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrđuju eventualne sličnosti i razlike, te međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

Regija 10

SREBRENICA I OKOLINA

NASLOV	<u>Srebrenica i okolina</u>
UZRAST	17–18 godina, završni razred gimnazije
KLJUČNI POJMOVI	Genocid, ratni zločini, stradanje civilnog stanovništva, zatočenja, progon, masovna ubistva, Srpske vojne snage, granatiranje, snajperska dejstva, UN zaštićena zona, opsada, Armija BiH, masovne grobnice
KLJUČNA PITANJA	Koji su zločini počinjeni na prostoru Srebrenice i na koji način su sudske presude to okvalificirale i zašto?
CILJEVI	<p>Upoznavanje sa zločinima i genocidom počinjenim na prostoru Srebrenice u periodu od 1992. godine do 1995. godine, a koji su bili tretirani sudskim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ).</p> <p>Analiziranje zločina počinjenih u periodu rata, od 1992. do 1995. godine, na osnovu dijelova svjedočenja žrtava opisanih u presudama MKSJ-a te iznošenje vlastitih zaključaka naspram zaključaka iznesenih u presudama MKSJ-a.</p> <p>Ukazivanje na značaj ličnih svjedočenja o zločinima.</p> <p>Ukazivanje na značaj sudskih postupaka i sudskih presuda za počinjene zločine.</p> <p>Ukazivanje na kršenje osnovnih ljudskih prava u ratnim uslovima.</p>
ISHODI UČENJA	<p>Učenici će:</p> <ul style="list-style-type: none">- Navesti ključne događaje koristeći se bazom podataka kao izvorom informacija (istorijski izvor).- Interpretirati događaje koristeći se informacijama iz usmene historije (svjedočenja), analizirajući ih i odgovarajući na pitanja.- Komparirati i identificirati sličnosti i razlike između novih informacija i onoga što je već poznato.- Utvrditi uzročno-posljedične veze među događajima.- Sagledavati posljedice genocida i drugih ratnih zločina na prostoru Srebrenice za pojedince i cijelu zajednicu.- Kreirati vlastito mišljenje na osnovu analiziranih izvora.- Razvijati kritičko mišljenje.- Razvijati vještine saradnje radeći individualno i u grupama.- Razvijati će komunikacijske vještine u aktivnoj diskusiji, dijeliti vlastito mišljenje i slušati različita iskustva, razvijajući na taj način toleranciju i međusobno poštovanje.- Razviti vještine empatije na osnovu ličnih svjedočenja.

IZVORI, MATERIJALI	Baza sudski utvrđenih činjenica tekstovi i videomaterijali iz baze https://ratnizlocin.detektor.ba/srebrenica-i-okolina/
REFLEKSIJA I EVALUACIJA	Predavač će nastaviti sa zaključcima diskusije i otvoriti prostor za refleksije i dodatna pitanja o važnosti predstavljene teme i komentare učenika. Učenici na kraju moraju odgovoriti na pitanja: Šta sam o ovoj temi znao ranije? Šta sam novo naučio? Zbog čega je to meni važno?

Aktivnost 1: ŠTA ZNAMO O SREBRENICI

• **Trajanje:** 45 minuta

• **Ključno pitanje:** Šta predstavljaju i zbog čega su važne sudski utvrđene činjenice?

• **Plan aktivnosti:** Aktivnost za cilj ima utvrđivanje predznanja koje učenici imaju o Srebrenici. Nastavnik će zamoliti učenike da na listu papira napišu po pet činjenica koje znaju o Srebrenici. Učenici će predstaviti šta su to uradili a nastavnik će najznačajnije pojmove zapisati na tabli.

Nastavnik će otvoriti diskusiju i postaviti sljedeća pitanja:

1. Šta su bili izvori saznanja o Srebrenici?
2. Na koji način su učenici dolazili do informacija o Srebrenici?
3. Da li su sve informacije prihvatali kao tačne ili su ih provjeravali?
4. Da li su učenici imali prilike da čuju/vide/pročitaju različita mišljenja o Srebrenici i da li su ih provjeravali?
5. Na koji način bismo trebali pristupati informacijama i na koji način ih usvajati?

Nastavnik može postaviti zadatak da učenici pokušaju definirati pojmove ČINJENICA i MIŠLJENJE i sagledati koja je razlika između jednog i drugog. Nakon kratkog brainstorminga nastavnik će zaokružiti učeničke odgovore i ponuditi objašnjenje.

Činjenica – Činjenica se generalno odnosi na nešto što je istinito i što se može potvrditi kao takvo. To jest, činjenica je nešto što se može dokazati kao istinito.

Mišljenje – Mišljenje se odnosi na lično uvjerenje. Upućuje na to kako se neko osjeća u vezi s nečim. Drugi mogu biti sglasni ili ne s nekim mišljenjem ali ga ne mogu dokazati ili opovrgnuti. Upravo to je ono što ga definiše kao mišljenje.

Za finalnu diskusiju nastavnik će postaviti pitanje: Zašto su činjenice važne, naročito ako su sudski utvrđene?

Na kraju se učenici mogu vratiti svojim bilješkama sa početka aktivnosti i podvući one što smatraju da su činjenice a zaokružiti one koje su njihovo mišljenje.

Aktivnost 2: VREMENSKO I PROSTORNO MAPIRANJE ZLOČINA

• **Ključno pitanje:** Koji su oblici zločina i na koji način počinjeni na prostoru Srebrenice činjenično utvrđeni na osnovu presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju?

• **Trajanje:** 90 min

• **Plan aktivnosti:** Nastavnik će na osnovu uvodnog teksta iz baze iznijeti kontekst dešavanja koji se odnosi na regiju Srebrenica.

U ovoj regiji su obuhvaćeni zločini počinjeni na području Srebrenice tokom 1992. – pogotovo od polovine 1992. do prvih mjeseci 1993., kada su Ujedinjene nacije (UN) proglašile Srebrenicu zaštićenom zonom, a tokom tog perioda su pripadnici Armije Bosne i Hercegovine u dva objekta držali zarobljenike srpske nacionalnosti i napadali sela u kojima su Srbi bili većina – kao i zločini i genocid počinjeni u julu 1995. te zločini počinjeni u Žepi u ljetu 1995. godine.

Baza sadrži više od 300 činjenica koje su utvrđene u ovih deset presuda, bez obzira što je u konačnici određeni optuženi oslobođen optužbe za Srebrenicu, kao što je slučaj s Orićem. Slično je bilo i u predmetu Perišić, ali su zločini konstatirani i nisu osporavani od stranaka u postupku, ili što za zločine u Žepi niko nije osuđen iako su se za njih teretili Tolimir te Popović i ostali.

Neke činjenice, koje obuhvataju direktive, prepliću se i kroz 1992. i kroz 1995. godinu u Srebrenici.

Krivično djelo genocida je konstatirano u pet presuda. (Krstić, Popović i ostali, Tolimir, Karadžić i Mladić).

Žrtve zločina su bili civilni i vojnici koji su prethodno zarobljeni, dok su počiniovi bili pripadnici vojnih i policijskih formacija. U nekim presudama nije ni navedeno da li su određene aktivnosti vršile vojne ili policijske snage, već samo "snage bosanskih Srba", a taj termin je preuzet i za ovu bazu.

Učenici će biti podijeljeni u grupe. Svaka grupa će dobiti tekst iz baze koji se odnosi na jednu općinu.

1. Tokom čitanja tekstova učenici trebaju podvući i izdvojiti sve oblike zločina koji se navode.
2. Izdvojiti najvažnije događaje i kronološki ih poredati izdvajajući ključne datume.
3. Na osnovu teksta izdvojiti ko je odgovoran za zločin kako je navedeno u presudama.

Grupa I: Srebrenica 1992–1993.

Počinci zločina u Srebrenici od polovine 1992. godine do marta 1993. su bile policijske i vojne formacije Armije Bosne i Hercegovine koje su držale zatočene srpske zarobljenike i napadale sela. U presudi koja obrađuje ovaj period ne navodi se tačno da li su određeni zarobljenici srpske nacionalnosti prije zarobljavanja bili vojno angažirani.

Srebrenica je sredinom aprila bila u rukama bosanskih Srba, grad je granatiran, a poslije su paravojne formacije pljačkale imovinu, oštećivale kuće i ubile mnoge Bošnjake koji su ostali. (str. 35. Orić)

Početkom maja 1992., srpska strana se povlači iz Srebrenice nakon sporadičnog otpora oko samog grada, te su se Bošnjaci vratili u razoren grad. (str. 35–36. Orić)

Između aprila 1992. i marta 1993., grad Srebrenica i okolna sela pod kontrolom Bošnjaka bili su neprestano meta srpskih vojnih napada artiljerijom, snajperima, a povremeno i bombardovanjem iz zraka. (str. 36–37. Orić)

Svi napadi su vršeni po sličnom obrascu, odnosno srpska vojska i paravojne snage okružili bi bošnjačko selo ili zaselak, pozvali bi stanovništvo da preda oružje, a tada bi započeli s granatiranjem i pucnjavom, ne birajući ciljeve. U većini slučajeva, ušli bi u selo ili zaselak, protjerali ili poubijali stanovnike, koji nisu pružali značajniji otpor, i uništili njihove domove. (str. 36–37. Orić)

Nakon što su osvojili Kravicu i okolinu u januaru 1993., Bošnjaci su uspjeli povećati teritoriju pod svojom kontrolom, potiskujući srpske linije i povezujući svoje izolirane dijelove teritorije. (str. 37. Orić)

Najkasnije početkom februara 1993., bosanski Srbi su započeli veliku operaciju za osvajanje teritorija pod bošnjačkom kontrolom i do marta 1993. srebrenička enklava je smanjena na područje promjera manje od 20 kilometara, koje se protezalo otprilike od Potočara na sjeveru do Zelenog Jadra na jugu. (str. 37–38. Orić) (str. 71. Tolimir)

Vijeće sigurnosti UN-a* proglašilo je 16. aprila 1993. Srebrenicu "zaštićenom zonom" te ubrzo nakon toga u enklavu je raspoređen UNPROFOR i ona je proglašena "demilitariziranom zonom", a oružje Bošnjaka bilo je, barem u određenoj mjeri, predato ili konfiskovano. (str. 41. Orić) (str. 7. Krstić) (str. 71–72. Tolimir) (str. 2047–2048. Karadžić, tom IV) (str. 1243. Mladić, tom III)

*Ujedinjene nacije

Postoje dokazi da su između juna 1992. i januara 1993. borci Bošnjaci zarobili više Srba – muškaraca, žena i nekoliko djece – i doveli ih u Srebrenicu, gdje su ti zarobljenici, s izuzetkom nekoliko žena i djece, bili zatočeni u stanici policije i u objektu "Zgrada", i gdje su neki zadržani nekoliko dana, a neki do približno dva mjeseca. (str. 129–130. Orić)

Konstatirano je da je u razdoblju od 24. septembra 1992. do 20. marta 1993., vojska u Srebrenici osobe srpske nacionalnosti držala zatočene kako u stanici policije, tako i u "Zgradu", gdje se prema njima okrutno postupalo i gdje su neki od njih ubijeni. (str. 161. Orić)

Tokom tog perioda najmanje četvorica zatočenika su preminula od posljedica premlaćivanja u oba objekta. (str. 135–143. Orić)

Premlaćivana su još najmanje dva zatočenika koji su iz ovih objekata izvedeni i više nikada nisu vraćeni. (str. 135–143. Orić)

Najmanje desetak zatočenika je premlaćivano i prema njima je okrutno postupano, a dvojica od njih su preminula u bolnicama nedugo nakon što su razmijenjeni. (str. 143–157. Orić)

U selu Ratkovići, uključujući i Gornje Ratkoviće, 21. juna 1992. je došlo do razaranja imovine velikih razmjera. (str. 197–198. Orić)

Potom je do razaranja velikih razmjera došlo u Brađevini 27. juna 1992. godine. (str. 200. Orić)

Bošnjačke snage su 8. augusta 1992. napale Ježešticu, gdje je došlo do razaranja koje nije opravdano vojnom nuždom. (str. 204. Orić)

Bošnjaci su ujutro 7. januara 1993., na pravoslavni Božić, napali Kraviku, Ježešticu i Šiljkoviće, te je u Ježeštici ponovo došlo do razaranja imovine, dok to nije konstatirano za Kraviku. (str. 215–220. Orić)

Tokom 1992. napadnuto je nekoliko sela gdje nisu konstatirana teška razaranja imovine, kao što su Brađevina, Fakovići, Divovići, Bjelovac i Sikirići. (str. 206–213. Orić)

Narodna skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini je 12. maja 1992. donijela "Odluku o strateškim ciljevima srpskog naroda", u kojoj je naveden jedan cilj koji se odnosi na područje Srebrenice, naime da se "uspostavi koridor u dolini rijeke Drine, odnosno eliminisanje Drine kao granice između srpskih država". (str. 35. Blagojević i Jokić) (str. 2035. Karadžić, tom IV)

Komandant Vojske Republike Srpske (VRS) Ratko Mladić je u novembru 1992. izdao "Direktivu broj 4", u kojoj izdaje naređenja Drinskom korpusu da brani "Zvornik i koridor, a ostalim snagama na širem prostoru Podrinja iznurivati neprijatelja, nanositi mu što veće gubitke i prisiliti ga da sa bošnjačkim stanovništvom napusti prostore Birača, Žepe i Goražda. Prethodno ponuditi razoružavanje borbeno sposobnih i naoružanih muškaraca, a ako ne pristaju – uništiti ih". (str. 36. Blagojević i Jokić) (str. 66–67. Tolimir) (str. 2036. Karadžić, tom IV)

Grupa 2: Srebrenica 1995. – 1. dio

Radovan Karadžić, predsjednik Republike Srpske (RS), u martu 1995. je izdao direktivu pod nazivom "Direktiva 7", u kojoj se konkretno navodi da VRS* treba "izvršiti potpuno fizičko odvajanje Srebrenice od Žepe, čime će sprječiti i pojedinačno komuniciranje između ovih enklava. Svakodnevnim planskim i osmišljenim borbenim aktivnostima stvoriti uslove totalne nesigurnosti, nepodnošljivosti i besperspektivnosti daljnog opstanka i života mještana u Srebrenici". (str. 12. Krstić) (str. 38. Blagojević i Jokić) (str. 65–66. Popović i ostali, tom I) (str. 77–78. Tolimir) (str. 2053. Karadžić, tom IV) (str. 1252. Mladić, tom III)

*Vojska Republike Srpske

Dio plana bila je i blokada konvoja pomoći: "Preko nadležnih državnih i vojnih organa, zaduženih za rad s UNPROFOR-om i humanitarnim organizacijama, planskim i nemametljivim restriktivnim odobravanjem zahtjeva, smanjiti i ograničiti logističku podršku snaga UNPROFOR-a u enklavama i dostavu materijalnih sredstava bošnjačkom življu, i učiniti ih ovisnim od naše dobre volje, a istovremeno izbjegći osudu međunarodne zajednice i svjetskog javnog mnijenja." (str. 12. Krstić) (str. 38. Blagojević i Jokić) (str. 65–66. Popović i ostali, tom I) (str. 77–78. Tolimir) (str. 2054. Karadžić, tom IV)

Glavni štab VRS-a izdao je krajem marta 1995. "Direktivu 7.1", koju je potpisao Ratko Mladić, a koja je izdata "na osnovu 'Direktive br. 7'" i upućivala je Drinski korpus VRS-a da, između ostalog, sprovodi "aktivna borbena dejstva oko enklava". (str. 13. Krstić) (str. 38. Blagojević i Jokić) (str. 68. Popović i ostali, tom I) (str. 79. Tolimir) (str. 2055–2056. Karadžić, tom IV) (str. 1252. Mladić, tom III)

U ime tadašnjeg komandanta Drinskog korpusa Milenka Živanovića izdate su 2. jula 1995. dvije zapovijedi, u kojima se iznosi plan za napad na enklavu i raznim jedinicama Drinskog korpusa izdaje naređenje da pređu u stanje borbene gotovosti. Operacija je

dobila šifrovani naziv "Krivaja 95". (str. 13. *Krstić*) (str. 43. *Blagojević i Jokić*) (str. 92. *Popović i ostali*, tom I) (str. 93–94. *Tolimir*) (str. 2069. *Karadžić*, tom IV)

Ofanziva VRS-a na Srebrenicu započela je 6. jula 1995. (str. 13. *Krstić*) (str. 45. *Blagojević i Jokić*) (str. 94. *Popović i ostali*, tom I) (str. 95. *Tolimir*) (str. 2070–2071. *Karadžić*, tom IV) (str. 1284. *Mladić*, tom III)

Kasno 9. jula 1995., Karadžić je izdao novo naređenje, kojim je Drinskom korpusu VRS-a dao zeleno svjetlo da zauzme grad Srebrenicu. (str. 14. *Krstić*) (str. 96–97. *Popović i ostali*, tom I) (str. 99. *Tolimir*) (str. 2076. *Karadžić*, tom IV)

Paljene su kuće i uništavani vjerski objekti. (str. 1285. *Mladić*, tom III)

Oficiri VRS-a predvođeni Mladićem trijumfalno se šetaju Srebrenicom u kasno poslijepodne 11. jula, istog dana kada je VRS zauzeo grad. (str. 15. *Krstić*) (str. 100. *Popović i ostali*, tom I) (str. 106. *Tolimir*) (str. 2082–2083. *Karadžić*, tom IV)

Na hiljade stanovnika Srebrenice pobeglo je u Potočare kako bi potražili zaštitu u bazi UN-a, do večeri 11. jula se okupilo oko 20.000 do 25.000 izbjeglica, i njih nekoliko hiljada nahrupilo je u samu bazu UN-a, dok su se drugi smjestili po obližnjim fabrikama i poljima. (str. 15. *Krstić*) (str. 51. *Blagojević i Jokić*) (str. 101. *Popović i ostali*, tom I) (str. 109–110. *Tolimir*) (str. 1286–1287. *Mladić*, tom III)

Tokom poslijepodneva 12. jula 1995. srpski vojnici su se umiješali u masu i dolazi do ubistava. Vojnici su izvlačili ljude iz gomile i odvodili ih. (str. 17. *Krstić*) (str. 62–63. *Blagojević i Jokić*) (str. 120. *Popović i drugi*, tom I) (str. 111. *Tolimir*) (str. 2104. *Karadžić*, tom IV) (str. 1286–1287. *Mladić*, tom III)

Žene i djevojke su odvođene i silovane, a nekoliko je ljudi bilo toliko izbezumljeno od straha da su počinili samoubistvo vješanjem. (str. 18. *Krstić*) (str. 124. *Popović i ostali*, tom I) (str. 2104. *Karadžić*, tom IV) (str. 1286–1287. *Mladić*, tom III)

Konstatirano je da su po zauzimanju Srebrenice u julu 1995. snage bosanskih Srba skovale i sprovele plan da iz enklave odvezu sve žene, djecu i starce Bošnjake. (str. 20. *Krstić*)

Žene, djeca i starci potrpani su 12. i 13. jula 1995. u autobuse i pod kontrolom snaga VRS-a odvezeni iz Potočara na teritoriju pod kontrolom Bošnjaka u blizini Kladnja. (str. 18. *Krstić*) (str. 131–132. *Popović i ostali*, tom I) (str. 2111. *Karadžić*, tom IV)

Od jutra 12. jula snage bosanskih Srba počele su da izdvajaju muškarce od ostalih izbjeglica u Potočarima i drže ih na zasebnim mjestima, a odvođeni su u objekat u Potočarima poznat kao "bijela kuća". (str. 20. *Krstić*) (str. 63. *Blagojević i Jokić*) (str. 129. *Popović i ostali*, tom I) (str. 130–131. *Tolimir*) (str. 2113. *Karadžić*, tom IV) (str. 1286–1287. *Mladić*, tom III)

Muškarci su odvajani i prilikom ulaska u autobuse. (str. 126. *Popović i ostali*, tom I) (str. 130–131. *Tolimir*) (str. 2111. *Karadžić*, tom IV) (str. 1343. *Mladić*, tom III)

Vojnici iz holandskog UNPROFOR-a pokušali su pratiti autobuse iz Potočara, u kojima su se nalazili Bošnjaci – civilni, te su uspjeli ispratiti prvi konvoj izbjeglica 12. jula 1995., ali nakon toga su zaustavljeni na putu, a vozila su im ukradena uz prijetnju oružjem. (str. 19. *Krstić*) (str. 70. *Blagojević i Jokić*) (str. 132. *Popović i ostali*, tom I) (str. 133–134. *Tolimir*) (str. 2116. *Karadžić*, tom IV) (str. 1340–1341. *Mladić*, tom III)

Odvoženje bošnjačkog civilnog stanovništva iz Potočara dovršeno je uvečer 13. jula 1995. do 20 sati. (str. 19. *Krstić*) (str. 72. *Blagojević i Jokić*) (str. 133. *Tolimir*) (str. 1341–1342. *Mladić*, tom III)

Kada su autobusi sa ženama, djecom i starcima krenuli na sjever, prema teritoriji pod kontrolom Bošnjaka, zaustavljeni su ih putem i ponovo pretresali tražeći muškarce. (str. 21. *Krstić*) (str. 133. *Popović i ostali*, tom I)

Grupa 3: Srebrenica 1995. – 2. dio

Do 13. jula 1995. godine uvečer približno 25.000 do 30.000 Bošnjaka koji su se sklonili u Potočare poslije pada Srebrenice – izuzev ranjenika – odvezeno je iz baze UN-a u okviru operacije koju je organizovalo rukovodstvo VRS-a, uz pomoć policije. (str. 145. *Tolimir*) (str. 2117. *Karadžić*, tom IV) (str. 1340. *Mladić*, tom III)

Od poslijepodneva 12. jula, pa tokom cijelog 13. jula 1995., muškarci koji su bili zatočeni u "bijeloj kući" ukrcavani su u zasebne autobuse, a ne u one u kojima su bili žene, djeca i starci, i iz baze u Potočarima odvoženi na mjesta zatočenja u Bratuncu. (str. 22. *Krstić*) (str. 72. *Blagojević i Jokić*) (str. 140. *Tolimir*) (str. 1343–1344. *Mladić*, tom III)

Do večeri 13. jula, u bolnicu u Bratuncu prevezeno je 59 pacijenata iz baze UN-a. (str. 142. *Tolimir*) (str. 1341–1342. *Mladić*, tom III)

U danima neposredno poslije pada enklave Srebrenica, na području Potočara otkriveno je više leševa. (str. 72. *Blagojević i Jokić*) (str. 141. *Popović i ostali*, tom I) (str. 145–148. *Tolimir*) (str. 2130–2131. *Karadžić*, tom IV) (str. 1548–1552. *Mladić*, tom III)

Granatiranje Srebrenice 10. i 11. jula 1995., bilo je smisljeno kako bi se bošnjačko stanovništvo zastrašilo i istjeralo iz grada. (str. 51–52. *Krstić*) (str. 76. *Blagojević i Jokić*) (str. 101–102. *Popović i ostali*)

U hotelu "Fontana" u Bratuncu su 11. i 12. jula 1995. održana tri sastanka oficira VRS-a, UNPROFOR-a i predstavnika Srebreničana na kojima se raspravljalo o hiljadama ljudi u

Potočarima. (str. 52–54. *Krstić*) (str. 55–59. *Blagojević i Jokić*) (str. 107–114. *Popović i ostali*, tom I) (str. 112–117. *Tolimir*) (str. 2086–2099. *Karadžić*, tom IV) (str. 1297–1298. *Mladić*, tom III)

Konstatirano je da 12. i 13. jula 1995. bošnjački civili iz Srebrenice, koji su autobusima odvezeni iz Potočara, nisu slobodno izabrali da napuste područje bivše enklave. (str. 61. *Krstić*)

Nakon zauzimanja Srebrenice u julu 1995., bosanski Srbi su skovali i sproveli plan da pogube što je moguće više vojno sposobnih muškaraca Bošnjaka, koji su se nalazili u enklavi. (str. 35. *Krstić*) (str. 358. *Tolimir*)

Kolona se okupila u blizini sela Jaglići i Šušnjari i počela se kretati prema sjeveru, procijenjeno je da u njoj bilo između 10.000 i 15.000 ljudi, oko trećine muškaraca u koloni bili su bošnjački vojnici iz 28. divizije, iako nisu svi vojnici bili naoružani. (str. 22–23. *Krstić*) (str. 80. *Blagojević i Jokić*) (str. 105–106. *Popović i ostali*, tom I) (str. 108. *Tolimir*) (str. 2085. *Karadžić*, tom IV) (str. 1383–1384. *Mladić*, tom III)

Snage bosanskih Srba pokrenule su artiljerijski napad na kolonu koja je prelazila asfaltну cestu na području između Konjević-Polja i Nove Kasabe, i samo otprilike trećina muškaraca uspješno je prešla asfaltnu cestu, a kolona je razbijena u dva dijela. (str. 23. *Krstić*) (str. 148–149. *Popović i ostali*, tom I) (str. 151–153. *Tolimir*) (str. 2138. *Karadžić*, tom IV) (str. 1389. *Mladić*, tom III)

Tokom poslijepodneva 12. jula 1995., ili najkasnije u ranim večernjim satima, snage bosanskih Srba počele su zarobljavati veliki broj ljudi sa začelja kolone, na nekim mjestima su postavili zasjede, na drugima su pozivali ljudi iz šume, nagovarajući ih da se predaju i obećavajući da će se pridržavati Ženevskih konvencija, pucali su u šumu iz protivavionskog naoružanja i drugog oružja ili su koristili ukradenu opremu UN-a ne bi li muškarci, Bošnjaci, pomislili da su to predstavnici UN-a. (str. 23. *Krstić*) (str. 83–84. *Blagojević i Jokić*) (str. 149–150. *Popović i ostali*, tom I) (str. 2139. *Karadžić*, tom IV)

Najveće grupe muškaraca Bošnjaka iz kolone zarobljene su 13. jula 1995. godine. Njih nekoliko hiljada okupljeno je na livadi kod Sandića, ili u njenoj blizini, i na fudbalskom terenu u Novoj Kasabi. (str. 23. *Krstić*) (str. 150. *Popović i ostali*, tom I) (str. 2144. *Karadžić*, tom IV) (str. 1389–1390. *Mladić*, tom III)

Snage bosanskih Srba su u julu 1995., nakon pada Srebrenice, pogubile nekoliko hiljada muškaraca Bošnjaka. Ukupan broj pogubljenih muškaraca kreće se, vrlo vjerovatno, između 7.000 i 8.000. (str. 33. *Krstić*) (str. 211. *Blagojević i Jokić*) (str. 40. *Momir Nikolić*) (str. 9. *Obrenović*) (str. 267. *Popović i ostali*, tom I) (str. 1601. *Mladić*, tom III)

Između 1.000 i 4.000 zarobljenih muškaraca Bošnjaka iz kolone držano je 13. jula 1995. na livadi u Sandićima. (str. 87–88. *Blagojević i Jokić*) (str. 151. *Popović i ostali*, tom I) (str. 157–158. *Tolimir*) (str. 2145. *Karadžić*, tom IV)

Otpriklike 1.500 do 3.000 muškaraca Bošnjaka zarobljenih iz kolone bilo je 13. jula zatočeno na fudbalskom igralištu u Novoj Kasabi. (str. 93. *Blagojević i Jokić*) (str. 161. *Tolimir*) (str. 2148. *Karadžić*, tom IV)

Grupa 4: Srebrenica 1995. – 3. dio

Nekim zatočenicima naređeno je da pješice odu prema obližnjem skladištu u Kravici, drugi su ukrcani u autobuse i kamione za Bratunac i druga obližnja mjesta, gdje su odvezeni i zatočeni iz Nove Kasabe. (str. 89. *Blagojević i Jokić*) (str. 153. *Popović i ostali*, tom I) (str. 160–164. *Tolimir*) (str. 2147. *Karadžić*, tom IV)

U Bratuncu je u noći 13. jula bilo parkirano između 80 i 120 autobusa i kamiona, a procjenjuje se da je u njima bilo zatočeno od 3.500 do 4.500 muškaraca Bošnjaka. (str. 98–99. *Blagojević i Jokić*) (str. 159–160. *Popović i ostali*, tom I) (str. 181–182. *Tolimir*) (str. 2201–2204. *Karadžić*, tom IV) (str. 1566. *Mladić*, tom III)

Veći broj zarobljenih je tokom noći bio zadržan u školi "Vuk Karadžić", iz koje su zatočenici izvođeni i premlaćivani, neki su odvedeni i ubijeni. (str. 101. *Blagojević i Jokić*)

Srebreničani su bili zatočavani u hangaru iza škole, odakle su izvođeni i premlaćivani, neki su preminuli od povreda, a između 40 i 80 zatočenika je izvedeno iz hangara i ubijeno. (str. 101–102. *Blagojević i Jokić*) (str. 182. *Popović i ostali*, tom I) (str. 185. *Tolimir*) (str. 2202–2205. *Karadžić*, tom IV)

Više ljudi je izvedeno iz autobusa i nisu vraćeni, dok je u jednom od autobusa ubijen jedan zarobljenik. (str. 104. *Blagojević i Jokić*) (str. 182–184. *Popović i ostali*, tom I) (str. 186–187. *Tolimir*) (str. 2208. *Karadžić*, tom IV) (str. 1567. *Mladić*, tom III)

Od 12. do 14. jula više od 50 muškaraca B pogubljeno je u školi "Vuk Karadžić" i oko nje. (str. 207. *Blagojević i Jokić*) (str. 184. *Popović i ostali*, tom I) (str. 188. *Tolimir*) (str. 2207. *Karadžić*, tom IV) (str. 1566. *Mladić*, tom III)

Kod supermarketa u Kravici u kamionima je bilo zatočeno više muškaraca, koje su počeli da zlostavljaju i udaraju kroz ceradu, a neke su izveli i ubili. (str. 94. *Blagojević i Jokić*) (str. 180. *Popović i ostali*, tom I) (str. 180–181. *Tolimir*) (str. 1391–1392. *Mladić*, tom III)

Na rijeku Jadarsku, 13. jula 1995. godine iz skladišta je dovedeno 17 muškaraca koji su postrojeni i strijeljani. Preživio je samo jedan od zarobljenih. (str. 84–85. *Krstić*) (str. 108. *Blagojević i Jokić*) (str. 164. *Popović i ostali*, tom I) (str. 168. *Tolimir*) (str. 2161–2162. *Karadžić*, tom IV) (str. 1402. *Mladić*, tom III)

Veći broj muškaraca je ubijen u Cerskoj 13. jula 1995. i u blizini je nađena masovna grobnica sa oko 150 tijela. (str. 86–87. *Krstić*) (str. 166. *Popović i ostali*, tom I) (str. 169–170. *Tolimir*) (str. 1407. *Mladić*, tom III)

Na livadi u Sandićima je 13. jula ubijeno između deset i 15 zarobljenih muškaraca. (str. 170. *Popović i ostali*, tom I) (str. 2200. *Karadžić*, tom IV) (str. 1435–1436. *Mladić*, tom III)

Između 1.000 i 1.500 muškaraca iz kolone koji su bili zarobljeni i zatočeni na poljani kod Sandića, 13. jula 1995., autobusima ili pješice je odvedeno u skladište u Kravici, u koje su, kada se napunilo, srpske snage počele ubacivati ručne bombe i pucati direktno u ljudi nagurane unutra. (str. 88. *Krstić*) (str. 109–110. *Blagojević i Jokić*) (str. 175. *Popović i ostali*, tom I) (str. 173. *Tolimir*) (str. 2171–2175. *Karadžić*, tom IV) (str. 1424–1425. *Mladić*, tom III)

Stražari raspoređeni oko zgrade ubijali su zatvorenike koji su pokušavali pobjeći kroz prozore. (str. 89. *Krstić*) (str. 110. *Blagojević i Jokić*) Narednog dana, prozivani su ranjenici i ubijani. (str. 175. *Popović i ostali*, tom I) (str. 174. *Tolimir*) (str. 2176. *Karadžić*, tom IV) (str. 1424–1425. *Mladić*, tom III)

U skladištu u Kravici su nađeni materijalni dokazi zločina. (str. 175–176. *Popović i ostali*, tom I) (str. 2182–2183. *Karadžić*, tom IV)

Tijela ubijenih u Kravici su zakopana u Glogovi i Ravnicama, na mjestu koje je ocijenjeno kao primarna grobnica. (str. 90. *Krstić*) (str. 116–117. *Blagojević i Jokić*) (str. 176–177. *Popović i ostali*, tom I) (str. 174–178. *Tolimir*) (str. 2183–2198. *Karadžić*, tom IV)

Potom su tijela iz Glogove prebačena u sekundarne grobnice u Zelenom Jadru, Blječevi, Budaku i Zalazju. (str. 90 *Krstić*) (str. 117. *Blagojević i Jokić*) (str. 177. *Popović i ostali*, tom I) (str. 178–179. *Tolimir*) (str. 2183–2198. *Karadžić*, tom IV)

Autobusi pretrpani bošnjačkim ženama, djecom i starcima na putu iz Potočara u Kladanj bili su zaustavljeni u Tišći i pretraženi, a muškarci Bošnjaci koji su u njima nađeni, njih 22, iskrcani su iz autobra i, negdje oko ponoći, ukrcani u kamion, s rukama vezanim na ledima, i potom ubijeni. Preživio je samo jedan zarobljenik. (str. 93. *Krstić*) (str. 118. *Blagojević i Jokić*) (str. 139. *Popović i ostali*, tom I) (str. 142–151. *Tolimir*) (str. 2132–2135. *Karadžić*, tom IV) (str. 1435–1436. *Mladić*, tom III)

Velika grupa zatvorenika koje su preko noći držali u Bratuncu, rano ujutro 14. jula 1995. godine odvezena je konvojem autobra u školu u Grbavcima kod Orahovca, odakle su stražari neke zarobljenike izveli napolje i ubili ih. (str. 94. *Krstić*) (str. 120. *Blagojević i Jokić*) (str. 190. *Popović i ostali*, tom I) (str. 196–198. *Tolimir*) (str. 2215–2220. *Karadžić*, tom IV) (str. 1469. *Mladić*, tom III)

Nakon što su ih u sali škole držali nekoliko sati, muškarce su u manjim grupama odvodili na stratišta, a najprije su im stavljali povez za oči i dali nešto vode te kamionima odvozili

manje od jednog kilometra, postrojavali i pucali im u leđa. Pogubljeno je između 1.000 i 2.500 Bošnjaka. (str. 95. *Krstić*) (str. 123. *Blagojević i Jokić*) (str. 192–193. *Popović i ostali, tom I*) (str. 199–201. *Tolimir*) (str. 2221–2222. *Karadžić, tom IV*) (str. 1469. *Mladić, tom III*)

Tijela likvidiranih u Orahovcu su zakopana u primarnim grobnicama Lažete. (str. 95–96. *Krstić*) (str. 126–127. *Blagojević i Jokić*) (str. 196. *Popović i ostali, tom I*) (str. 203–205. *Tolimir*) (str. 2226–2236. *Karadžić, tom IV*) (str. 1469. *Mladić, tom III*)

Primarne grobnice su prekopavane i tijela ubijenih u Orahovcu su prebačena u sekundarne grobnice na lokalitetu Cesta za Hodžiće. (str. 96. *Krstić*) (str. 126–127. *Blagojević i Jokić*) (str. 196. *Popović i ostali, tom I*) (str. 203–226. *Tolimir*) (str. 2226–2236. *Karadžić, tom IV*) (str. 1469. *Mladić, tom III*) (str. 1476. *Mladić, tom III*)

Velika grupa zarobljenika iz Bratunca je 14. jula 1995. odvezena u školu u Petkovcima, gdje su ulazili vojnici i tukli zarobljenike ili ih prozivali napolje i ubijali. (str. 98. *Krstić*) (str. 127. *Blagojević i Jokić*) (str. 197–198. *Popović i ostali, tom I*) (str. 208–209. *Tolimir*) (str. 2237. *Karadžić, tom IV*) (str. 1476. *Mladić, tom III*)

Zatočenima je rečeno da se svuku do pasa, da izuju cipele, ruke su im vezane na ledjima, i kamionima su odvezeni u kameniti predio kod brane u Petkovcima, gdje su likvidirani po silasku s kamiona. Ubijeno je najmanje 800 Bošnjaka. (str. 98–99. *Krstić*) (str. 128. *Blagojević i Jokić*) (str. 199–200. *Popović i ostali, tom I*) (str. 209–210. *Tolimir*) (str. 2240–2242. *Karadžić, tom II*) (str. 1469. *Mladić, tom III*)

Primarna grobica zatočenih u školi u Petkovcima i ubijenih kod brane, pronađena je kod brane "Petkovci". (str. 99–100. *Krstić*) (str. 129–130. *Blagojević i Jokić*) (str. 201. *Popović i ostali, tom I*) (str. 211–212. *Tolimir*) (str. 2244–2249. *Karadžić, tom IV*) (str. 1486. *Mladić, tom III*)

Tijela ubijenih u Petkovcima su prekopavana i zakopavana u sekundarne grobnice u Liplju. (str. 100. *Krstić*) (str. 129–130. *Blagojević i Jokić*) (str. 201. *Popović i ostali, tom I*) (str. 212–213. *Tolimir*) (str. 2244–2249. *Karadžić, tom IV*) (str. 1486. *Mladić, tom III*)

Grupa 5: Srebrenica 1995. – 4. dio

U školu u selu Pilica, sjeverno od Zvornika, autobusima je prevezeno još zarobljenika iz Bratunca, gdje je nekoliko muškaraca u sali škole preminulo od vrućine i dehidracije, a dio je izведен, te se čula pucnjava, ali se oni nisu vratili. (str. 101. *Krstić*) (str. 131. *Blagojević i Jokić*) (str. 212–213. *Popović i ostali, tom I*) (str. 224–227. *Tolimir*) (str. 2267–2269. *Karadžić, tom IV*) (str. 1533. *Mladić, tom III*)

Ljude iz škole su ukrcali u autobuse ruku vezanih na ledjima i odvezli ih na Vojnu ekonomiju Branjevo, gdje su ih postrojavali u grupama od po deset i strijeljali, te je tog dana na tom

stratištu ubijeno između 1.000 i 1.500 ljudi. (str. 101–102. *Krstić*) (str. 131–132. *Blagojević i Jokić*) (str. 33–34. *Erdemović*) (str. 214–215. *Popović i ostali*, tom I) (str. 228–232. *Tolimir*) (str. 2270–2276. *Karadžić*, tom IV) (str. 1533–1534. *Mladić*, tom 3)

Nakon ubistava u Branjevu, ubijeno je oko 500 zarobljenih u Domu kulture u Pilici. (str. 107. *Krstić*) (str. 134. *Blagojević i Jokić*) (str. 33. *Erdemović*) (str. 216. *Popović i ostali*, tom I) (str. 234. *Tolimir*) (str. 1534. *Mladić*, tom III)

U Domu u Pilici pribavljeni su čvrsti dokazi da su se na tom mjestu dogodile masovne egzekucije. (str. 107. *Krstić*) (str. 217–218. *Popović i ostali*, tom I) (str. 2280. *Karadžić*, tom IV)

Ubijeni su zakopani u primarnoj grobnici u Vojnoj ekonomiji Branjevo. (str. 102–103. *Krstić*) (str. 133–134. *Blagojević i Jokić*) (str. 219–220. *Popović i ostali*, tom I) (str. 236–237. *Tolimir*) (str. 2284–2290. *Karadžić*, tom IV) (str. 1533–1534. *Mladić*, tom III)

Iz ove primarne grobnice su tijela prekopana i prebačena u sekundarne grobnice na lokaciji Čančarski put. (str. 103. *Krstić*) (str. 133–134. *Blagojević i Jokić*) (str. 219–220. *Popović i ostali*, tom I) (str. 237–238. *Tolimir*) (str. 2284–2290. *Karadžić*, tom IV) (str. 1533–1534. *Mladić*, tom III)

Veći broj zarobljenih Srebreničana je dovezen autobusima iz Bratunca u školu u Ročeviću, gdje ih je nekoliko ubijeno. (str. 201–202. *Popović i ostali*, tom 1) (str. 214. *Tolimir*) (str. 2250. *Karadžić*, tom IV) (str. 1509–1510. *Mladić*, tom III)

Kamionima su iz škole zarobljeni prevezeni do šljunkare u Kozluku na obali Drine, gdje su pogubljeni i gdje nije bilo preživjelih. Pogubljeno je najmanje 800 ljudi. (str. 135. *Blagojević i Jokić*) (str. 207–208. *Popović i ostali*, tom I) (str. 219–221. *Tolimir*) (str. 2257–2258. *Karadžić*, tom IV) (str. 1511. *Mladić*, tom III)

Tijela ubijenih su zakopana u primarnim grobnicama u Kozluku. (str. 109–110. *Krstić*) (str. 136–137. *Blagojević i Jokić*) (str. 210. *Popović i ostali*, tom I) (str. 222–223. *Tolimir*) (str. 2259–2265. *Karadžić*, tom IV) (str. 1510–1511. *Mladić*, tom III)

Iz Kozluka su tijela prokopana i zakopana u sekundarnim grobnicama na lokalitetu Čančarski put. (str. 109–110. *Krstić*) (str. 136–137. *Blagojević i Jokić*) (str. 210. *Popović i ostali*, tom I) (str. 223. *Tolimir*) (str. 2259–2265. *Karadžić*, tom IV) (str. 1510–1511. *Mladić*, tom III)

Četvorica Bošnjaka ubijena su u Baljkovici kod Nezuka 19. jula 1995. godine. (str. 229. *Popović i ostali*, tom I) (str. 247. *Tolimir*)

Konstatirano je da je 11 ranjenih Bošnjaka prebačeno iz Milića u bolnicu u Zvorniku, gdje je jedan od njih preminuo, a deset ostalih je prebačeno u kasarnu "Standard" i od tada im se gubi svaki trag. (str. 229–230. *Popović i ostali*, tom I) (str. 247–249. *Tolimir*) (str. 1573–1574. *Mladić*, tom III)

Petorica Bošnjaka su zarobljena, četvorica od njih su ubijena blizu Snagova 22. jula 1995. godine, ili otprilike tog datuma, a jedan je preživio pogubljenje. (str. 234. *Popović i ostali*, tom I) (str. 249–252. *Tolimir*) (str. 2301. *Karadžić*, tom IV)

U Bišini je 23. jula 1995. ubijeno najmanje 39 Bošnjaka, koji su prethodno zarobljeni na području Vlasenice te odvezeni kamionom i likvidirani. (str. 254–255. *Tolimir*) (str. 2305. *Karadžić*, tom IV) (str. 1542. *Mladić*, tom III)

Nakon što su izbjegli masovno pogubljenje, četvorica Bošnjaka su se predala vojniku VRS-a i završili su u Ugljeviku, a potom Zvorniku, te su ubijeni iza 23. jula 1995. godine. (str. 235–236. *Popović i ostali*, tom I)

Otpriklike 20 zarobljenika, od kojih je većina bila ranjena, stiglo je 18. jula 1995. u logor "Batković" iz bolnice u Bratuncu. (str. 237. *Popović i ostali*, tom I) (str. 259–260. *Tolimir*)

Između 23. i 26. jula, u "Batković" je prebačeno otprilike 140 do 150 ratnih zarobljenika, a 26. jula je policija iz Bijeljine sprovela zarobljenike iz Pilice u "Batković". (str. 238. *Popović i ostali*, tom I) (str. 259–260. *Tolimir*)

Poslije pada Srebrenice ubijena su šestorica Bošnjaka u Godinjskim barama kod Trnova. (str. 239–240. *Popović i ostali*, tom I) (str. 256–258. *Tolimir*) (str. 2308. *Karadžić*, tom IV) (str. 1546. *Mladić*, tom III)

U narednom koraku svaka će grupa uz pomoć geografske karte i hronološkim principom predstaviti rezultate svoje analize, nakon čega će se isti uporediti radi utvrđivanja uzročno-posljetičnih veza među njima. Najvažniji događaji bit će uvršteni na lenu vremenu kreiranu na tabli.

Kroz naredni korak istaći će se svi oblici zločina koji se pojavljuju u dokumentima.

Nastavnik će učenicima predstaviti pravnu definiciju genocida te sa učenicima uporediti sa zločinima koji su izdvojeni analizom.

Genocid je zločin usmjeren na uništavanje, u cijelosti ili dijelom, neke nacionalne, etničke, vjerske ili rasne grupe ubijanjem njezinih članova, nanošenjem teških fizičkih ili psihičkih ozljeda, stavljanjem grupe u takve uvjete života koji mogu dovesti do njezina uništenja, nametanjem mjera što dovode do sprečavanja radanja u skupini ili prisilnim odvođenjem djece u drugu skupinu. Navedena definicija genocida utvrđena je Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, koju je prihvatile Opća skupština UN-a 9. X 1948. godine.

Kao zaključak učenici će zajedno pročitati izvod iz baze koji govori o presudi genocida u Srebrenici od strane MKSJ-a:

Počinioci zločina i genocida koji su konstatirani u Srebrenici nakon što je 11. jula 1995. Vojska Republike Srpske zauzela grad bili su pripadnici vojnih i policijskih formacija Republike Srpske, ali i jedne paravojne jedinice koja je učestvovala u egzekucijama ("Škorpioni").

Hiljade zarobljenih Bošnjaka, kako se navodi u presudama Radislavu Krstiću, pogubljeni su gotovo do posljednjeg čovjeka. Neki su ubijani pojedinačno ili u malim grupama, a neki su ubijeni na mjestima na kojima su bili privremeno zatočeni. Većina njih je ubijena u pažljivo isplaniranim masovnim egzekucijama, počevši od 13. jula. do 17. jula 1995. na području Bratunca i Zvornika.

Konstatirano je da je u koloni, koja je s područja Srebrenice krenula ka teritoriji pod kontrolom Armije BiH, bila jedna trećina naoružanih, ali da, po razbijanju kolone na više dijelova i zarobljavanja na hiljade muškaraca i dječaka, nije napravljen ni najmanji napor da se civilni razdvoje od vojnika, a ni pripadnici Armije BiH koji su zarobljeni nisu aktivno učestvovali u borbama kada su ubijeni.

Žrtve su nakon egzekucija bile pokopane u primarnim grobnicama, a kasnije su iskopane i ponovo pokopane u sekundarnim grobnicama, tokom septembra i oktobra 1995. godine.

Mnoga sudska vijeća su prihvatile da je u julu 1995. ubijeno između 7.000 i 8.000 Bošnjaka.

Vijeće zaključuje da namjera da se pobiju svi vojno sposobni muškarci Bošnjaci u Srebrenici predstavlja namjeru da se djelimično unište kao grupa u smislu člana 4, što se stoga mora okvalificirati kao genocid. (str. 256. Krstić)

Pretresno vijeće, dakle, zaključuje da je optužba van razumne sumnje dokazala da su u Srebrenici u julu 1995. godine protiv Bošnjaka počinjeni genocid, zločini protiv čovječnosti te kršenja zakona i običaja ratovanja. (str. 256. Krstić)

Pretresno vijeće konstatira da je operacija ubijanja – od odvajanja preko zatočenja do pogubljenja i pokopavanja – bila pažljivo orkestrirana strategija uništavanja usmjerenja protiv bošnjačkog stanovništva istočne Bosne. Kao što je već konstatirano, putem tog ubilačkog poduhvata počinjena su osnovna djela ubijanja i nanošenja teških tjelesnih i duševnih povreda. Pretresno vijeće se van svake razumne sumnje uvjerilo da su ta djela izvršena s genocidnom namjerom. (str. 344. Popović i ostali, tom I)

Učenici na kraju trebaju u svoje sveske napisati kratku refleksiju o provedenoj aktivnosti.

- Šta sam novo naučio?
- Kakve emocije je kod mene izazvala ova tema i zbog čega?
- Refleksiju mogu podijeliti sa kolegom iz klupe.

Aktivnost 3: SVJEDOČANSTVA PREŽIVJELIH

• **Trajanje:** 45 minuta

• **Ključno pitanje:** Zbog čega je važno dokumentirati zločine? Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?

• **Plan aktivnosti:** Učenici će u uvodnom dijelu podijeliti svoje asocijacije na termin ZLOČIN, dok će nastavnik njihove ideje zapisati na tabli.

U narednom koraku aktivnosti nastavnik će učenike podijeliti u grupe. Svaka grupa će dobiti dio svjedočenja o zločinima počinjenim na prostoru Srebrenice. Tokom gledanja učenici imaju zadatak da vode bilješke na osnovu pitanja:

1. O kojim zločinima svjedoci govore?
 2. Na koji način ih opisuju?
 3. Kako su zločini počinjeni?
 4. Kako je priča svjedoka upotpunjena originalnim snimcima? Šta je na njima prikazano?
 5. Koje su posljedice zločina?
 6. Kako biste nazvali priču koju ste slušali i gledali?
- Grupa 1: Svjedočenje Ratka Nikolića ([01:16](#) minut)
 - Grupa 2: Svjedočenje Mirsade Malagić ([03:44](#) minut) i Fatime Imamović ([04:46](#) minut)
 - Grupa 3: Svjedočenje Hase Hasanovića ([08:30](#) minut) i Mevludina Orića ([09:17](#) i [11:27](#) minut)
 - Grupa 4: Svjedočenje Nedžada Avdića ([17:15](#) minut)
 - Grupa 5: Svjedočenje Ahme Hasića ([18:32](#) minut)
 - Grupa 6: Svjedočenje Saliha Selimovića ([21:34](#) minut)

Svaka grupa će prezentirati priču osobe čije je svjedočenje gledala. Prilikom prezentiranja na tabli se zapisuju ključni pojmovi i događaji hronološkim redoslijedom da bi se slika dešavanja na prostoru regije Istočna Bosna mogla lakše rekonstruirati.

U završnom dijelu časa nastavnik zajedno sa učenicima rezimira temu ukazujući na poveznice činjenica iznesenih u videomaterijalu i prezentiranih od strane učenika. Učenicima će za finalnu diskusiju biti postavljena sljedeća pitanja:

1. Da li ste o događajima više saznali putem svjedočenja?
2. Da li vam je tema bila razumljivija kada je ispričao preživjeli sudionik događaja?
3. Kakve su se emocije javile slušajući priče preživjelih?
4. Kako lične priče i svjedočenja doprinose boljem poznavanju i izučavanju zločina?
5. Zbog čega je važno dokumentirati zločine?

Aktivnost 4: ŽEPA

• **Ključno pitanje:** Koji su zločini počinjeni na prostoru Žepe?

• **Trajanje:** 45 minuta

Nastavnik će najaviti temu obrade zločina u Žepi 1995. godine.

Učenici će dobiti isti dokument iz baze na čitanje sa zadatkom da podvuku oblike zločina koji se pojavljuju među činjenicama navedenim u dokumentu te da izdvoje najvažnije događaje.

Nakon čitanja zajedno sa nastavnikom će izdvojene događaje poredati hronološkim redom sagledavajući uzročno-posljetične veze među njima.

Nakon toga učenici će pogledati videomaterijal iz baze o Žepi i svjedočenje Benjamina Kulovca ([24:26](#) minut).

Nastavnik će učenicima nakon gledanja videa postaviti sljedeća pitanja:

1. Šta vam je u videu bilo najupečatljivije?
2. Kako svjedok opisuje događaje?
3. Kakve emocije kod vas izaziva ovaj video?
4. Na koji način je videomaterijal upotpunio vaše znanje stečeno čitanjem dokumenta?
5. Zbog čega su videosvjedočenja važna?

Nastavnik će rezimirati odgovore i zaključiti temu.

Aktivnost 5: PRESUDE I KAZNE

• **Ključno pitanje:** Zašto je važno da sudovi utvrde i procesuiraju zločine? Zbog čega su važne kazne?

• **Plan aktivnosti:** Projektni istraživački zadatak.

U grupama koje odredi nastavnik učenici trebaju napraviti projektno istraživanje i prirediti kratku prezentaciju. Na osnovu imena koja se pojavljuju u izvorima baze potrebno je istražiti ko su osuđeni ratni zločinci, za što su osuđeni i kolika im je kazna određena.

Činjenice koje je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) utvrdio za regiju Srebrenica i okolina nađene su u presudama Draženu Erdemoviću, Momiru Nikoliću, Draganu Obrenoviću, Radislavu Krstiću, zatim u predmetu protiv Vujadina Popovića, Ljubiše Beare, Drage Nikolića, Ljubomira Borovčanina, Radivoja Miletića, Milana Gvere i Vinka Pandurevića, potom u presudama Zdravku Tolimiru, Naseru Oriću, Momčilu Perišiću, Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću.

Krivično djelo genocida je konstatirano u pet presuda (Krstić, Popović i ostali, Tolimir, Karadžić i Mladić).

Svaka grupa prezentira rezultate svog zadatka.

Nakon prezentacija nastavnik i učenici zajednički upoređuju prezentirane informacije te utvrduju eventualne sličnosti i razlike, te međusobnu povezanost. Nastavnik sintetizira rezultate te učenicima postavlja ključna pitanja na koja odgovaraju kroz raspravu koristeći se argumentima iz istraživanja.

DODATNA LITERATURA I KORISNI MATERIJALI

Bentrovato, D. 2017, History Textbook Writing in Postconflict Societies: From Battlefield to Site and Means of Conflict Transformation, in: *History Education and Conflict Transformation, Social Psychological Theories, History Teaching and Reconciliation* (Eds. Psaltis, Charis, Carretero, Mario, Cehajic-Clancy, Sabina), Palgrave Macmillan, 2017, 37–76.

Clarke-Habibi, S., *Educating for Intercultural Dialogue, Peacebuilding, Constructive Remembrance and Reconciliation: A Toolkit for teachers in the Western Balkan*, 2019 UNICEF Albania and RYCO <https://www.schoolme.education/landing/assets/unicef/unicef.pdf>

Council of Europe (2001). Council of Europe (Rec 15 – 2001), History teaching in twenty-first-century Europe, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805e2c31

Council of Europe (2011). Council of Europe (Rec 6 – 2011), Intercultural dialogue and the image of the other in history teaching, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805cc8e1

Council of Europe (2010). Council of Europe (Rec 7 – 2010), Charter on education for Democratic Citizenship and Human Rights Education <https://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>

Council of Europe (2009). Council of Europe (Rec 1880 – 2009), History teaching in conflict and post-conflict areas <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17765&lang=en>

Council of Europe (2008). Council of Europe, (Rec 1849 – 2008), For the promotion of a culture of democracy and human rights through teacher education <https://pace.coe.int/en/files/17686>

Council of Europe (2000), Recommendation 1454 (2000)1 Education in Bosnia and Herzegovina <https://pace.coe.int/pdf/9e4c633a3fbedc396aa7aa99a8d6a8695db60d3593ab563e6b496e0ffbb107cb/recommendation%201454.pdf>

Council of Europe and European Union (2017): *Managing Controversy: Developing a strategy for handling controversy and teaching controversial issues in schools*. <https://rm.coe.int/16806ecd25>

Council of Europe, (2015) *Teaching Controversial Issues, Professional development pack for the effective teaching of controversial issues developed with the participation of Cyprus, Ireland, Montenegro, Spain and the United Kingdom and the support of Albania, Austria, France and Sweden; Living with controversy, Training Pack for Teachers*, <https://rm.coe.int/16806948b6>

Dujković-Blagojević Bojana, Boerhout, Laura, Forić Melisa, Jusić Senada, Kasumagić-Kafedžić Larisa, Kafedžić Muhamed, Moll Nicolas, Reitsema Wouter, *memorInmotion, pedagogical tool on culture of remembrance, Manual Forum Ziviler Friedensdienst e.V.* (forumZFD), 2014, 2019 (second supplemented edition)

EUROCLIO (2016). Education for 21st Century, Recommendations on fostering human rights through deconstruction of ste <https://www.euroclio.eu/2016/06/30/education-21st-century-publishes-recommendations-human-rights-education/>

EUROCLIO (2019), *Learning to disagree*, Teacher's guide, <https://euroclio.eu/resource/teachers-guide-learning-to-disagree/>

European Wergeland Centre, Teaching Controversial Issues, video page with tutorials and resources, <https://theewc.org/resources/teaching-controversial-issues/>

Forić Plasto, Melisa, 2019, Podijeljena prošlost za podijeljenu budućnost!? Rat 1992–1995. u aktualnim bosanskohercegovačkim udžbenicima historije/ Divided past for the divided future!? War 1992–1995 in the contemporary history textbooks of Bosnia and Herzegovina, Radovi FF (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), 6, Sarajevo 2019, 231–257.

Galešić Adela et al. Obrazovanje za mir, OBRAZOVNI paket : priručnik za primjenu u formalnom i neformalnom obrazovanju mladih ljudi o ljudskim pravima, interkulturnom dijalogu i suočavanju/sučeljavanju sa prošlošću : za I, II, III i IV razred srednje škole [et al.]. - Bijeljina : Helsinski odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj, 2015.

Kasumagić- Kafedžić, Larisa / Dedić Bukvić, Emina / Forić Plasto, Melisa, Democratic culture and peace pedagogy in teacher education. European Wergeland Centre, Peace Education Centre, Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, Oslo-Sarajevo 2022.

Making Sense of the Past that Refuses to Pass Recommendations for responsible teaching of the wars in Yugoslavia and its successor states, <http://devedesete.net/policy-paper/>

Marić, Dea / Jovanović, Rodoljub, *Teachers on Teaching. How practitioners see the current state and future developments of history education in Western Balkans*, 2017.

Pace Judith L, Hard questions. Learning to teach controversial issues, Rowman & Littlefield Publishers, 2021.

Psaltis, Charis, Carretero, Mario, Cehajic-Clancy, Sabina (eds), *History Education and Conflict Transformation, Social Psychological Theories, History Teaching and Reconciliation*, Palgrave Macmillan, 2017.

Puhalo Srđan / Toma, Marijana, 2022, Kako mladi u Bosni i Hercegovini opažaju protekli rat?, Proeduca, Banja Luka 2022.

Radušić, Edin (ur), Zloupotreba istorije u procesima koji su doveli do posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini: Okvir za promjenu paradigme u izučavanju istorije u školama BiH, EUROCLIO HIP BIH, Sarajevo 2015. <http://cliohipbih.ba/wp-content/uploads/2015/12/Final-SRB.pdf>

Rangelov Jusović, R. Škole za 21. vijek. Nastava kritičkog mišljenja i rješavanja problema, Materijal za nastavnike/nastavnice, British Council (2019)

Stradling, Robert "Multiperspectivity in History Teaching: a Guide for Teachers" (2003) Council of Europe; <https://www.coe.int/en/web/history-teaching/publications>

Udžbenici istorije u post-konfliktnim društvima: Obrazovanje za pomirenje?, Forum za tranzicionu pravdu, 5, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2015.

UNESCO (2017). Education about the Holocaust and preventing genocide https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248071_eng

UNESCO (2013). Human Rights Office of the High Commissioner (2013) Historical and memorial narratives in divided societies: history textbooks, memorials and museums <https://www.ohchr.org/EN/Issues/CulturalRights/Pages/HistoricalMemorialNarratives.aspx>

Korisne web stranice

Balkanska istraživačka mreža Bosne i Hercegovine <https://detektor.ba/>

Baza o opsadi Sarajeva <https://mjeseciopsade.detektor.ba/>

EUROCLIO, Inspiring History and Citizenship Education, digital resources, <https://www.euroclio.eu/resources/>

Udruženje nastavnika istorije, historije, povijesti, <http://cliohipbih.ba/materijali-3/>

http://cliohipbih.ba/wp-content/uploads/2015/09/eng_memorInmotion.pdf

Facing History and Ourselves, <https://www.facinghistory.org/>

Fond za humanitarno parvo <http://www.hlc-rdc.org/>

Životi iza polja smrti <https://zivotiizapoljasmrti.detektor.ba/>

O autorici

Melisa Forić Plasto viša je asistentica na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. U njenom istraživačkom fokusu su metodika nastave historije, obrazovne politike, kultura sjećanja te cjeloživotno obrazovanje nastavnika. Član je Udruženja nastavnika i profesora historije Bosne i Hercegovine EUROCLIO HIP i Centra za mirovno obrazovanje Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Autorica je i koautorica nekoliko udžbenika historije za srednju i osnovnu školu, kao i koautorica udžbenika za predmet Kultura religija. Sudjelovala je u više međunarodnih projekata koji se tiču historije, nastave historije i kulture sjećanja u Bosni i Hercegovini i regionu a koji su rezultirali značajnim publikacijama, naučnim radovima, priručnicima i dodatnim materijalima za nastavu historije. Aktivno je učestvovala na regionalnim i međunarodnim konferencijama posvećenim obrazovanju i nastavi historije i kulturi sjećanja, kao i studijskim boravcima i edukacijama.

